Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Електронне наукове видання
Видається двічі на рік

№ 1 (14) 2020

http://apir.org.ua/
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України, 2020 р.

УДК 340:001.895
ББК 67
П68

ISSN 2309-9275
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)

Рекомендовано до друку та розповсюдження через мережу Інтернет Вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України
(протокол № 5 від 01 липня 2020)
Журнал внесено до переліку наукових фахових видань
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до Міжнародних бібліотек та баз даних ERIH PLUS, Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Polish Scholarly Bibliography (PBN), Academic Research Index – ResearchBib, Index Copernicus (IC), Ulrichsweb Global Serials Directory, «HeinOnline»

Засновник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
Видавець
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *С. В. Глібко,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *В. Ю. Уркевич,* доктор юридичних наук, професор, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду; *Ю. Є. Атаманова,* доктор юридичних наук, доцент, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України; *С. М. Прилипко,* доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. П. Гетьман,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков,* доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *М. І. Іншин,* доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; *А. М. Любчич,* кандидат юридичних наук, вчений секретар, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (відповідальний секретар); *В. С. Мілаш,* доктор юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Г. П. Клімова,* доктор філософських наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Н. М. Внукова,* доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *О. М. Ярошенко,* доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Х. В. Солнцева,* кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. В. Стріжкова,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Г. Л. Знаменський,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Ю. В. Георгієвський,* доктор юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *М. В. Троцька,* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права, Полтавський юридичний інститут Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша,* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права, Полтавський юридичний інститут Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; *К. О. Токарєва,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *О. В. Розгон,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Кирилл Томашевський,* кандидат юридичних наук, доцент, Білоруський державний університет (Білорусь); *Вільям Еліот Батлер*, доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Csaba Varga*, професор, Інститут правових досліджень Угорської Академії наук (Угорщина); *Snieguolė Matulienė*, доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс*, доктор, професор, Вільнюський університет, Юридичний факультет (Литва); *Яніс Грасіс*, доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу підприємництва та бізнес-інформатики, Банківський інститут вищої освіти (Латвія); *Вітольдс Захарс*, доктор юридичних наук, професор, начальник юридичного департаменту Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова*, доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія); *Ніколай Проданов* – заступник міністра юстиції, доктор наук (право), доктор наук (історія) (Болгарія).

Випусковий редактор: А. В. Стріжкова
Інтернет-верстка та оформлення: Є. А. Новіков

Адреса редакційної колегії:
61002, Харків, вул. Чернишевська, 80
НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України
тел.: (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Сайт: http://apir.org.ua

© НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку, 2020

Scientific and Research Institute of Providing Legal
Framework for the Innovative Development of National Academy
of Law Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIVE SOCIETY

Electronic Scientific Periodical

Published 2 Times a Year

№ 1 (14) 2020

http://apir.org.ua/
Scientific and Research Institute of Providing Legal
Framework for the Innovative Development of National Academy
of Law Sciences of Ukraine, 2020

УДК 340:001.895
ББК 67
П68

ISSN 2309-9275
DOI: 10.37772/2309-9275-2020-1(14)

Recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine (protocol № 5 of 01.07.2019).

TThe journal was included into the list of scientific professional editions (Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020).

Journal included to the International Libraries and DatabasesMatrix for the Analysis of Journals – MIAR, Polish Scholarly Bibliography (PBN), Academic Research Index – ResearchBib, Index Copernicus (IC), Ulrichsweb Global Serials Directory, «HeinOnline»

Founder
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine

Publisher
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development

Editorial board:

Ukrainian specialists – *S. V. Glibko,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *V. U. Urkevych,* 2nd PhD, Professor, Court of Cassation within the Supreme Court; *Yu. E. Atamanova,* 2nd PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Intellectual Property of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *S. M. Prilipko,* 2nd PhD, Professor, Academic of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. P. Getman,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov,* 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *M. I. Inshin,* 2nd PhD, Professor the Taras Shevchenko National University of Kyiv; *A. M. Liubchych,* PhD, Scientific Secretary of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (executive secretary); *V. S. Milash,* 2nd PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *G. P. Klimova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *N. M. Vnukova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *O. M. Yaroshenko,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. V. Solntseva,* PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. V. Srizhkova,* PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *H. L. Znamenskyi,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *I. V. Georgiievskyi,* 2nd PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *M. V. Trotska,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University;*K. O. Tokarieva,* PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *O.V. Rozghon,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *Kirill Tomashevski,* Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, the Belarusian State University (Belarus); *William E. Butler, J.D.,* Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); *Csaba Varga* Professor of Law, Institute for Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences (Hungary); *Snieguolė Matulienė*, Doctor of Law, Mykolo Romerio Universitetas (Lithuania); *Tomas Davulis* Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania), *Jānis Grasis* Uzņēmējdarbības un biznesa informātikas katedras vadītājs Asociētais profesors Banku augstskola (Latvia), *Witolds Zahars* Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova,* Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria); *Nikolay Prodanov,* Deputy Minister of Justice, Doctor of Sciences (Law), Doctor of Sciences (History) (Bulgaria).

Commissioning Editor: A. V. Strizhkova
Web Editor: E. A. Novikov

Address of the Editorial Board
61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: http: // apir.org.ua

© Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development, 2020

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПРАВА

НАЗАРОВ А. М. огли
Загальна характеристика цивільно-правового договору 7

ДАВИДЮК О. М.
Окремі аспекти реалізації господарсько-правової компетенції органів місцевого самоврядування на впровадження інновацій 14

СТРІЖКОВА А. В.
Чи всі природні монополії в Україні однаково «природні»? 19

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО, ТРУДОВОГО І ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КУТОМАНОВ Д. Є.
Правові позиції Верховного Суду у справах щодо розмежування трудових та цивільних відносин 29

МАРЧЕНКО Ю. І.
Конституційне право на оплату праці – одне із найважливіших соціально-економічних прав людини 35

СОРОКА О. П.
Соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві 41

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

ПИВОВАРОВ В. М.
Інноваційні тенденції в застосуванні правописних норм у правосудді 46

КЛІМОВА Г. П.
Трансфер знань як найважливіша функція дослідницьких університетів 53

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ЄФРЕМОВА К. В.
Особливості застосування штучного інтелекту у сфері фінансових послуг: досвід ЄС 61

БІЛОУСОВ Є. М.
Зовнішньоторговельна діяльність (особливості доктринального та правового забезпечення) 67

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF CIVIL, ECONOMIC AND INNOVATIVE LAW

NAZAROV A. M.
General characteristic of a civil-legal contract 7
DAVYDIUK O. M.
Some aspects of the implementation of economic and legal competence of local self-government bodies to implement innovations 14
STRIZHKOVA A. V.
Are all natural monopolies in Ukraine equally "natural"? 19

PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL, LABOR AND SOCIAL SECURITY LAW

KUTOMANOV D. Ye.
Legal positions of the supreme court in cases on division of labor and civil relations 29
MARCHENKO J. I.
Constitutional right to pay – one of the most important socio-economic human rights 35
SOROKA O. P.
Social insurance – guarantee of the right of citizens to social protection due to accidents and occupational diseases on the manufacturer 41

MODERN RESEARCH OF PHILOSOPHICAL AND LINGUISTIC PARADIGMS OF INNOVATIVE SOCIETY DEVELOPMENT

PYVOVAROV V. M.
Innovative trends in application spelling norms in justice 46
KLIMOVA G. P.
Knowledge transfer as an essential function of research universities 53

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL PRIVATE AND PUBLIC LAW

YEFREMOVA K. V.
Peculiarities of application of artificial intelligence in the financial services sector: EU experience 61
BILOUSOV Ye. M.
Foreign trade activity (features of doctrinal and legal support) 67

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 347.441
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-1

НАЗАРОВ АРИФ МАМЕД ОГЛЫ
магистрант Киевского Национального университета имени Тараса Шевченко

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

В статье раскрывается понятие договора, являющегося одним из механизмов регулирования общественных отношений. Также анализируются вопросы договора с точки зрения как исторических, так и правовых систем. В то же время, была затронута роль договора в гражданско-правовых отношениях Украины. В ходе исследования была подробно изучена роль функций договора в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: договор, сделка, волеизъявления, свобода договора, функция.

Постановка проблемы. Жизнь современного общества немыслимо без гражданско-правового договора, который является важнейшим инструментом согласования волеизъявлений. При помощи договора субъекты правоотношений сами устанавливают для себя права и обязанности, конкретизируют и детализируют правовые нормы, восполняют пробелы законодательства и устанавливают юридическую связь между собой. Данная связь становится юридически значимой ввиду того, что государство санкционирует ее посредством различных мер государственного воздействия, в т. ч. и мер государственного принуждения.

Целью статьи является исследование роли договоров в гражданско-правовых отношениях.

Состояние предыдущих исследований. Учение о гражданско-правовом договоре имеет длительную историю развития, но все же характеризуется недостаточной разработанностью, и поэтому в юридической науке интерес к проблематике гражданско-правового договора сохраняется и по настоящий день. Проблема определения понятия договора, выявления его сущности интересовала ученых с незапамятных времен, что обусловлено значением договора, являющегося важнейшим основанием возникновения гражданских прав и обязанностей. Гражданско-правовой договор является предметом исследований как мировой цивилистики, так и общей теории права. Весомый вклад в исследование проблем сущности и функций договора внесли труды дореволюционных ученых, таких как Д.И.Мейер, С.А.Муромцев, В.М.Нечаев, И.А.Покровский, И.Н.Трепицын, Г.Ф.Шершеневич, а также работы современных исследователей, таких как С.С.Алексеев, М.М.Агарков, М.И.Брагинский, В.В.Витрянский, Б.М.Гонгало, В.С.Ем, О.С.Иоффе, О.А.Красавчиков, К.И.Скловский, Р.О.Халфина, Б.Б.Черепахин и др.

Изложение основного материала. Представление о договоре как о сложном многоаспектном понятии существовало еще со времен римского права. В древнем римском праве договоры (контракты) рассматривались и как основания возникновения правоотношения, в основе которых лежат соглашения, и как правоотношения. Различались контракты вербальные (устные), литеральные, реальные и консенсуальные. Вербальные контракты - это такие договоры, которые получали юридическую силу посредством и с момента произнесения известных фраз. Литеральные контракты обязательно должны были совершаться в письменной форме, обязательство в таких контрактах возникало в силу записи в специальных книгах доходов и расходов одной из сторон, составления долговых расписок. Для возникновения юридической силы реального контракта недостаточно было достичь простого соглашения (consensus), требовалась обязательная передача вещи, т.е. применялось правило «нельзя требовать возврата от того, кто ничего не получал». Консенсуальные контракты приобретали юридическую силу в рамках простого соглашения сторон по всем основным условиям контракта, к этой группе относился, прежде всего, договор купли-продажи [1, с. 221].

В романо-германском праве под договором понималось регулирование правовых отношений, согласованное партнерами между собой или «возмездное или безвозмездное согласование воль, достигнутое двумя или более лицами о достижении правового результата» [2. с. 374]. Как видим, в основе договора лежит соглашение между сторонами договора,

которое может как предусматривать встречное предоставление, так и не предусматривать такового.

В англо-американском праве понимание договора различается его трактовками в общем праве и в статутном праве. В статутном праве договор рассматривался как соглашение, подтвержденное встречным предоставлением, т.е. договор в этом случае понимается как «необещательная» сделка или как возмездное соглашение. В другой интерпретации договор рассматривается как обещание, подтвержденное встречным предоставлением, т. е. как возмездная «обещательная» сделка [3. с. 9]. Встречное предоставление может иметь форму встречного обещания, предоставления юридической выгоды, несения юридического ущерба, исполнения или начатого исполнения. Такое понимание договора считается традиционным.

Однако, несмотря на имеющиеся различия, обе трактовки предполагают наличие, как неотъемлемого реквизита в договорных отношениях, встречного предоставления, подчеркивая значение договора как рыночного инструмента для перемещения материальных благ от одних лиц к другим.

Таким образом, договор – это одна из самых древних необходимых юридических конструкций в различных правовых системах мира, в основе которой, по мнению большинства исследователей, лежит соглашение между двумя или более субъектами. Универсальность договора позволяет ему служить незаменимым гибким инструментом регулирования отношений на всех этапах общественного развития.

Для Украины договор приобрел особое значение в связи с переходом к рыночной экономике, когда активизировались отношения экономического оборота, и участники гражданских правоотношений стали в большом количестве совершать сделки по передаче имущества в собственность, пользование и владение, по выполнению работ и оказанию услуг, по передаче исключительных прав, а также передавать в установленном законом порядке свои права и обязанности другим лицам, применять разнообразные способы обеспечения исполнения договоров как предусмотренные ГК Украины, так и непредусмотренные.

Повышение роли договора в жизни общества обусловлено и внешними факторами, главным образом процессами правовой и экономической интеграции, происходящие в Западной Европе. В частности, формирование единого европейского экономического пространства невозможно без разработки правовых форм и институтов, адекватных характеру и природе отношений, которые при этом складываются, среди которых, учитывая господство в европейском сознании либеральных ценностей, ключевую роль должен сыграть именно договор. В связи с этим возникла необходимость создания единого для различных правовых систем понятия договора, которое бы удовлетворяло и национальные правовые доктрины европейских государств, и поставленные задачи [4. с. 5-6].

В правовой доктрине договор рассматривается с разных позиций и является предметом исследований различных наук. Попытки сформулировать понятие договора предпринимаются в общей теории права. «Договор как общеправовая категория – это акт согласия между двумя или более субъектами, совершенный в определенной форме, устанавливающий в рамках, очерченных законом, взаимные права и обязанности его участников, регулирующий их дальнейшее поведение и обеспечивающий в случае его нарушения возможность применения мер государственно-принудительного воздействия» [5].

Отмечая два основных и взаимосвязанных аспекта кодификации гражданского права, Р.Книпер пишет: «С одной стороны, становится понятно, что договор является самым значительным инструментом «par excellence» для формирования и обеспечения стабильности имущественного оборота и динамики рыночной экономики. С другой стороны, становится понятно, что договор может и должен иметь значение только потому, что он вместе с собственностью дает гарантированный правовой титул, принадлежащий конкретному лицу и который без его согласия не может быть передан другому лицу» [6. с. 38].

В современном гражданском праве договор рассматривается в трех аспектах: 1) как юридический факт, порождающий возникновение договорного обязательственного правоотношения; 2) как обязательственное правоотношение; 3) как документ, в котором фиксируются его условия.

На сегодняшний день наиболее исследована категория «договор» в гражданском праве. Для выявления юридической природы договора, определения его места в системе иных правовых институтов, выявления рода юридических явлений, к которым он относится, обратимся к определению договора, сформулированному в ст. 626 ГК Украины «Понятие договора», где указано: «договором признается соглашение двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав и обязанностей». В результате анализа этой статьи нельзя не заметить ее очевидное сходство со ст. 202 ГК Украины «Понятие сделки», которая гласит: «сделками являются действия лица, направленные на обретение, изменение или прекращение граждан-

ских прав и обязанностей». При этом каждый договор является сделкой, но не каждая сделка является договором.

Обычно договор является видом сделки, а именно дву- или многосторонней сделкой как согласованным действием (а следовательно, и волей) двух или более сторон, направленной на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей (части 1 и 4 ст. 202 ГК Украины). Итак, сам договор (сделка) и является выражением взаимно согласованной воли двух или более сторон договора, которая может быть направлена на возникновение, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей в форме обязательственного или иного (например, имущественного) правоотношения.

С учетом природы договоров осуществляется общая классификация договоров как сделок. Так, исходя из классификации сделок выделяются следующие виды договоров: реальные и консенсуальные; ответные и безвозмездные; каузальные и абстрактные; срочные и бессрочные; фидуциарные; условные.

Наряду с вышеупомянутым, в зависимости от правовой природы гражданско-правовых договоров проводится общая и специальная классификация договоров.

Подчеркивая наличие в договоре взаимно согласованного волеизъявления его участников, следует, очевидно, иметь в виду, что воля и волеизъявление – это всегда индивидуальный психологический процесс каждого из участников договора, они не могут «сливаться» в одном действии разных лиц. Как отмечал В.Ойгензихт, свобода – это «психическое регулирование поведения, заключающееся в детерминированном и мотивированном желании достичь поставленной цели, в выборе решения, разработке путей, способов и применении усилий для их осуществления» [7. с. 24]. Одним из условий действительности сделки (договора) является соответствие внешнего проявления воли (волеизъявления) участников их настоящей внутренней воле (ч. 3 ст. 203 ГК Украины).

Всякий договор представляет собой разновидность сделки и в связи с этим характеризуется такими признаками, как наличие согласованных действий участников, выражающих их взаимное волеизъявление, направленность данных действий (волеизъявления) на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей сторон. Эти признаки формирует один из основополагающих принципов гражданского права – принцип свободы договора.

Свободное волеизъявление субъекта в договоре является одним из проявлений свободы договора как одного из принципов гражданского законодательства: стороны свободны в заключении договора, выборе контрагента и определении условий договора с учетом требований ГК, других актов гражданского законодательства, обычаев делового оборота, требований разумности и справедливости (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 627 ГК Украины).

Хотя ст. 627 ГК Украины названа «Свобода договора», в ней не полностью раскрывается содержание договорной свободы в гражданском праве. Помимо возможности выбора контрагента и определения содержания договора, свобода договора включает также: а) свободное выражение воли лица на вступление в договорные отношения; б) свободу выбора сторонами формы договора; в) право сторон заключать как договоры, предусмотренные законом, так и договоры, законом не предусмотренные, но не противоречащие ему; г) право сторон по своему соглашению изменять, расторгать или продлевать действие заключенного ими договора; д) право сторон определять способы обеспечения договорных обязательств; е) право устанавливать формы (меры) ответственности и условия их применения при нарушении сторонами договорных обязательств и т. п.

Указанные аспекты договорной свободы закреплены иными положениями гражданского законодательства, но в общем виде раскрывают содержание свободы договора [8. с. 47].

Итак, волеизъявления участников договора должно складываться свободно, без всякого давления со стороны контрагента или других лиц, причем волеизъявления каждого из участников по своему содержанию должны совпадать и соответствовать друг другу. Достижение соглашения сторон по заключению и содержанию договора, происходит благодаря совершению ими действий (оферты и акцепта), которые в совокупности и порождают такое явление, как договор.

В новом ГК Украины впервые закреплено специальную норму, определяющую соотношение актов гражданского законодательства и договора (ст. 6 ГК). Это соотношение заключается в следующем: – стороны имеют право урегулировать в договоре, который предусмотрен актами гражданского законодательства, свои отношения, которые не урегулированы этими актами; – стороны в договоре могут отступить от положений актов гражданского законодательства и урегулировать свои отношения на собственное усмотрение; – стороны в договоре не могут отступить от положений актов гражданского законодательства, если в этих актах прямо сказано об этом, а также в случае, если обязательность для сторон положений актов гражданского законодательства вытекает из их содержания или из сути отношений между сторонами.

Исследование функций договора необходимо рассматривать как необходимое направление исследований, носящего подлинно научный характер. Следует отметить, что проблема функций гражданско-правового договора до недавнего времени рассматривалась применительно к одной обширной категории гражданско-правовых договоров – хозяйственных договоров и, в основном, исчерпывалась постановкой и решением вопроса о значении гражданско-правового договора.

В юридической литературе, правоприменительной практике понятие «функции договора» употребляется в разных смысловых значениях. Существуют различные подходы к пониманию функций договора, один из них был предложен А. Г. Быковым, который полагал, что функция договора - это выражение основных целей его использования, проявление договором основного, определяющего назначения в социалистической экономике [9. с. 319]. Подобный взгляд обнаруживается и в работах В.Г.Вердникова: «Функции договора представляют собой выражение основных целей использования договорной формы отношений между социалистическими организациями в области хозяйства, проявления основного назначения названного договора» [10. с. 83]. Как видим, В. Г. Вердников и А. Г. Быков придерживаются положения, согласно которому функция договора - это выражение основных целей использования договора. Функции договора служат выражением его основного назначения, но вместе с тем трудно согласиться с тем, что функции договора выражаются через цели его использования, так как при этом утрачивается указание на объекты, в отношении которых постановка вопроса о степени влияния договора на объекты. Функции являются основными направлениями действий самого объекта, они представляют собой не форму деятельности, а саму деятельность. Цель выражает конечный результат, который достигается при исполнении договора. В. А. Семеусов отмечает: «понятия цели и функций договора скорее соотносятся как цель и средства ее достижения» [11. с. 67]. Функции договора характеризуются устойчивым характером, а цели определяются самими сторонами договора и, как правило, они различны у разных договоров. Договор может оказывать влияние на взаимоотношения субъектов даже тогда, когда его цели не достигнуты. Цель договора – это субъективно-желаемое для его сторон возникновение, изменение или прекращение их прав и обязанностей. Бесспорно, что цель того или иного договора проявляется в его функционировании.

О. А. Красавчиковым выражалась иная позиция, он рассматривал функции договора как «виды воздействия на общественные отношения» и выделял следующие функции: инициативную, программно-координационную, информационную, гарантийную и защитную [12. с. 178–179]. Данная позиция основана на отождествлении функций договора и видах воздействия на общественные отношения, что ведет к ограниченному пониманию функций договора. Этому же способствуют и дальнейшие выводы, в которых отождествляются договор и юридический факт: «функция договора – это не форма (выражение, проявление и т. п.), а известный вид действия (воздействия) рассматриваемого юридического факта на общественные отношения. Такой подход ведет к сужению понятия и договора и, соответственно, присущих ему функций.

Основное внимание при исследовании данной проблематики в советскую эпоху уделялось взаимосвязям договора с планом, например, показывались функции воздействия договора на план в процессе его формирования, обнаружения и устранения ошибок в планировании, содействия выполнению плановых заданий и др. Эти функции утратили свою актуальность в связи с отменой плановых оснований договора. О. А. Красавчиков при рассмотрении функций хозяйственного договора отмечал, что отдельно взятая его функция есть лишь один из элементов такой системы [12. с. 178–179]. Анализ оказываемого договором влияния на различные стороны взаимосвязанной деятельности контрагентов позволяет сделать вывод, что существует определенная совокупность функций договора, которая должна восприниматься как определенная система.

В условиях рыночной экономики роль и место договора в регулировании имущественного оборота изменились, подвергся изменениям и характер присущих ему функций. Можно выделить такие функции договора, как установление юридической связи между участниками в виде обязательства, определение и юридическое фиксирование цели, определение подлежащих совершению сторонами фактических действий, правовой регламентации действий, подлежащих выполнению сторонами, охраны и защиты законных интересов. Выражение цели и ее юридическое закрепление вносит общий смысл во взаимоотношения сторон. Р. О. Халфина отмечала: «Соглашение участников договора направлено на достижение определенного результата, права и обязанности сторон, как правило, различны, но они взаимно согласованы и в совокупности дают единый результат» [13. с. 19].

Одной из основных функций договора является правовая регламентация действий, подлежащих выполнению сторонами по договору, придание им ста-

туса субъективных прав и юридических обязанностей. Проявлением указанной функции выступает воплощение контрагентами необходимых будущих действий в виде взаимных прав и обязанностей. В результате реализации такой функции договор приобретает характер правового алгоритма юридически выраженной и обязательной программы взаимосвязанных действий лиц.

Важнейшей функцией договора в хозяйственном обороте выступает функция установления юридической связи между его сторонами в форме обязательственного правоотношения. Заключение договора ставит субъектов правоотношений в определенную юридическую зависимость друг от друга. В юридической литературе отмечалось значение договора в регулировании связей самого разнообразного содержания, необходимость осуществления которых опирается на механизм государственного принуждения. Значимость данной функции договора определяется тем, что она позволяет вступившим в договор лицам реализовать свои права и защищать их в случае надобности.

Договор играет важную роль и как средство охраны прав и интересов его участников и других лиц. Он не только приписывает (требует) надлежащее поведение сторон, но и предусматривает возможность принудительного исполнения договора и применения соответствующих санкций, направленных, прежде всего, на обеспечение имущественных интересов потерпевшей стороны.

Назначение договора как правового средства упорядочения общественных отношений выражается через функцию внесения правовой организованности во взаимоотношения договорных контрагентов. Договор выполняет функцию обеспечения сбалансированности производства и потребления товаров, работ и услуг. Особенность договорного механизма позволяет контрагентам корректировать содержание договорных обязательств с учетом изменения обстоятельств.

Договор выполняет и важную информационную функцию, поскольку сам факт заключения договора свидетельствует о наличии определенного правовой связи между сторонами, их соответствующую правовую зависимость. Точно определенное содержание договора информирует участников и всех других лиц об их правах и обязанностях.

Согласно ч. 1 ст. 628 ГК Украины содержание договора составляют условия (пункты), определенные по усмотрению сторон и согласованные ими, и условия, которые являются обязательными в соответствии с актами гражданского законодательства. Иными словами, содержание договора – это те условия, на которых заключено соответствующее соглашение сторон. Если договор оформлен письменно в виде одного документа, подписанного сторонами, либо путем обмена письмами или в другой форме (ст. 639 ГК Украины), то соответствующие условия фиксируются в пунктах договора, в которых могут содержаться и ссылки на нормы действующего в этой сфере законодательства. Поскольку договор является основанием возникновения гражданско-правового обязательства, то содержание этого обязательства раскрывается через права и обязанности участников, определенные условиями договора.

В соответствии со ст. 640 ГК Украины договор считается заключенным с момента получения лицом, направившим предложение заключить договор, ответа о принятии этого предложения. Если в соответствии с актом гражданского законодательства для заключения договора необходимы также передача имущества или совершение другого действия, договор считается заключенным с момента передачи соответствующего имущества или совершения определенного действия. Договор, подлежащий нотариальному удостоверению или государственной регистрации, считается заключенным с момента его нотариального удостоверения или государственной регистрации, а в случае необходимости и нотариального удостоверения, и государственной регистрации – с момента государственной регистрации.

Выводы. Таким образом, можно сделать вывод о том, что в условиях рыночной экономики договор представляет собой основную правовую форму связи участников правоотношений. Особенности гражданско-правового договора как основные направления правового воздействия отражают роль и значение договора в упорядочении отношений участников гражданского оборота, выражают сущность конкретного договора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Новицкий И.Б. Римское право. Москва: ГЕИС. 2002. 310 с.
2. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва: Спарк, 2001. 767 с.
3. Осакве К. Экономико-философская интерпретация договора в англо-американском общем праве: либеральная теория договора. *Журнал российского права*. 2004. № 9. С. 9.

4. Бекленищева И.Б. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. Москва: Статут. 2006. 204 с.
5. Калабеков Ш.В. Договор как универсальная правовая конструкция: автореф. дис. … канд. юр. наук. Москва, 2004. 24 с.
6. Кніпер Р. Власність, володіння та їх відображення в договірному праві. Право України. 2012. № 9. С. 38.
7. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологи права). Душанбе: Дониш. 1983. 256 с.
8. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 2004. 204 с
9. Быков А.Г. Основные функции хозяйственного договора и его роль народном хозяйстве / под ред. В.П.Грибанова, О.А.Красавчикова Москва: Юридическая литература. 1977. 480 с.
10. Вердников В.Г. Функции договора. *Труды ВЮЗИ*. Т. 10. Москва: РИО ВЮЗИ. 1971. 210 с.
11. Семеусов В.А. Функции хозяйственного договора. Иркутск: Изд-во Иркутск.ун-та. 1979. 84 с.
12. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции. *Антология уральской цивилистики*. Москва: Статут. 2001. 166-182 с.
13. Халфина Р.О. Право и хозрасчет. Москва: Юрид. лит. 1975. 110 с.

REFERENCES

1. Novitskiy I. B. (2002). Rimskoye pravo. Moskva: GEIS [in Russian].
2. Zhalinskiy A.. Rerikht A. (2001). Vvedeniye v nemetskoye pravo. Moskva: Spark [in Russian].
3. Osakve K. (2004). Ekonomiko-filosofskaya interpretatsiya dogovora v anglo-amerikanskom obshchem prave: liberalnaya teoriya dogovora. *Zhurnal rossiyskogo prava - Journal of Russian Law, No. 9, 9* [in Russian].
4. Beklenishcheva I. B. (2006). Grazhdansko-pravovoy dogovor: klascicheskaya traditsiya i sovremennyye tendentsii. Moskva: Statut [in Russian].
5. Kalabekov Sh.V. (2004). Dogovor kak universalnaya pravovaya konstruktsiya: Extended abstract of Candidates thesis. Moskva [in Russian].
6. Kniper R. (2012). Vlasnist, volodinnia ta yikh vidobrazhennia v dohovirnomu pravi. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine, 9, 38* [in Ukrainian].
7. Oygenzikht V. A. (1983). Volya i voleiziavleniye (Ocherki teorii. filosofii i psikhologi prava). Dushanbe: Donish [in Russian].
8. Luts A. V. (2004). Svoboda dohovoru v tsyvilnomu pravi Ukrainy : navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Bykov A. G. (1977). Osnovnyye funktsii khozyaystvennogo dogovora i ego rol narodnom khozyaystve. V. P. Gribanova. O. A. Krasavchikova (Ed.). Moskva: Yuridicheskaya literatura. [in Russian].
10. Verdnikov V. G. (1971). Funktsii dogovora. *Trudy VyuZI - VUZI proceedings, Vol. 10*. Moskva: RIO VyuZI [in Russian].
11. Semeusov V. A. (1976). Funktsii khozyaystvennogo dogovora. Irkutsk: Izd-vo Irkutsk.un-ta. [in Russian].
12. Krasavchikov O. A. (2001). Grazhdansko-pravovoy dogovor: ponyatiye. soderzhaniye i funktsii. Antologiya uralskoy tsivilistiki. Moskva: Statut. P. 166-182 [in Russian].
13. Khalfina R. O. (1975). Pravo i khozraschet. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

НАЗАРОВ АРИФ

магістрант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті розкривається поняття договору, що є одним з механізмів регулювання суспільних відносин. Також аналізуються питання договору з точки зору як історичних, так і правових систем. У той же час, була порушена роль договору в цивільно-правових відносинах України. В ході дослідження була детально вивчена роль функцій договору в цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: договір, угода, волевиявлення, свобода договору, функція.

NAZAROV ARIF

Master's student Taras Shevchenko National University of Kyiv

GENERAL CHARACTERISTIC OF A CIVIL-LEGAL CONTRACT

Problem setting. The life of modern society is unthinkable without a civil-law contract, which is the most important tool for coordinating the will. With the help of a contract, the subjects of legal relations establish their own rights and obligations, specify and detail legal norms, fill in gaps in legislation and establish a legal link between them. This relationship becomes legally significant due to the fact that the state authorizes it through various measures of state influence, including measures of state coercion.

Target of research. The target of the research is to study the role of contracts in civil-law relations.

Analysis of recent researches and publications. The following scientists were engaged in research of the specified question: D.I.Meyer, S.A.Muromtsev, V.M.Nechaev, I.A.Pokrovsky, I.N.Trepitsyn, G.F.Shershenevich, O.S.Ioffe, O.A.Krasavchikov, P.O.Khalfina, B.B.Cherepakhin and others.

Article's main body. The concept of a contract as a complex multidimensional concept has existed since the time of Roman law. A contract is one of the oldest necessary legal structures in various legal systems of the world, which, according to most researchers, is based on an agreement between two or more entities. The universality of the agreement allows it to serve as an irreplaceable flexible tool for regulating relations at all stages of social development.

Conclusions and prospects for the development. Thus, we can conclude that in a market economy the contract is the main legal form of communication of participants in legal relations. Features of a civil law contract as the main areas of legal impact reflect the role and importance of the contract in streamlining the relations of participants in civil turnover, express the essence of a specific contract.

Keywords: contract, transaction, expression of will, freedom of contract, function.

Назаров А. М. Общая характеристика гражданско-правового договора. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Nazarov14.pdf

УДК 346.7:330.341.1
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-2

ДАВИДЮК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ
к.ю.н., доцент, кафедра господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, с.н.с., Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ, адвокат
ORCID ID: 0000-0002-6699-0903
aleksandr.daviduk@gmail.com

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Роботу присвячено особливостям реалізації господарсько-правової компетенції органів місцевого самоврядування у суспільних відносинах пов'язаних із створенням, передачею прав, впровадженням та використанням інновацій, формам та порядку їх реалізації і існуючим проблемам нормативного забезпечення вказаних процесів та запропоновано шляхи подальшого розвитку національного законодавства України з цих питань.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, органи місцевого самоврядування, компетенція органів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Із 2002 року, після набуття чинності таким нормативно-правовим актом як Закон України «Про інноваційну діяльність» [1], в межах національного законодавства України було вперше врегульовано правовий статус такого об'єкту господарського та цивільного обороту як інновації. Досить революційними були положення вказаного нормативного документу у розрізі повноважень органів місцевого самоврядування, які були визначені як повноцінні суб'єкти інноваційних відносин. Не дивлячись на те, що правове регулювання процесів впровадження інновацій існує та вдосконалюється в нашій країні протягом останніх 18 років, до цього часу залишається велика кількість прогалин нормативного впливу, які негативно відбиваються на практичній реалізації місцевих (регіональних) інноваційних проектів.

Ціль даної роботи – визначити обсяг господарської правосуб'єктності органів місцевого самоврядування при їх участі у відносинах які повязані із створенням, реалізацією і втіленням інновацій. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні взаємопов'язані **завдання**: 1) охарактеризувати чинне законодавство України яке визначає обсяг господарської правосуб'єктності органів місцевого самоврядування в інноваційному процесі; 2) проаналізувати наявні межі належної поведінки органів місцевого самоврядування в інноваційних процесах та основні форми їх участі; 3) дослідити досвід правового регулювання ЄС у цій сфері; 4) сформувати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України виходячи із наявних економічних потреб та потенційних можливостей органів місцевого самоврядування.

Об'єктом даного дослідження є система суспільних відносин врегульована нормами інноваційного права, що виникають в ході реалізації права органу місцевого самоврядування на участь в інноваційному процесі.

Аналіз останніх джерел і публікацій по обраній темі, свідчить, що дослідження за цим напрямом здійснювалося багатьма науковцями в галузі як юридичної науки, так і економіки, державного управління. На особливу увагу заслуговують праці таких учених, як: Бєлінська, Я. В. [2]; Нежиборець, В. І. [3]; Орлюк О. П., Бутнік-Сіверський О. Б., Мироненко Н. М. [4], Петришина О.М. [5, с. 71-96] та інших, проте всі вони як правило були присвячені окремим проблемам цього процесу та не містили в собі обґрунтування доцільності існування певних форм здійснення інноваційної діяльності органами місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ч. 2 статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов›язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Цей принцип правового регулювання пронизує всі аспекти діяльності органів місцевого самоврядування, в тому

числі і ті які опосередковують порядок реалізації господарської компетенції цих органів під час впровадження інновацій. Відповідно до положень ч. 3 статті 7 Закону України «Про інноваційну діяльність», представницькі органи місцевого самоврядування - сільські, селищні, міські ради відповідно до їх компетенції: (1) затверджують місцеві інноваційні програми; (2) у межах коштів бюджету розвитку визначають кошти місцевих бюджетів для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм; (3) створюють комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм за кошти місцевих бюджетів, затверджують їх статути чи положення про них, підпорядковують їх своїм виконавчим органам; (4) доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих інноваційних програм за рахунок коштів місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення) або через комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи; (5) затверджують порядок формування і використання коштів комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; (5) контролюють фінансування місцевих інноваційних програм за кошти місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення); (6) контролюють діяльність комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ.

Саме цей перелік основних повноважень органів місцевого самоврядування в інноваційній сфері, є тим єдиним переліком із якого можна виділити основні форми участі вказаних органів управління в інноваційних відносинах. Проте, як показує 18-тим річний досвід правового регулювання процесу застосування цієї норми, лише поодинокі територіальні громади здатні організувати забезпечення повноцінної реалізації комплексної програми інноваційного розвитку свого регіону. Більшість з них не наважується на такого роду процедуру через нестачу коштів для забезпечення такого процесу. Саме з цієї причини, доцільно ставити під сумнів існуючі 6 (шість) форм участі органу місцевого самоврядування в інноваційних процесах та пропонувати змінити існуючі законодавчі механізми, ввівши до вказаного переліку додатковий комплекс правомочностей, тобто збільшити компетенцію органів місцевого самоврядування у цій сфері. Такого роду думки підтверджується і вже проведеними статистичними дослідженнями методом SWOT у цій сфері [6].

При цьому, основний вектор подальшого розширення прав органів місцевого самоврядування у сфері інновацій, вже було визначено положеннями чинного законодавства України. Так, ратифікуючи Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Держава Україна Законом від № 1678-VII від 16.09.2014 р., визнала право на інновації та регіональний розвиток на їх основі невід'ємним правом територіальної громади та визнала, що такий розвиток має відбутись за правилами встановленими Рамковою програмою ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» [7].

Досліджуючи практику та форми реалізації зазначеної програми на рівні законодавства ЄС та законодавства країн-членів ЄС, можна виділити наступні форми участі органів місцевого самоврядування у цьому процесі: (1) обмін науково-технічною інформацією на рівні окремих регіонів та співфінансування такими регіонами цих процесів; (2) створення та функціонування центрів розповсюдженні інновацій (IRC – Innovation Relay Centres); (3) створення системи вузько-профільної спеціалізованої освіти, як вищої освіти так і середньої спеціальної; (4) залучення за рахунок коштів регіону досвідчених фахівців та створення умов для їх роботи у певному регіоні; (5) участь у венчурному інвестуванні інноваційних підприємств; (6) створення та забезпечення функціонування інфраструктурних елементів інноваційної системи (бізнес-інкубаторів, технологічних центрів, центрів трансферу технологій і т.д.) [8].

На нашу думку, саме такі форми участі у інноваційній діяльності для органів місцевого самоврядування дозволять їм істотно підвищити рівень соціально-економічного розвитку відповідного регіону і через це мають бути відображені у чинному законодавстві України через імплементацію іноземного досвіду правового регулювання який довів свою ефективність на практиці застосування. Наявні у органів місцевого самоврядування фінансові та організаційні ресурси, які почали акумулюватись в результаті реалізації процесу децентралізації централізованого державного впливу, формують всі необхідні економічні передумови для участі місцевої влади не тільки в процесах розробки та впровадження інновацій, але і подальшого формування на їх основі передових та наукоємних технологій, що здатні істотно оновити економічний потенціал не тільки окремого регіону, але й держави в цілому [9].

Висновки. Чинне законодавством України для органів місцевого самоврядування передбачає лише виключний перелік форм участі таких органів у інноваційному процесі. До них відносяться: (а) затвердження місцевих інноваційних програм; (б) виділення коштів місцевих бюджетів для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм; (в) ство-

рення комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм за кошти місцевих бюджетів, (г) фінансування місцевих інноваційних програм за рахунок коштів місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення) або через комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи; (г) встановлення порядку формування і використання коштів комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; (д) контроль за фінансуванням місцевих інноваційних програм за кошти місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення); (е) контроль за діяльність комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ.

Аналіз законодавства ЄС дозволяє визначити роль органів місцевого самоврядування в інноваційних процесах, як інституція яка має забезпечувати інфраструктурне забезпечення/допомогу іншим учасникам через систему створених інституцій в яких має бути створено всі необхідні передумови для виробничо-технічного забезпечення господарської діяльності інноваційного спрямування та тісну взаємодію (контакт) із учасниками цих відносин.

Доцільним вважається внести зміни до статті 7 Закону України «Про інноваційну діяльність», розширивши перелік повноважень органів місцевого самоврядування в інноваційних процесах. Основними напрямками розширення такого роду інновацій мають бути: (а) введення нових форм участі органів місцевого самоврядування в інноваційній діяльності які будуть характеризуватись більш високим ступенем індивідуальності та вибірковості стимулювання розвитку тих видів інноваційної діяльності які відповідають потребам конкретного регіону. (б) Надання права органам місцевого самоврядування виступати інвестором/замовником інновацій шляхом укладання договорів із конкретними суб'єктами господарювання, що здійснюють наукову, науково-дослідну чи інноваційну діяльність. (в) Покладення обов'язку на органи місцевого самоврядування контролювати порядок використання майна чи ресурсів переданих за умовами укладених договорів. (г) Встановлення можливості фінансування розробників інновацій тільки у разі передачі майнових прав (частини майнових прав) на об'єкти права інтелектуальної власності, що будуть створені (можуть бути створені) в результаті такого фінансування або забезпечення. (ґ) Покладення обов'язку на органи місцевого самоврядування реалізовувати отримані інновації через наявну систему комунальних підприємств, закладів, установ в системі життєзабезпечення регіону.

На наше глибоке переконання, саме зменшення дистанційності у відносинах забезпечення інноваційної діяльності органами місцевого самоврядування, дозволить забезпечити більш ефективний індивідуальний розвиток окремих інновацій які потребують певні регіони та територіальні громади. Такій меті відповідає лише інструментарій договірного права, який передбачає всі необхідні механізми в межах яких може відбутись вказана взаємодія. Існуючі на сьогодні форми участі органів місцевого самоврядування в інноваційних процесах не передбачають високого ступеня індивідуальності, а спрямовані на створення рівних умов забезпечення всіх учасників інноваційних відносин засобами фінансової або матеріальної підтримки. Неефективність цих форм була доведена мінімальним ступенем їх поширення і як наслідок неефективністю їх реалізації. Запропоновані напрямки (принципи) трансформації існуючих форм участі органу місцевого самоврядування в інноваційних відносинах спрямовані на усунення цього недоліку і здатні забезпечити більш високу ступінь ефективності від впровадження інновацій, створених за підтримки та участі місцевої влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 року, № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України,* 2002 р., № 36, Ст. 266.
2. Бєлінська, Я. В. Формування пріоритетів економічного розвитку України. *Актуальні проблеми економіки.* 2003. № 2. С. 15–24.
3. Нежиборець, В. І., Орлюк О.П., Ревуцький С. Ф. Правове забезпечення національної інноваційної системи в Україні: питання теорії і практики. Київ: Чех, 2005. 105 с.
4. Орлюк О. П., Бутнік-Сіверський О. Б., Мироненко Н. М. та ін. Економіко-правові теоретичні та практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку: монографія / Київ: Лазуріт-Поліграф, 2010. 416 с.
5. Задихайло Д. В., Клімова Г. П., Шевченко Л. С. та ін. Концептуальні засади правового забезпечення інноваційної політики України: монографія / за ред. Д. В. Задихайла. Харків: Право, 2014. 464 с.

6. Ляхоцький А., Ігнатенко О. Аналіз інноваційного середовища у міських радах України. *Вісник Національної академії державного управління.* 2013. № 11. С. 162-168. URL: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-1-21.pdf.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
8. Черленяк І. І., Проскура В. Ф., Шелемба М. М. Регулювання та підтримка трансферу інноваційних технологій в країнах ЄС: досвід та проблеми запровадження в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія Економіка.* 2018. Випуск 1 (9). С. 38-46.
9. Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. 176 с.

REFERENCES

1. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 40-IV. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 36. Art. 266 [in Ukrainian].
2. Bielinska, Ya. V. (2003). Formuvannia priorytetiv ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems, 2, 15–24* [in Ukrainian].
3. Nezhyborets, V. I., Orliuk O.P., Revutskyi S. F. (2005). Pravove zabezpechennia natsionalnoi innovatsiinoi systemy v Ukraini: pytannia teorii i praktyky. Kyiv: Chekh [in Ukrainian].
4. Orliuk O. P., Butnik-Siverskyi O. B., Myronenko N. M. et al. (2010). Ekonomiko-pravovi teoretychni ta praktychni aspekty perekhodu ekonomiky Ukrainy na innovatsiinu model rozvytku. Kyiv: Lazurit-Polihraf [in Ukrainian].
5. Zadykhailo D. V., Klimova H. P., Shevchenko L. S. et al. (2014). Kontseptualni zasady pravovoho zabezpechennia innovatsiinoi polityky Ukrainy. D. V. Zadykhaila (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Liakhotskyi A., Ihnatenko O. (2013). Analiz innovatsiinoho seredovyshcha u miskykh radakh Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia - Bulletin of the National Academy of Public Administration, 11, 162-168.* URL: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-1-21.pdf [in Ukrainian].
7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
8. Cherleniak I. I., Proskura V. F., Shelemba M. M. (2018). Rehuliuvannia ta pidtrymka transferu innovatsiinykh tekhnolohii v krainakh YeS: dosvid ta problemy zaprovadzhennia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Ser. Ekonomika, Issue 1 (9), 38-46* [in Ukrainian].
9. Davydiuk O. M. (2010). Tekhnolohiia yak obiekt hospodarsko-pravovoho rehuliuvannia. Kharkiv: «FINN» [in Ukrainian].

ДАВИДЮК АЛЕКСАНДР

кандидат юридических наук, доцент кафедры хозяйственного права Национального юридического университета Украины имени Ярослава Мудрого, с.н.с. Научно-исследовательского института правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины, адвокат

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ

Работа посвящена особенностям реализации хозяйственно-правовой компетенции органов местного самоуправления в общественных отношениях, связанных с созданием, передачей прав, внедрением и использованием инноваций, формам и порядка их реализации и существующим проблемам нормативного обеспечения указанных процессов, а также предложены пути дальнейшего развития национального законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, органы местного самоуправления, компетенция органов местного самоуправления.

DAVYDIUK OLEKSANDR

PhD, Assistant Professor of the Economic Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine, advocate

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ECONOMIC AND LEGAL COMPETENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES TO IMPLEMENT INNOVATIONS

Problem setting. Since 2002, after the entry into force of such a legal act as the Law of Ukraine "On Innovation", within the national legislation of Ukraine was regulated for the first time the legal status of such an object of economic and civil turnover as innovation. The provisions of this normative document were quite revolutionary in terms of the powers of local self-government bodies, which were defined as full-fledged subjects of innovation relations. Despite the fact that the legal regulation of innovation implementation processes exists and improves in our country over the past 18 years, there are still a large number of gaps in regulatory impact, which negatively affect the practical implementation of local (regional) innovation projects.

Analysis of recent researches and publications in the work were investigated the works of scientists such as Bielinska, Y. V.; Nezhyborets, V. I.; Orliuk O. P., Butnik-Siverskyi O. B., Myronenko N. M., Petryshyna O. M., etc.

Article's main body. in accordance with the provisions of Part 3 of Article 7 of the Law of Ukraine "On Innovation", representative bodies of local self-government – village, settlement, city councils in accordance with their competence eliminate only 6 forms of participation in innovation relations. However, as the 18-year experience of legal regulation of the process of application of this norm shows, only a few territorial communities are able to organize the full implementation of a comprehensive program of innovative development of their region. At the same time, the main vector of further expansion of the rights of local governments in the field of innovation has already been determined by the provisions of current legislation of Ukraine. Thus, ratifying the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, the State of Ukraine by Law of № 1678-VII of 16.09.2014, recognized the right to innovation and regional development on their basis is an inalienable right of the territorial community and recognized that such development should take place according to the rules established by the EU Framework Program for Research and Innovation "Horizon 2020". In our opinion, the forms of participation in innovation activities for local governments provided by EU legislation will allow them to significantly increase the level of socio-economic development of the region and therefore should be reflected in current legislation of Ukraine through the implementation of foreign experience in legal regulation.

Conclusions and prospects for development. The current legislation of Ukraine for local governments provides only an exclusive list of forms of participation of such bodies in the innovation process. The analysis of EU legislation allows to determine the role of local governments in innovation processes, as an institution that should provide infrastructure / assistance to other participants through a system of established institutions in which all necessary prerequisites for production and technical support of innovation and close interaction (contact) with the participants of these relations. It is considered expedient to amend Article 7 of the Law of Ukraine "On Innovation Activity" by expanding the list of powers of local self-government bodies in innovation processes. The main directions of expansion of such innovations should be: (a) introduction of new forms of participation of local governments in innovation activities which will be characterized by a higher degree of individuality and selectivity to stimulate the development of those types of innovation activities that meet the needs of a particular region. (b) Granting local governments the right to act as an investor / customer of innovations by concluding agreements with specific economic entities engaged in scientific, research or innovation activities. (c) Imposing an obligation on local governments to control the use of property or resources transferred under the terms of the concluded agreements. (d) Establishing the possibility of financing the developers of innovations only in the case of transfer of property rights (part of property rights) to the objects of intellectual property rights that will be created (may be created) as a result of such financing or security. (e) Obligation of local governments to implement the received innovations through the existing system of utilities, institutions, institutions in the life support system of the region.

Keywords: innovation, innovative activity, local government, the competence of local governments.

Давидюк О. М. Окремі аспекти реалізації господарсько-правової компетенції органів місцевого самоврядування на впровадження інновацій. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Davydiuk14.pdf.

УДК 346.544.2
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-3

СТРІЖКОВА АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ЧИ ВСІ ПРИРОДНІ МОНОПОЛІЇ В УКРАЇНІ ОДНАКОВО «ПРИРОДНІ»?

Ця стаття присвячена аналізу сутності, особливостей критеріїв визначення ринків певної господарської діяльності як природних монополій та об'єктивності віднесення ринків надання певних послуг у морських портах до природних монополій в Україні.

Ключові слова: монополія, природні монополії, монополізація, лоцманська проводка, криголамні роботи, державне регулювання, державна політика.

Постановка проблеми. В Україні загалом конкурентна політика націлена на підтримку здорової конкуренції та обмеження зловживань монопольним становищем. Проте існують особливі ринки, потрібні суспільству для задоволення своїх потреб, проте зайняття підприємницькою діяльністю у цих сферах дуже ресурсозатратне, організаційно складне, потребує виконання справді непростої діяльності, у зв'язку з чим об'єктивно займатися такими видами господарської діяльності виявляється занадто складно та/або невигідно переважній більшості суб'єктів господарювання. Тоді об'єктивно або природнім шляхом утворюються так звані «природні» монополії, і при цьому тільки один/декілька суб'єктів господарювання претендують функціонувати на такому ринку. Відповідно, ці монополії потребують особливого правового регулювання з боку держави. Більше того, без належного державного втручання, така суспільно корисна діяльність взагалі б не здійснювалася на ринку, або здійснювалася би за іншими стандартами (рівня якості, доступності, безпеки тощо). Державне регулювання України у цій сфері обґрунтовано зазнає критики українських дослідників: «Одним із факторів невисокого рівня розвитку конкуренції на вітчизняних товарних ринках є неефективне державне регулювання у сфері природних монополій» [1, с. 10]. Відповідно, цікавим постає питання: чи на однакових засадах, підходах відбувається державне регулювання різних ринків, що перебувають у стані природних монополій?

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання аналізу державної антимонопольної (конкурентної) політики розглядали О. О. Бакалінська, В. М. Грудницький, В. І. Полюхович, Ю. І. Ясько, особливості проблем природної монополії на ринку лоцманських послуг висвітлювала Є. М. Клюєва, М. Гардус та інші.

Метою статті є аналіз сутності, особливостей критеріїв визначення ринків як природних монополій та об'єктивності віднесення ринків надання певних послуг у морських портах до природних монополій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні основу діяльності та статусу природніх монополій врегульовано нормами Закону України «Про природні монополії». У ст. 1 цього акту дефініція «природна монополія» визначається як «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)». У ст. 28 Господарського кодексу України також закріплене майже дослівно визначення природної монополії: «*Стан товарного ринку, за якого* ***задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції*** *внаслідок технологічних особливостей виробництва* (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва), *а товари (послуги), що виробляються суб'єктами господарювання, не можуть бути замінені у споживанні іншими, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги),* – вважається природною монополією». Тобто, фактично у визначенні містяться критерії (або істотні умови) для визнання певної діяльності (точніше стану ринку) природною монополією.

Дослідники теж акцентують увагу на технологічних аспектах, які роблять ринок природною монополією. Так, І. Є. Нельговський у присвяченій дослідженню природних монополій монографії відзначає, що «…монополію називають *природною тоді, коли вхідні бар'єри засновані на особливостях технології, що відображають природні закони,* а не правах власності або привілейованих ліцензіях. Примусове розосередження виробництва на декількох підприємствах у цьому випадку не просто недоцільно, але просто неможливо або призвело б до невиправдано високого, з суспільної точки зору, зростання витрат» [2, с. 26].

Традиційними прикладами визнаються у світі та підпадають під закріплене в законодавстві поняття природної монополії ринки нафти і нафтопродуктів, природного газу, трубопровідного, повітряного, залізничного транспорту, електричної енергії, комунальних послуг та інші. Усі ці галузі об'єднують **критерії технологічних особливостей виробництва/надання послуг** (що потребує надзвичайно високої вартості забезпечення необхідних для цієї діяльності умов, побудови дорогої та/або більш сучасної інфраструктури тощо) та **особливості попиту**. Звичайно, якщо транспортування нафти і газу трубопроводами є дуже високозатратною діяльністю, і в одного суб'єкта господарювання вже збудовано трубопровід, то відсутній сенс суспільству і економічний інтерес іншим суб'єктам господарювання витрачати так багато ресурсів і часу на будівництво нового трубопроводу лише для того, щоб скласти конкуренцію монополісту на ринку. Коли один суб'єкт господарювання виконує послуги на всьому ринку, витративши в значних обсягах на потрібні умови ведення певної діяльності, обладнання тощо, тим самим істотно зменшуються витрати виробництва (надання послуг) на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва і попит задовольняється належним чином з урахуванням ринкових умов та інтересів отримувачів товарів, робіт, послуг.

Фактично, в таких умовах природної монополії монополіст робить суспільно корисну послугу, яка не може бути замінена іншою, витрачаючи ресурси і займаючись потрібною суспільству і державі господарською діяльністю, яка не під силу багатьом суб'єктам господарювання з об'єктивних причин – надають послуги, що становлять загальний економічний інтерес. Але такі послуги може надавати як державний, так і приватний сектор. Тобто, природно складається ситуація, *при якій відсутня конкуренція і не має сенсу її створювати ні приватним, ні публічним суб'єктам.*

До цікавого висновку прийшов В. М. Грудницький при аналізі ознак природних монополій: «У галузях природних монополій економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва, настільки велика, що продукт може бути виготовлений одним підприємством при більш низьких витратах, а товари не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами, відповідно попит на цьому ринку меншою мірою залежить від зміни ціни. Технологічні особливості функціонування компаній на цих ринках призводять до ситуації, за якої при зростанні попиту середні сукупні витрати для фірми з цією технологією постійно знижуються, а при розподілі виробництва на декілька підприємств призводять до зростання затрат на випуск продукції і неефективного функціонування самої системи» [3, с. 27].

Проте умови, при яких є сенс зберігати природну монополію, змінюються, інтереси суспільства можуть задовольнятися і кількома суб'єктами господарювання. Наприклад, ще у XX столітті електро- і поштовий зв'язок були нерозривними природними монополіями, проте з'явилися нові оператори зв'язку, ринок призвичаївся надавати більш якісні послуги в нових умовах конкуренції.

Якщо більшість ринків традиційних природних монополій не викликає сумнівів та питань відповідності сутності природних монополій, то зі спеціалізованими послугами, які надаються в портах в Україні склалася цікавіша ситуація. Так, наразі забезпечення лоцманського проведення суден віднесено до природних монополій, точніше норми ст. 5 спеціального Закон України «Про природні монополії» *уповноважують* в прийнятті рішення щодо такого віднесення до природних монополій діяльності у сфері спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах Кабінет Міністрів України шляхом визначення останнім переліку такої діяльності. Проте досі *такого єдиного акту,* прийнятого урядом на виконання ст. 5 Закону України «Про природні монополії», *не існує*. Тільки окремим *підзаконним нормативно-правовим актом* – Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 р. № 405 «Про затвердження переліку спеціалізованих послуг, що надаються у морському порту суб'єктами природних монополій, які підлягають державному регулюванню» серед переліку послуг для морських портів зазначено: забезпечення лоцманського проведення, регулювання руху суден, забезпечення проведення криголамних робіт, забезпечення доступу портового оператора до причалу, що перебуває у господарському віданні адміністрації морських портів України. Хоча у самій постанові зазначено, що цей перелік затверджується відповідно до статті 21 Закону України "Про морські порти України", норми якого не передбачають ніякої моно-

полії послуг лоцманського проведення, а не ст. 5 Закону України «Про природні монополії». Проте аргументів, чому конкретно ці послуги повинні бути віднесені до сфери природних монополій, належних техніко-економічних обґрунтувань не було надано урядом, як і не відмічені критерії (істотні умови) послуг лоцманського проведення, які кваліфікують їх як природу монополію. Ніяких заборон для приватних суб'єктів положення постанови КМУ № 405 не містять.

Відповідна суперечність підкреслена і в документах самого АМК України. Як відзначено у пунктах 109 – 110 «Звіту Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден», схваленого на засіданні АМК України 19 жовтня 2017 року, (далі – «Звіт АМКУ від 19.10.2017 р.») «… ще на етапі погодження вказаної постанови Комітет у листі від 26.11.2012 р. № 136-29/03-12278 до Мінінфраструктури, як розробника її проекту, вказував, що останнім не зазначено та не обґрунтовано, чому саме зазначені послуги повинні надаватися суб'єктами природних монополій та підлягати державному регулюванню, не наведено критеріїв визначення переліку спеціалізованих послуг»[1].

Таким чином, ст. 5 Закон України «Про природні монополії» передбачала визначення Кабінетом Міністрів України переліку спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах, а Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 р. № 405 обмежена лише переліком спеціалізованих послуг у морських портах, тобто не виконує повною мірою положення ст. 5 вказаного Закону. А ці помітні недоліки є порушеннями не тільки юридичної техніки, а і принципів обґрунтованості, прозорості, ефективності законотворення.

Крім того, у механізмі правового регулювання господарської діяльності усі природні монополії внаслідок особливої важливості для суспільства послуг, які вони надають, об'єднує вимога здійснювати *ліцензування*, що є одним із основних засобів державного регулювання певних видів господарської діяльності. Через технологічні, організаційні, кадрові та інші ліцензійні умови можна формувати високі стандарти та умови якості, безпеки та інші критерії, важливі у конкретному виді господарської діяльності, що тим паче актуально для ринків у стані природної монополії. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 7 Закону України «Про природні монополії» діяльність суб'єктів природних монополій у сферах, визначених у статті 5 цього Закону, а також діяльність суб'єктів господарювання на суміжних ринках підлягає ліцензуванню відповідно до закону. Проте, наразі ліцензійних умов провадження діяльності у сфері надання послуг із забезпечення лоцманського проведення суден у встановленому законом порядку не затверджено, що без достатнього обґрунтування виділяє цей ринок з-поміж інших природних монополій і значить, що для відповідних послуг відсутні публічні підстави для їх ліцензування.

Варто зауважити, що при нормативно-правовому регулюванні природних монополій, окремим суб'єктам господарювання правовим регулюванням відповідної держави надаються спеціальні/ексклюзивні або виключні права, за допомогою яких суб'єкти господарювання на ринку природної монополії надають певні суспільно корисні послуги. В Україні такі виключні права було надано Державному підприємству «Адміністрація морських портів України» відповідно до Зведеного переліку суб'єктів природних монополій, розміщеного на сайті Антимонопольного комітету України. Точніше, саме послуги забезпечення лоцманського проведення суден здійснює філія цього підприємства – «Дельта-Лоцман». Виключні права їм надані відповідно до п. 4.1.2 наказу Міністерства транспорту і зв'язку України від 01 серпня 2007 р. № 655: «Лоцманські послуги в районах обов'язкового лоцманського проведення суден надаються виключно морськими лоцманами України, які входять до складу філії «Дельта-лоцман» ДП АМПУ», коли існувало регулювання, розраховане лише на державних морських лоцманів на рівні закону. Проте ще 2013 року набула чинності нова редакція Кодексу торговельного мореплавства України, яка зняла державну монополію зі статусу лоцманів. Але досі належні зміни до підзаконних актів не внесені.

Крім того, враховуючи тенденцію гармонізації законодавства України та ЄС після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, корисно розглянути підходи ЄС у цих питаннях та суміжних галузях правового регулювання. Відповідно до визначення, закріпленого у Директиві 2004/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року щодо координації процедур закупівель суб'єктів господарювання у сфері водопостачання, енергетики, транспорту та поштових послуг, **спеціальні / ексклюзивні права** – це

[1] Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. С. 22.

права, які надані компетентним органом держави-члена ЄС в законодавчому, регуляторному або адміністративному порядку *одному або декільком суб'єктам, та які істотно впливають на здатність інших суб'єктів здійснювати таку діяльність.* Відрізняються вони тим, що спеціальними є права на здійснення галузевої діяльності, надані урядом двом або більше суб'єктам господарювання. А ексклюзивні (виключні) права надають таке право лише одному суб'єкту. На даний момент, дійсно на ринку послуг забезпечення лоцманського проведення в Україні виключні права надано філії «Дельта-Лоцман» ДП «АМПУ».

Однак, керуючись якими засадами, правилами держави Євросоюзу можуть надавати виключні або спеціальні права? Загальний принцип для спеціальних /ексклюзивних прав викладений у статті 106 Договору про функціонування ЄС, відповідно до якого уповноважені органи під час надання спеціальних/ексклюзивних прав повинні дотримуватись правил, закріплених цим Договором (точніше, правил конкуренції та державної допомоги відповідно до статей 101-109 Договору (наприклад, якщо підприємство, якому надано спеціальні/виключні права, *зловживає своїм домінуючим становищем на ринку завдяки реалізації наданих прав, або, якщо ці права створюють ситуацію, яка дозволяє підприємству вчиняти таке зловживання)* та правил недискримінації на підставі національної належності згідно зі статтею 18 Договору про функціонування ЄС). Так, відповідно до ст. 102 Договору про функціонування ЄС вважаються несумісними з внутрішнім ринком і забороняються будь-які *зловживання одного або кількох суб'єктів господарювання своїм домінуючим становищем на внутрішньому ринку або на істотній його частині тією мірою, якою воно може вплинути на торгівлю* між державами-членами.

Такі зловживання можуть полягати, зокрема, в:

(a) прямому або опосередкованому встановленні невиправданих цін на купівлю або продаж або інших невиправданих торгівельних умов;

(b) обмеженні виробництва, ринків або технічного розвитку на шкоду споживачам;

(c) застосуванні неоднакових умов у еквівалентних правочинах з іншими торговими сторонами, що створює невигідні для них умови конкуренції;

(d) обумовленні укладання договорів прийняттям іншими сторонами додаткових зобов'язань, які за своєю суттю або згідно з торгівельними звичаями не пов'язані з предметом цих договорів.

Таким чином, постає основне питання, чи відповідає на підставі теоретичних положень та нормативно-правових вимог цей вид господарської діяльності – послуги забезпечення лоцманського проведення суден – законодавчо закріпленим критеріям природної монополії в Україні? Ці основні критерії – технологічні особливості виробництва/надання послуг та особливості попиту, який менше залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги).

Забезпечення лоцманського проведення є справді окремою, суспільно корисною послугою, яка не може бути замінена іншою. Ця послуга здійснюється шляхом транспортної доставки лоцмана на корабель, що потребує лоцманського проведення, та надання лоцманом вказівок капітану щодо спрямування судна. Важливо також, щоб під час надання послуги працювали необхідні засоби зв'язку з кораблем і лоцманом. Отже, основна цінність, важливість і суспільна користь цієї послуги у використанні знань та досвіду судноплавства у відповідному районі професійного лоцмана, за допомогою яких судно вдало і безпечно заходить/виходить у/з морський(-ого) порт(-у) або проходить між ними. Таким чином, ключовим у наданні послуги є **не** технологічні особливості, оскільки такої глобальної матеріальної бази, як будівництво трубопроводу чи залізничного полотна у лоцманській діяльності не потрібно. Усі інші вимоги для суб'єктів господарювання є загальнодоступними: придбати необхідні приміщення, плавзасоби, транспортні, рятувальні засоби і засоби зв'язку, спецодяг, тренажери і сформувати статутний капітал у розмірі не менше аварійного лоцманського фонду, тобто виконати всі матеріальні вимоги до лоцманського підприємства, закріплені наказом Мінінфраструктури України від 08.05.2013 р. № 292 «Про затвердження Положення про морських лоцманів», і їх можуть виконати інші суб'єкти господарювання, в тому числі приватної форми власності. Недарма і Антимонопольний комітет України прийшов до висновку, що «… така ознака природної монополії, як технологічні особливості виробництва, не може бути застосована до послуг із забезпечення лоцманського проведення виходячи з природи послуги як такої, що споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності»[1]. Тобто, законодавчо закріпленим критеріям природної монополії послуги забезпечення лоцманського проведення повною мірою **не відповідають**.

Проте основну цінність – лоцманів, які повинні перебувати з лоцманським підприємством у трудових відносинах, – ніякі інші підприємства не можуть

[1] Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. С. 17.

прийняти на роботу та видати цим спеціалістам посвідчення морського лоцмана, тому що повноваження на це є лише у державного лоцманського підприємства, визнаного монополістом. Тобто, *підзаконні акти, які суперечать спеціальним законам, утворили ситуацію замкненого кола*, коли без лоцманів неможливо стати лоцманським підприємством, а спеціаліст може вважатися лоцманом тільки, коли його визнає таким лоцманське підприємство після виконання ряду вимог.

Але така ситуація суперечить спеціальним правовим нормам Законів України, зокрема, Кодексу торговельного мореплавства України та «Про морські порти України». Так, відповідно до ст. 19 цього Закону України забезпечення лоцманського проведення не є послугою, яка надається лише державними підприємствами. Після набуття чинності редакції Кодексу торговельного мореплавства України з 13 червня 2013 року лоцманські послуги були вилучені з виняткової компетенції державних підприємств. Новели були затверджені Законом України від 17 травня 2012 року № 4709-VI. Але в підзаконних нормативно-правових актах залишилися деякі положення, які прямо суперечать законам України, наприклад, п. 4.1.2. наказу Мінтранспорту і зв'язку України від 01 серпня 2007 року № 655 «Про затвердження Правил плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровсько-лиманському та Херсонському морському каналах».

Цікаво відмітити, що більшість підзаконних актів, які наразі суперечать цим нормам законів та фактично створюють перепони в доступу до ринку послуг лоцманського проведення не лише не були адаптовані до нових вимог законів, а навіть були прийняті *після прийняття* та незадовго до набрання чинності цієї вже схваленої Верховною Радою України редакції Кодексу торговельного мореплавства України: наказ Мінінфраструктури України № 292 від 8 травня 2013 року та Постанова Кабінету Міністрів України № 405 від 3 червня 2013 р. Звичайно, після набуття чинності правових норм законів норми права, закріплені в підзаконних актах, повинні бути приведені у чітку відповідність до норм законів України. Проте, цього не було зроблено досі, хоча зміни до них і до наказу Мінтрансу № 655 від 1 серпня 2007 р., вносилися 2015, 2016 та 2018 року. Навпаки, при тому, що ринок лоцманських послуг не підпадає прямо під критерії природної монополії, ні Міністерство інфраструктури України, ні Кабінет Міністрів України не надав публічних аргументованих пояснень або техніко-економічного обґрунтування прийнятих рішень, *чи дійсно за такого стану задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції*, а таке обґрунтування конче **необхідне, щоб чітко встановити основний критерій природної монополії – стан товарного ринку.** Через це сам Антимонопольний комітет України у п. 115 Звіту АМКУ від 19.10.2017 р. вказав очевидне: «можна констатувати **спірність включення** ринку, на якому надаються послуги із забезпечення лоцманського проведення, до ринку, що перебуває у стані природної монополії».

Лише з часом сам державний монополіст – Адміністрація морських портів України, а потім і Міністерство інфраструктури України в якості пояснення збереження природної монополії лоцманських послуг за держпідприємством стали посилатися на міжнародні зобов'язання України забезпечувати безпеку «людського здоров'я і життя, екологічної і економічної безпеки, безпеки мореплавства» у листі Мінінфраструктури від 15 березня 2017 р. № 8-01/2388 (п. 64 Звіту АМКУ від 19.10.2017 р.). Дійсно, сам факт існування державної лоцманської служби або підприємства, до якої(-го) можуть звернутися будь-які кораблі, незалежно від прапора держави, під яким вони ходять, уже дозволяє виконати міжнародні зобов'язання держави у цій сфері. Проте, це не означає, що тільки існування державної монополії є належним виконанням міжнародних зобов'язань. Зокрема, цю позицію підтверджує міжнародна практика правового регулювання ринку забезпечення лоцманського проведення. Так, справді, серед країн ЄС є ряд держав, де ці послуги надаються лише державними компаніями – наприклад, Естонія, Литва, Фінляндія, Швеція, Греція, Кіпр, Італія (в основному це невеликі або явно менші України держави Прибалтики або Середземномор'я), є низка держав, де паралельно працюють і державні, і приватні компанії – Данія (має також і муніципальні підприємства), Бельгія, та такі держави Європи, як Велика Британія, Російська Федерація, а є держави, у яких навіть лише приватні компанії надають лоцманські послуги – Болгарія, Румунія, Хорватія, Словенія, Іспанія, Австралія і ці держави теж цілком виконують свої міжнародні зобов'язання.

Найбільш цікава, з нашої точки зору, та обґрунтована практика на цьому ринку найбільш успішних держав у дослідженій сфері – США, Німеччини, Нідерландів, Мальти. У цій групі країн діють товариства (асоціації) лоцманів, які регулюються державою, та мають реальні повноваження впливу на ринок (англ. «self-employed pilots»)[1]. Оскільки основну

[1] Клюєва Є. М. До питання про демонополізацію лоцманських послуг в Україні: європейський досвід. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 80.

цінність послуги лоцманського проведення суден складають знання і досвід лоцманів, то **найбільш логічно передбачити професійні саморегулівні організації (асоціації)**, регульовані та контрольовані державою із закріпленням правовим регулюванням їхнього правового статусу, функцій, вимог до них. Оскільки до самих лоцманів ставляться дуже високі вимоги і покладається значна відповідальність, тому ніхто, краще самих таких висококваліфікованих спеціалістів, як лоцмани, не здатен встановити справді професійні стандарти, правила своєї діяльності та професійної етики, навчати, тренувати і атестувати колег, а також слідкувати за дотриманням ними вимог безпеки та оцінювати професійність поведінки лоцманів. *Лоцмани найбільш зацікавлені діяти дуже професійно, дотримуючись усіх правил безпеки*, а не просто пошуку комерційної вигоди, оскільки навіть одне неправильно прийняте рішення, яке призвело до аварії, може коштувати спеціалісту кар'єри, перекреслити його ділову репутацію, бо більше його не працевлаштує ні одне підприємство будь-якої форми власності. Логічно також було б змінити призначення посвідчення лоцмана як аналога професійної ліцензії на зразок свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, яке повинно підтверджувати кваліфікацію і право лоцмана, як самозайнятої особи – підприємця або такої, що провадить незалежну професійну діяльність – здійснювати лоцманську проводку із вільним вибором місця роботи – підприємства будь-якої форми власності.

Так, правове регулювання Нідерландів передбачає в Законі про пілотування виконання послуг лоцманського проведення суден професійними лоцманами, які створили своє професійне об'єднання. Наприклад, в дуже популярному порту Роттердам послуги надає Голландська приватна служба лоцманів Loodswezen, яка контролює, щоб її члени – кваліфіковані професійні лоцмани – були зареєстровані в реєстрі лоцманів та надавали послуги з безпечного проведення суден в порти і з портів. Ця професійна асоціація навчає майбутніх лоцманів та навіть більше – «випускає декрети і консультує міністра інфраструктури і навколишнього середовища з питань, що належать до Закону про пілотування, для забезпечення безпечного і безперешкодного доступу до портів. Так, з 1988 р. Loodswezen став незалежною приватною організацією. І як відзначає портова влада Нідерландів, рівень обслуговування підвищувався з кожним днем»[1].

Незадовільна якість лоцманських послуг в Україні. В Україні компанії – споживачі не настільки задоволені якістю надання послуг лоцманського проведення і відмічають: «…здійснення на практиці лоцманського проведення теж, виключно однією установою, а саме Адміністрацією морських портів України, негативно відображується, перш за все, на якості цієї послуги. Адже цілком відомо, що *ніколи ще будь-яка монополія не сприяла підвищенню якості та прозорості у відповідному виді господарської діяльності.*

Наприклад, судновласники та капітани іноземних суден дуже добре обізнані в багатьох випадках, коли «compulsory pilotage» (обов'язкове лоцманське проведення) як послуга нав'язується чиновниками державної влади, в основному, в країнах третього світу з однією тільки метою – отримання грошей, і добре, якщо державою, а, частіше спричиняє корупцію за лоцманську проводку, наприклад в «недостатньо гарних» погодних умовах. Така поведінка лоцманів продиктована перш за все неспроможністю деяких держав, через свої підприємства, виплачувати власним працівникам гідну заробітну плату та облаштувати їх працю своєчасним професійним устаткуванням»[2].

Очевидно, що з такою оцінкою ситуації на ринку лоцманських послуг самими учасниками – споживачами цих послуг – існують проблеми якості та прозорості надання послуг забезпечення лоцманського проведення. Подібні порушення явно суперечать умовам надання спеціальних/виключних прав за законодавством та практикою Європейського Союзу, зокрема порушують вимоги ст. 102 Договору про функціонування ЄС, тому що вже одні завищені для світової практики тарифи на лоцманські послуги, нав'язування цих послуг, а тим паче корупція чи інші перераховані недоліки дуже негативно здатні впливати на торгівлю України із іншими державами.

Так, з 2016 року низка приватних компаній стала звертатися до Мінінфраструктури з пропозиціями здійснити дерегуляцію лоцманської справи в Україні. «На їхню думку, завищені ставки за послуги лоцманського проведення суден, що заходять до морських портів України, де і так на сьогодні діють одні з найбільших в світі тарифи портових зборів не дають змоги створювати в Україні конкурентоспроможні порти, збільшувати кількість суднозаходів до них, тобто розвивати морську галузь в Україні та зміцню-

[1] Клюєва Є.М. До питання про демонополізацію лоцманських послуг в Україні: європейський досвід. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 80.

[2] Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. С. 17.

вати її економіку»1. Якщо занадто високі тарифи на послуги лоцманського проведення не дають змоги збільшувати кількість суднозаходів до морських портів України або навіть зменшують кількість бажаючих судів заходити в порти України, то це означає, що попит на ринку лоцманських послуг суттєво залежить від цін на них, *а тому ставиться під сумнів відповідність і другому критерію природної монополії – особливості попиту.*

Розвитку економіки важливими є приватні інвестиції, а високі вимоги до лоцманських підприємств вимагають дуже значних, але, судячи із ажіотажу приватних компаній, посильних для них інвестицій. Приватний сектор вважає, що «…залучення приватного інвестора до сфери надання спеціалізованих послуг дозволить підвищити якість обслуговування іноземного флоту, знищить будь-які спроби прояву корупції, надасть можливість кваліфікованому персоналу отримувати гідну зарплатню відповідну європейським стандартам, проходити навчання та стажування за кордоном, сприятиме залученню більш сучасного устаткування, навігаційного обладнання, надасть судновласникам можливість вибору, забезпечить цілодобове проведення суден, в тому числі і в складних погодних умовах, і, як наслідок, вплине на збільшення судозаходів до українських морських портів, що в свою чергу збільшить надходження до державного бюджету»[2].

З метою оцінки стану ситуації ринку лоцманських послуг профільне Мінінфраструктури 2017 року сформувало робочу групу «з питань визначення проблематики стану та можливих шляхів реформування лоцманської справи в Україні», на якій тоді головував заступник Міністра інфраструктури Ю. Лавренюк. За результатами засідань робоча група не спростовувала інформацію зацікавлених приватних компаній, не аргументувала додатково такі завищені для світової практики тарифи, але вирішила, що демонополізація ринку лоцманської справи може призвести до невиконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Проте Міністр інфраструктури В. Омелян неодноразово наголошував, що в рамках реформування сфери транспортної інфраструктури необхідна демонополізація послуг лоцманської проводки[3]. Відповідно, позиція Міністерства інфраструктури неоднозначна, особливо враховуючи стратегічні плани міністерства щодо Концепту реформування морського транспорту, відповідно до якого передбачалося реформування Адміністрації морських портів (необхідність децентралізації та створення умов для конкуренції портів) та планувалася приватизація Державної лоцманської служби. Тобто, повністю передати у одні руки приватного сектору ринок лоцманських послуг не вбачалося ризику невиконання міжнародних зобов'язань України щодо безпеки, а у демонополізованому ринку із наданням послуг і «Дельтою-Лоцман», і приватними компаніями під контролем держави вбачалося? Знову помітні логічні протиріччя. Крім того, запланованому створенню умов конкуренції портів сприятиме демонополізація послуг забезпечення лоцманського проведення та дерегуляція обов'язкових тарифних ставок. Відповідно, необхідно не лише сформувати, а і дотримуватися усім відповідальним органам державної влади *єдиної державної політики у цій сфері, яка повинна відповідати Конституції та законам України.*

Схожа, хоч і не така заплутана, ситуація сумнівності аргументованості віднесення до природних монополій склалася і щодо забезпечення проведення криголамних робіт. З а суттю цього виду господарської діяльності головне у її здійсненні – наявність необхідних засобів, які дозволяють безпечно колоти кригу, що можуть бути доступні і приватним суб'єктам господарювання, про що красномовно говорить наявна в Україні судова практика.

Господарський суд Миколаївської області 14 травня 2019 року прийняв рішення (справа № 915/1899/18) про відмову в задоволенні позову Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» в особі Миколаївської філії Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» про визнання недійсним рішення Миколаївського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України від 24.10.2018 р. №19-ріш по справі №1-26.213/25-2017, третьою особою без самостійних позовних вимог на предмет спору на стороні відповідача виступало ТОВ «Миколаївський глиноземний завод». Так, рішенням Миколаївського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України від 24.10.2018 р. №19-ріш по справі №1-26.213/25-2017 була визнана бездіяльність ДП «АМПУ» (в особі Миколаївської філії), яка полягає у незабезпеченні спеціалізованої послуги з проведення криголамних робіт та встановлено порушення законодавства про

[1] Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. С. 13 – 14.

[2] Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. С. 17.

[3] Гардус М. Призрак демонополизации: Есть ли шансы у частных компаний занять нишу на рынке лоцманских услуг. 10.03.2017. URL: https://cfts.org.ua/articles/prizrak_demonopolizatsii_est_li_shansy_u_chastnykh_kompaniy_zanyat_nishu_na_rynke_lotsmanskikh_uslug_1188

захист економічної конкуренції, а саме: зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку надання послуг із забезпечення проведення криголамних робіт через бездіяльність, що призвела до ущемлення інтересів інших суб`єктів господарської діяльності, що було б неможливо в умовах існування конкуренції на ринку. *Тобто, така бездіяльність була б неможлива за відсутності стану природної монополії на ринку надання спеціалізованих послуг.* Також у цьому рішенні встановлений та документально підтверджений факт проведення криголамних робіт ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» для забезпечення своєї господарської діяльності, за власний рахунок та власними плавзасобами. Тобто, встановлений факт надання спеціалізованих послуг товариством з обмеженою відповідальністю, яке не є природним монополістом.

Також 3 червня 2019 року Господарським судом Миколаївської області було прийнято рішення про відмову в задоволенні позову Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» в особі Миколаївської філії Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» про стягнення з ТОВ сільськогосподарського підприємства «Нібулон» (справа № 915/17/19) заборгованості з оплати спеціалізованих послуг по забезпеченню проведення криголамних робіт. Вказаним рішенням встановлена відсутність доказів, які свідчили б про фактичне виконання позивачем відповідних криголамних робіт, що виключає можливість стягнення плати за надання відповідних послуг, у зв`язку з недоведеністю їх здійснення. Також цим рішенням зафіксований факт самостійного здійснення колки криги (здійснення криголамних робіт, які є спеціалізованою послугою) відповідачем біля своїх причалів власними засобами.

Аналіз судової практики вирішення спорів, пов'язаних з наданням спеціалізованих послуг у портах, засвідчує можливість надання спеціалізованих послуг суб'єктом господарської діяльності, який не є монополістом та відсутність відповідальності за надання таких послуг для підприємства, яке не є природним монополістом.

Висновки. Таким чином, в Україні чинне нормативно-правове регулювання статусу природних монополій серед певних послуг у морських портах неоднозначне, нагадує штучне втручання регулятора у відносини, а не природність формування таких монополій, оскільки законодавчо закріпленим критеріям природних монополій такі ринки не відповідають повністю, а саме підзаконні акти насправді утворили природні монополії. Більше того, вказані підзаконні акти повинні бути приведені у строгу відповідність до норм Кодексу торговельного мореплавства України та «Про морські порти України», скасувавши виключні права на здійснення як мінімум лоцманського проведення суден та проведення криголамних робіт державного підприємства «Адміністрація морських портів України». Для допущення приватних суб'єктів господарювання на зазначені ринки та з метою забезпечення належного державного контролю можливо введення ліцензування вказаних видів діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Це тільки одна з перших робіт з ґрунтовного аналізу сутності, призначення, особливостей ринків природних монополій. У майбутньому перспективними вбачаються більш спеціалізовані роботи з аналізу «виправданості» природних монополій різних ринків України, а також розробки пропозицій приведення підзаконних актів до вимог законів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яcько Ю. І. Конкурентна політика в системі державного регулювання економіки: автореф. дис. … канд. екон. наук. Київ, 2015. С. 10.
2. Нельговский И. Е. Режим естественных монополий в Российской Федерации. Москва: Манускрипт, 2002. С. 26.
3. Грудницький В. М. Правовий захист суб'єктів господарювання від зловживання монопольним (домінуючим) становищем: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2015. С. 27.
4. Звіт Антимонопольного комітету України за результатами дослідження кваліфікаційної підготовки морських лоцманів та їх професійної діяльності на ринку послуг лоцманського проведення суден 2017 року. 41 с.
5. Клюєва Є. М. До питання про демонополізацію лоцманських послуг в Україні: європейський досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 80.
6. Гардус М. Призрак демонополизации: Есть ли шансы у частных компаний занять нишу на рынке лоцманских услуг. 10.03.2017. URL: https://cfts.org.ua/articles/prizrak_demonopolizatsii_est_li_shansy_u_chastnykh_kompaniy_zanyat_nishu_na_rynke_lotsmanskikh_uslug_1188.

REFERENCES

1. Yasko Yu. I. (2015). Konkurentna polityka v systemi derzhavnoho rehuliuvannia ekonomiky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Nelgovskiy I. E. (2002). Rezhim estestvennykh monopoliy v Rossiyskoy Federatsii. Moskva: Manuskript [in Russian].
3. Hrudnytskyi V. M. (2015). Pravovyi zakhyst subiektiv hospodariuvannia vid zlovzhyvannia monopolnym (dominuiuchym) stanovyshchem: *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za rezultatamy doslidzhennia kvalifikatsiinoi pidhotovky morskykh lotsmaniv ta yikh profesiinoi diialnosti na rynku posluh lotsmanskoho provedennia suden 2017 roku. [in Ukrainian].
5. Kliuieva Ye. M. (2017). Do pytannia pro demonopolizatsiiu lotsmanskykh posluh v Ukraini: yevropeiskyi dosvid. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*. Spetsvypusk. Part 1. [in Ukrainian].
6. Gardus M. (2017). Prizrak demonopolizatsii: Est li shansy u chastnykh kompaniy zanyat nishu na rynke lotsmanskikh uslug. 10.03.2017. URL: https://cfts.org.ua/articles/prizrak_demonopolizatsii_est_li_shansy_u_chastnykh_kompaniy_zanyat_nishu_na_rynke_lotsmanskikh_uslug_1188 [in Russian].

СТРИЖКОВА АЛЛА

кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Научно-исследовательского института правового обеспечения инновационного развития Национальной академии правовых наук Украины

ВСЕ ЛИ ЕСТЕСТВЕННЫЕ МОНОПОЛИИ В УКРАИНЕ ОДИНАКОВО «ЕСТЕСТВЕННЫ»?

Эта статья посвящена анализу сущности, особенностей критериев определения рынков определенной хозяйственной деятельности как естественных монополий и объективности отнесения рынков предоставления некоторых услуг в морских портах к естественным монополиям в Украине.

Ключевые слова: монополия, естественные монополии, монополизация, лоцманская проводка, ледокольные работы, государственное регулирование, государственная политика.

STRIZHKOVA ALLA

PhD, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

ARE ALL NATURAL MONOPOLIES IN UKRAINE EQUALLY "NATURAL"?

Problem setting. In Ukraine competition policy aims to support healthy competition and limit abuses of monopoly position. However, there are special markets that society requires to meet its needs, but doing business in these areas is very resource-intensive, requires a difficult activity, and therefore objectively engage in such economic activities is too difficult and / or unfavorable to the vast majority of business entities. Then objectively "natural" monopolies are formed, and at the same time only one / several business entities claim to operate in such a market. Accordingly, these monopolies require special legal regulation by the state. Moreover, without proper government intervention, such socially useful activities would not be carried out on the market at all, or would be carried out according to other standards (level of quality, availability, safety, etc.). State regulation of Ukraine in this area is rightly criticized by Ukrainian researchers. Accordingly, an interesting question arises: is the state regulation of different markets, which are in a state of natural monopolies, based on the same principles and approaches?

Target of research. The purpose of the article is to analyze the nature, features of the criteria for defining markets as natural monopolies and the objectivity of the classification of markets for certain services in seaports to natural monopolies in Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. Some issues of the analysis of the state antimonopoly (competition) policy were considered by O.O. Bakalinskaya, V.M. Grudnitsky, V.I. Polyukhovych, Y.I. Yasko, features of problems of a natural monopoly in the market of pilot services were covered by E.M. Klyueva, M. Gardus et al.

Article's main body. Unlike traditional natural monopolies (for example, markets for oil and oil products, natural gas, pipeline, air, rail transport, electricity) in Ukraine, the status of natural monopolies have some services in seaports, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 3, 2013 № 405 by granting exclusive rights to the State Enterprise "Administration of Seaports of Ukraine". But this list was compiled without proper feasibility studies and arguments. However, some of these services in ports (pilotage, icebreaking) do not meet the criteria of natural monopolies.

Bylaws that contradict special laws have created a vicious circle where it is impossible to become a pilot without pilots, and a specialist can only be considered a pilot if he is recognized as such by a pilot after fulfilling a number of requirements.

But such a situation contradicts the special legal norms of the Laws of Ukraine, in particular, the Merchant Shipping Code of Ukraine and "On Seaports of Ukraine". In accordance with Art. 19 of this Law of Ukraine, the provision of pilotage is not a service provided only by state enterprises. After the entry into force of the Code of Merchant Shipping of Ukraine on June 13, 2013, pilotage services were removed from the exclusive competence of state-owned enterprises. The novelties were approved by the Law of Ukraine of May 17, 2012 № 4709-VI. But in the bylaws there are some provisions that directly contradict the laws of Ukraine, for example, paragraph 4.1.2. Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine of August 1, 2007 № 655 "On approval of the Rules of navigation and pilotage of vessels in the north-western part of the Black Sea, Bug-Dnieper-Estuary and Kherson sea canals".

It is interesting to note that most of the bylaws that currently contradict these laws and in fact create barriers to access to the market for pilotage services were not only not adapted to the new requirements of the laws, but were adopted after the adoption and shortly before the entry into force of this already approved by the Supreme Council of Ukraine of the Code of Merchant Shipping of Ukraine: Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine № 292 of May 8, 2013 and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 405 of June 3, 2013. Of course, after the entry into force of laws, the rules of law must be given in bylaws in strict accordance with the laws of Ukraine. However, this has not been done so far, although changes to them and to the order of the Ministry of Transport № 655 of August 1, 2007, were made in 2015, 2016 and 2018. On the contrary, despite the fact that the pilot market does not fall directly under the criteria of a natural monopoly, neither the Ministry of Infrastructure of Ukraine nor the Cabinet of Ministers of Ukraine has provided public reasoned explanations or feasibility studies, whether in this state there is demand in this market. more effective in the absence of competition, and such a justification is essential to clearly establish the main criterion of a natural monopoly - the state of the commodity market. Because of this, the Antimonopoly Committee of Ukraine in its Report of 2017 pointed out that it is possible to state the controversy of including the market in which pilotage services are provided in the market, which is in a state of natural monopoly.

The analysis of judicial practice in resolving disputes related to the provision of specialized services in ports (icebreaking works) shows the possibility of providing specialized services by a business entity that is not a monopolist and the lack of responsibility for providing such services to a company that is not a natural monopolist.

Conclusions and prospects for the development. So, in Ukraine the current legal regulation of the status of natural monopolies among certain services in seaports is ambiguous, reminiscent of the artificial intervention of the regulator in relations, rather than the natural formation of such monopolies, as such criteria do not fully meet the statutory criteria of natural monopolies. the acts actually formed natural monopolies. Moreover, these bylaws must be brought into strict compliance with the Merchant Shipping Code of Ukraine, abolishing the exclusive rights to carry out at least pilotage and icebreaking operations of the State Enterprise "Administration of Seaports of Ukraine". Licensing of these activities is possible in order to allow private entities to enter these markets and to ensure proper state control.

Keywords: monopoly, natural monopolies, monopolization, pilotage, icebreaking works, state regulation, state policy.

Стріжкова А. В. Чи всі природні монополії в Україні однаково «природні»? *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Strizhkova14.pdf

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО, ТРУДОВОГО І ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-4

КУТОМАНОВ ДМИТРО ЄВГЕНОВИЧ
доктор юридичних наук, доцент, директор комунального підприємства «Міський інформаційний центр»

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У СПРАВАХ ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ ТРУДОВИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу практики розгляду судами справ, предметом яких постають спірні питання розмежування трудових та цивільних відносин. Розглянуто ключові правові позиції Верховного Суду, сформульовані за результатами касаційного перегляду спорів, що виникають із трудових правовідносин та спорів, що виникають із Державною службою з питань праці, що містять базові ознаки, за посередництвом яких відносини, врегульовані цивільно-правовими договорами кваліфікуються як трудові відносини. Окрему увагу приділено питанням кваліфікації трудових відносин у прецедентній практиці країн англо-американської правової сім'ї.

Ключові слова: трудовий договір, трудові відносини, приховані трудові відносини, розмежування трудових та цивільних відносин, трудові спори, правові позиції Верховного Суду.

Постановка проблеми. З поміж великого обсягу справ, що розглядаються національними судами, існує декілька категорій, які привертають на себе особливу увагу як науковців, так і практиків. Останнє зумовлено, насамперед, характером спірних правовідносин, що стають предметом судового розгляду. До таких, зокрема, можна віднести справи, в яких предметом розгляду постають питання розмежування трудових та цивільних відносин.

Поверхове ознайомлення з практикою розгляду цього різновиду трудових спорів дозволяє виявити існування протилежних правозастосовних підходів, часом суперечливих один одному, що визначає потребу в більш глибокому осмисленні проблематики спорів, зумовлених такими явищами як приховування чи підміна трудових відносин. У цьому контексті особливий інтерес для дослідження являють правові позиції Верховного Суду, сформульовані за результатами касаційного перегляду конкретних справ.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам регулювання трудових відносин, в аспекті їх відмежування від відносин, що регулюються нормами цивільного права, приділялася увага в роботах таких науковців як О.В. Забродіна, Л.О. Золотухіна, М.І. Іншин, Р.А. Майданик, С.М. Прилипко, О.Р. Радевич, Я.В. Свічкарьова, Д.І. Сіроха, Н.В. Федорченко, О.М. Ярошенко та ін. Разом із тим, враховуючи комплексний характер окресленої проблематики, варто наголосити на потребі її подальшого дослідження, в тому числі крізь призму вивчення матеріалів судової практики.

Зважаючи на викладене, **метою** цієї статті виступає аналіз правових норм, які регулюють відносини у сфері реалізації особами конституційного права на працю, а також актуальних правових позицій Верховного Суду, сформульованих за результатами розгляду справ, предметом яких виступають питання розмежування трудових та цивільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у практиці врегулювання відносин між роботодавцями та працівниками доволі поширеними стали випадки підміни трудових відносин через укладання із працівниками цивільно-правових договорів. Мотиви, які спонукають роботодавців вдаватися саме до такого формату взаємовідносин із працівниками є доволі різними. До них, зокрема, слід віднести небажання роботодавців брати на себе комплекс обов'язків по забезпеченню соціальних прав та гарантів працівників, потребу в оптимізації власного податкового навантаження, а також, що не менш важливо, відверта застарілість норм трудового законодавства, яке в силу об'єктивних причин не здатне адекватно реагувати на динамічний розвиток ринку праці та здійснювати належне регулювання новітніх видів праці. Додатково практика підміни трудових відносин цивільними зумовлена відсутністю у законодавстві чіткого визначення ознак трудових відносин, що створює сприятливе середовище для відповідних зловживань.

Вищевикладене створює підґрунтя для пошуку шляхів вирішення проблеми розмежування трудових та цивільних відносин на рівні доктрини та правозастосовної практики, зокрема через визначення комплексу ознак, з допомогою яких конкретні відносини мають кваліфікуватися як такі, що мають трудовий характер. Істотне значення в цьому аспекті відіграє практика розгляду справ Верховним Судом.

Загальновідомо, що серед фундаментальних функцій Верховного Суду, як найвищого судового органу, закріплених в законодавстві про судоустрій і статус суддів, визначено забезпечення єдності судової практики. В юридичній літературі відмічається, що Верховний Суд, за наслідками перегляду судових рішень у касаційному порядку, формулює правові висновки (позиції), які визначають єдині підходи до застосування правових норм, що спрямоване на дотримання вимог принципу правової визначеності й усунення випадків неоднакового застосування правових норм. Водночас успішна реалізація наведеної функції досягається через передбачене у процесуальних кодексах положення про обов'язок судів при розгляді аналогічних справ враховувати висновки Верховного Суду, викладені в його постановах [1, с. 236].

Варто відзначити, що серед питомої кількості судових проваджень, предметом застосування в яких постають чинні норми законодавства про працю, можна виокремити дві найбільш поширені категорії справ, через розгляд яких Верховний Суд формулює правові позиції щодо розмежування трудових та цивільних відносин.

Предметом першої категорії справ виступають вимоги фізичних осіб про визнання відносин, оформлених у вигляді цивільно-правового договору трудовими.

Так, розглядаючи справу за позовом фізичної особи до ГО «Джерела громадського здоров'я» про визнання договорів про надання послуг трудовим договором, Верховний Суд у своїй постанові від 12.02.2020 по справі № 607/12476/18, висловив правову позицію, що основною ознакою що відрізняє цивільні відносини від трудових, є те, що трудовим законодавством регулюється процес організації трудової діяльності. За цивільно-правовим договором процес організації трудової діяльності залишається за його межами, метою договору є отримання певного матеріального результату. Погоджуючись із висновками судів попередніх інстанцій про задоволення позовних вимог, Верховний Суд відзначив, що укладені між сторонами договори про надання послуг, предметом яких було, зокрема, встановлення контакту із цільовою групою населення, видача профілактичного інструментарію та засобів, проведення інформування клієнтів щодо профілактики, виявлення та лікування інфекційних захворювань та ін., не були спрямовані на кінцевий результат, що характеризує цивільно-правові (договірні) відносини, а були пов'язані із самим процесом праці, що є характерним для трудових відносин. З поміж наведеного ознаками, які вплинули на кваліфікацію спірних відносин як трудових, Верховним Судом було визначено також тривалість і стабільність відносин між сторонами й виплати винагороди позивачу (понад 7 років); відсутність в актах виконаних робіт конкретного обсягу виконаної роботи у вигляді кількісних величин, а також конкретного результату роботи, які позивач, як виконавець, мав передавати замовнику – відповідачу; затвердження відповідачем графіків маршрутів з визначенням дати і часу, за якими повинен був працювати позивач, свідчать про те, що графік його роботи був регламентований, що вказує на ознаку трудового, а не цивільно-правового договору [2].

Схожої позиції стосовно визначення ознак трудових відносин Верховний Суд дотримувався у своїх постановах від 08.05.2018 по справі № 127/21595/16-ц (перекваліфікація цивільно-правового договору підряду у трудовий) [3]; від 29.08.2018 по справі № 587/1714/17 (перекваліфікація цивільно-правового договору підряду у трудовий) [4]; від 02.10.2019 по справі № 489/1616/16-ц (встановлення факту трудових відносин без належного оформлення) [5] та низці інших рішень.

У перелічених справах, з поміж уже згаданого, Верховним Судом зверталася увага на такі ознаки трудових відносин, як: здійснення запису у трудовій книжці особи; забезпечення виконавця усім необхідним для роботи; видання наказу про звільнення із займаної посади; видання довіреності на ім'я особи із зазначенням в її тексті посади; визначення серед умов договору обов'язку виконавця дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, вимог безпеки та охорони праці; проведення інструктажів з питань охорони праці із відображенням відомостей про це у відповідному журналі.

Друга категорія справ, в якій предметом розгляду постають питання розмежування трудових і цивільних відносин є справи за позовами роботодавців до Держпраці про визнання протиправними та скасування приписів і постанов державного органу. Передумовою таких спорів стають наслідки проведення Держпраці перевірок з питань дотримання законодавства про працю, у вигляді фіксації фактів допуску працівників до роботи без належного оформлення трудових відносин та (або) приховування трудових відносин через укладання договорів цивільно-право-

вого характеру, з подальшим накладенням штрафних санкцій.

При розгляді таких справ, Верховний Суд, обґрунтовуючи правомірність висновків Держпраці, зазвичай так само звертає увагу на предмет цивільно-правових договорів, якими всупереч положень цивільного законодавства регулюється процес праці, а не її результат. Наявність у змісті таких договорів умов про обов'язок систематично виконувати певний тип робіт, без визначення їх конкретного обсягу та її результату, відсутність самостійної організації роботи та її виконання не на власний ризик та розсуд, а через фактичне підпорядкування відповідним посадовим особам вказує, на думку суду, на наявність у цивільно-правових договорів ознак відносин трудового характеру (постанови Верховного Суду від 04.07.2018 по справі № 820/1432/17 та від 10.10.2019 по справі № 1840/2505/18) [6; 7].

З аналогічних міркувань виходить Верховний Суд, ухвалюючи рішення про скасування прийнятих Держпраці постанов, якщо з матеріалів справи та змісту цивільно-правових договорів не вбачається будь-яких ознак трудових відносин. Так, у постанові від 24.10.2019 по справі № 160/8664/18 Верховний Суд прийняв рішення про задоволення позову та скасування постанов Держпраці, виходячи з того, що взаємовідносини фізичної особи і роботодавця можуть виникати як на підставі трудового, так і на підставі цивільно-правового договору. Враховуючи те, що в розглянутій справі цивільно-правові угоди, які були укладені між позивачем та фізичними особами не містять ознак трудових договорів, зокрема: обов`язку виконавців бути присутнім на підприємстві у визначені робочі години, обов`язку дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку; обов`язку підприємства забезпечувати виконавців матеріально-технічною базою; регламентації процесу праці, часу та тривалості робочого часу, Верховний Суд прийшов до висновку про відсутність підстав для кваліфікації відносин, котрі виникли між сторонами, як такі, що мають характер трудових [8].

Як можна побачити з проаналізованих позицій, базовий концепт розмежування трудових та цивільних відносин, який застосовується в практиці Верховного Суду, повністю відповідає доктринальному підходу та полягає у визначенні трудового відношення, як відношення, предметом якого виступає процес організації праці, а не її результат [9, с. 167; 10, с. 131], із подальшою комбінацією вказаної ознаки з іншими ознаками в кожній конкретній ситуації (тривалість відносин, систематичність сплати винагороди, наявність ознак підпорядкування та ін.).

Досліджуючи питання розмежування трудових відносин із суміжними, в тому числі цивільними, у судовій практиці, доволі цікаво звернути також увагу на підходи, вироблені прецедентною практикою у країнах англо-американської системи права.

Так, у Великій Британії при визначенні трудового характеру відносин, що виникли між сторонами, застосовується мультифакторний підхід (multi-factorial approach), головною особливістю якого є те, що жоден із факторів сам по собі не сприймається як вирішальний. Замість цього судовим органам пропонується брати до уваги усі обставини, що мають відношення до суті спору, найбільш значущими з яких є такі: 1) визначення сторонами виду договору; 2) його зміст; 3) ступінь контролю роботодавця над діями працівника; 4) існування взаємних зобов'язань між сторонами; 5) наявність особистого обов'язку працівника виконати доручену йому роботу; 6) наявність обов'язку роботодавця забезпечити працівника обладнанням, інструментами тощо; 7) ступінь фінансового ризику й відповідальності працівника за вкладення в компанію; 8) фактичний характер відносин між сторонами; 9) їх тривалість та інші [11, с. 106].

У США також застосовується мультифакторний підхід, який на відміну від розглянутого вище британського підходу, вимагає врахування судами 20 критеріїв, які умовно поділяються на три групи: 1) ті, що характеризують наявність або відсутність у потенційного роботодавця права на управління процесом виконання роботи й контролю над ним (behavioral control); 2) ті, що свідчать про наявність або відсутність можливості фінансового управління й контролю з боку потенційного працівника (financial control); 3) ті, що відображають сприйняття відносин, що склалися між самими сторонами (relationship of the parties). Як відзначає О. Р. Радевич, перевагою подібного мультифакторного підходу є те, що в сучасних умовах розвитку ринку праці, він здатний адаптуватися до різноманітних форм та умов зайнятості, в тому числі тих, які є нехарактерними до стандартної моделі [11, с. 107–108].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що при виникненні спорів, пов'язаних із приховуванням трудових відносин чи їх підміною через укладання із працівниками договорів цивільно-правового характеру, судова практика виходить із необхідності системної оцінки змісту укладених між сторонами договорів на предмет вияву в їх умовах прямих чи опосередкованих ознак трудових відносин. Розглянуті правові позиції Верховного Суду демонструють, що первинною ознакою,

яка береться до уваги при кваліфікації відносин як трудових є яскравий акцент на процесі праці, а не конкретних результатах робіт або послуг, які надаються особою за цивільно-правовим договором. Зокрема, наявність у таких договорах умов про сталий графік роботи виконавця, забезпечення виконавця усім необхідним для виконання роботи (надання послуг), систематичну оплату праці без прив'язки до конкретного обсягу та результатів робіт (послуг), підпорядкування замовнику або обов'язок виконання його вказівок тощо, дає підстави судам визначати відносини між сторонами, як такі, що носять характер трудових.

Вироблені Верховним Судом підходи до розмежування трудових і цивільних відносин безумовно збагачують правозастосовну практику й, з урахуванням обов'язкового статусу його постанов, сприяють формуванню єдиних підходів до тлумачення і застосування положень чинного законодавства. Разом із тим, варто наголосити на тому, що проблематика кваліфікування трудових відносин при їх відмежуванні від відносин, що виникають на підставі цивільно-правових договорів, може бути належним чином вирішеною виключно в площині законодавчого регулювання, в тому числі через передбачення у проекті Трудового кодексу України конкретного переліку ознак трудових відносин. У цьому контексті цілком доцільним вбачається врахування досвіду інших країн, де відповідні питання були вирішені на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попов А.И. Механизм обеспечения единства судебной практики в гражданском судопроизводстве Украины. *Вестник гражданского процесса.* 2018. Т. 8. № 2. С. 221-238.
2. Постанова Верховного Суду від 12.02.2020 по справі № 607/12476/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87760477.
3. Постанова Верховного Суду від 08.05.2018 по справі № 127/21595/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73902480.
4. Постанова Верховного Суду від 29.08.2018 по справі № 587/1714/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/76441698.
5. Постанова Верховного Суду від 02.10.2019 по справі № 489/1616/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85009042.
6. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 по справі № 820/1432/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75148848.
7. Постанова Верховного Суду від 10.10.2019 по справі № 1840/2505/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84897950.
8. Постанова Верховного Суду від 24.10.2019 по справі № 160/8664/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85154029.
9. Драчук М. А. Еще раз к вопросу об оформлении трудовых отношений договорами гражданско-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия «Право».* 2016. № 1 (46). С. 166–174.
10. Кабанін С. Правова природа договорів, що регулюють найману працю. *Підприємництво, госп-во і право* : наук.-практ. госп.-прав. журн. 2019. № 11. С. 129-133.
11. Радевич Е. Р. Разграничение трудового договора и смежных договоров о труде в Великобритании и США. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Право».* 2012. № 4 (6). С. 104-109.

REFERENCES

1. Popov A.I. (2018) Mehanizm obespecheniya edinstva sudebnoj praktiki v grazhdanskom sudoproizvodstve Ukrainy. *Vestnik grazhdanskogo processa – Herald of Civil Procedure*, Vol. 8, No 2, P. 221-238 [in Russian].
2. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.02.2020 r., sudova sprava № 607/12476/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87760477 [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 08.05.2018 r., sudova sprava № 127/21595/16-ts. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73902480 [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29.08.2018 r., sudova sprava № 587/1714/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/76441698 [in Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 02.10.2019 r., sudova sprava № 489/1616/16-ts. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85009042 [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04.07.2018 r., sudova sprava № 820/1432/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75148848 [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10.10.2019 r., sudova sprava № 1840/2505/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84897950 [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 24.10.2019 r., sudova sprava № 160/8664/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85154029 [in Ukrainian].
9. Drachuk M.A. (2016) Eshe raz k voprosu ob oformlenii trudovyh otnoshenij dogovorami grazhdansko-pravovogo haraktera. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Pravo» – Bulletin of Omsk University. Law, 1 (46), 166–174* [in Russian].
10. Kabanin S. (2019) Pravova pryroda dohovoriv, shcho rehuliuiut naimanu pratsiu. *Pidpryiemnytstvo, hosp-vo i pravo – Entrepreneurship, Economics and Law*, *11, 129–133* [in Ukrainian].
11. Radevich E.R. (2012) Razgranichenie trudovogo dogovora i smezhnyh dogovorov o trude v Velikobritanii i SShA. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Pravo» – Bulletin of Tomsk State University. Law, 4 (6), 104–109* [in Russian].

КУТОМАНОВ ДМИТРИЙ

доктор юридических наук, доцент, директор коммунального предприятия
«Городской информационный центр»

ПРАВОВЫЕ ПОЗИЦИИ ВЕРХОВНОГО СУДА ПО ДЕЛАМ О РАЗГРАНИЧЕНИИ ТРУДОВЫХ И ГРАЖДАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена анализу практики рассмотрения судами дел, предметом которых становятся спорные вопросы разграничения трудовых и гражданских отношений. Рассмотрены ключевые правовые позиции Верховного Суда, сформулированные по результатам кассационного пересмотра споров, возникающих из трудовых правоотношений и споров, возникающих с Государственной службой по вопросам труда, которые содержат базовые признаки, посредством которых отношения, урегулированные гражданско-правовыми договорами квалифицируются как трудовые отношения. Особое внимание уделено вопросам квалификации трудовых отношений в прецедентной практике стран англо-американской правовой семьи.

Ключевые слова: трудовой договор, трудовые отношения, скрытые трудовые отношения, разграничение трудовых и гражданских отношений, трудовые споры, правовые позиции Верховного Суда.

KUTOMANOV DMYTRO

2nd PHD, Associate Professor, Director of the Municipal Company “City Information Center”

LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT IN CASES ON DIVISION OF LABOR AND CIVIL RELATIONS

Problem setting. Of the large volume of cases before national courts, cases involving the distinction between labor and civil relations are of particular interest. Superficial familiarization with the practice of consideration of this type of labor disputes reveals the existence of conflicting enforcement approaches, sometimes contradictory to each other, which determines the need for a deeper understanding of the issues of disputes caused by such phenomena as concealment or replacement of labor relations.

The purpose of the research is to reveal the problematic issues of the distinction between labor and civil relations, both from the point of view of the existing doctrine of labor law, and through the prism of the existing rulemaking practice, aimed at improving national legislation on labor.

Analysis of resent researches and publications. The issues of the distinction between labor and civil relations have become the subject of scientific analysis in the writings of such scientists as O.V. Zabrodina, L.O. Zolotukhina, M.I. Inshin, R.A. Maidanik, S.M. Prilipko, Ya.V. Svichkaryova, D.I. Sirokha, N.V. Fedorchenko, O.M. Yaroshenko and others. At the same time, these issues require further research in order to develop comprehensive recommendations aimed at improving labor law.

Article's main body. Among the specific number of court cases that are subject to the applicable rules of labor law are the two most common categories of cases through which the Supreme Court formulates legal positions on the distinction between labor and civil relations. The subject of the first category of cases are the demands of individuals on the recognition of relationships, formulated in the form of a civil contract labor. The subject of the second category of cases is disputes between employers and the State Service of Ukraine on labor issues on the recognition of illegal and the cancellation of prescriptions and resolutions of the state body. The analysis of the legal positions of the Supreme Court, formulated as a result of consideration of the above categories of cases, leads to the conclusion that the basic concept of the distinction between labor and civil relations, which is applied in the practice of the Supreme Court, is fully consistent with the doctrinal approach and is to determine the employment relationship, what relation, subject advocates the process of organization of work, not its result, with a further combination of the specified trait with other traits in each specific situation (duration of relationships, systematic the promptness of payment, the presence of signs of subordination, and others)..

Conclusion. In the case of disputes related to the concealment of labor relations or their replacement through the conclusion of civil contracts with employees, the case-law proceeds from the need for a systematic assessment of the content of contracts concluded between the parties for the purpose of revealing in their terms direct or indirect signs of employment relations. The approaches taken by the Supreme Court to distinguish between labor and civil relations certainly enrich the law-enforcement practice and, given the binding status of its rulings, help to formulate uniform approaches to the interpretation and application of the provisions of current law.

Keywords: employment contract, labor relations, hidden labor relations, distinction of labor and civil relations, labor disputes, legal positions of the Supreme Court.

Кутоманов Д. Є. Правові позиції Верховного Суду у справах щодо розмежування трудових та цивільних відносин. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Kutomanov14.pdf

УДК 349.22
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-5

МАРЧЕНКО ЮЛІЯ ІВАНІВНА
здобувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОПЛАТУ ПРАЦІ – ОДНЕ ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто конституційне право на оплату праці, як одне із найважливіших соціально-економічних прав людини. Зазначено, що конституційне право на оплату праці, як і право на працю є найважливішим соціально-економічним правом людини й громадянина, гарантоване Конституцією України, міжнародно-правовими актами та законами України, що дає можливість кожному отримувати справедливу винагороду за свою працю. Виокремлено притаманні цьому праву ознаки, що визначають його місце в системі конституційних прав людини й громадянина, закріплених в Основному Законі України.

Ключові слова: держава, конституційні права, оплата праці, працівник, праця, соціально-економічні права.

Постановка проблеми. Головним і вирішальним елементом трудового потенціалу є людина з її здібностями, потребами, рівнем освіти, кваліфікацією і досвідом. Оплата праці є тим головним джерелом, за рахунок якого працівник задовольняє як свої первинні потреби, так і потреби більш високого рівня. В період, коли, з одного боку, загострюється проблема задоволення матеріальних потреб, а з іншого, – перехід до ринкових відносин і побудова в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки потребує більш широкого кругозору і високої кваліфікації працівників, питання оплати праці, її рівня, своєчасності виплати виносяться самим життям на перший план. Безумовно, оплата праці є однією з найбільш важливих правових категорій у системі умов праці. Вона віддзеркалює всі суперечності суспільства, його досягнення та прорахунки та є однією з гарантій реалізації конституційного права на працю, а, отже, – одним із найсуттєвіших прав працівників.

Метою статті є висвітлення найважливіших моментів щодо оплати праці як однієї із гарантій реалізації конституційного права на працю.

Аналіз останніх досліджень. Питання оплати праці було предметом дослідження таких науковців, як В. М. Божко, Н. Б. Болотіна, В. М. Вегера, Ю. М. Верес, О. В. Гаєвая, Н. Д. Гетьманцева, С. Ю. Головіна, О.О. Єршова, М. І Кучма, Л. І. Лазор, Р. З. Лівшиць, М. В. Лушнікова, А. Ю. Пашерстник, О. І. Процевський, В. О. Радіонова-Водяницька, Н. М. Салікова, Н. М. Хуторян, Є. Б. Хохлов, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 43 Конституції України [1] кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Закріплюючи це право, Конституція одночасно проголосила й право на винагороду за працю, на своєчасне її отримання та захист цього права законом. Отже, важливим складовим елементом конституційного права громадян України на працю є те, що його реалізація надає можливість людині заробляти працею собі та своїй родині на життя. У зв'язку з цим, оплату праці слід розглядати як одне з найважливіших соціально-економічних явищ, оскільки, з одного боку, вона є основним джерелом доходів громадян України – найманих працівників і тому може розглядатися як один із головних компонентів, що визначають рівень життя населення країни. З іншого, для роботодавців витрати на заробітну плату є вагомою частиною загальних витрат виробництва, а тому її розмір має суттєве значення і для доходів роботодавця.

Право на оплату праці, як і право на працю відноситься до соціально-економічних прав, які служать індикатором соціальної держави, оскільки їх закріплення свідчить про прагнення останньої їх реально забезпечувати. По суті, соціальна держава є юридичним вираженням відповідальності й обов'язків держави перед суспільством щодо реалізації соціальної програми, що ґрунтується на економічних, соціальних і культурних правах. Звичайно, про, так би мовити, «ступінь соціальності» держави неможливо судити лише за наявністю (або відсутності) в конституціях переліку соціально-економічних прав людини і громадянина. Навіть якщо такі права закріплені, вони можуть бути сформульовані як наміри держави, як норми-декларації. У такому разі ці права належить розглядати не як суб'єктивні права, а лише як орієнтир для діяльності уряду країни.

Втім О. І. Процевський вважає, що право на працю, право на оплату праці і право на належні, безпечні та здорові умови праці, які згідно з Конституцією України складають правовий статус громадянина, є правами суб'єктивними. Оскільки суб'єктивні права існують у нерозривному зв'язку з юридичними обов'язками, які покладені на роботодавця, державу і працівника, то в механізм правового регулювання праці включається весь юридичний інструментарій соціальної галузі, якою є трудове право [2, с. 67]. Право на працю науковець розглядав як можливість індивіда заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, або ж шляхом вільного вибору професії й занять. Учений стверджував, що право на працю має комплексний характер, адже воно має економічний і соціальний складники. Економічний складник виявляється в адекватності оплати праці її затратам, і фактично означає можливість людини здобути засоби на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Соціальний складник полягає в можливості людини отримати допомогу в працевлаштуванні, а також забезпечити гідний рівень життя для себе і членів своєї родини [2, с. 55].

Отже, як сукупність прав людини розглядувані соціально-економічні права покликані забезпечувати гідний рівень життя й необхідну соціальну захищеність. А. Менгер, характеризуючи внутрішню структуру соціально-економічних прав, відносив до них три взаємопов'язані права трудівника: його право на працю, право на повний результат своєї праці і право на гідне людське існування [3, с. 7]. Причому дослідник розмірковував про три права одного цілого: ця можливість працювати породжує іншу можливість – отримувати справедливу винагороду за свою працю, що, у свою чергу, дозволяє забезпечувати гідний рівень свого існування.

З позиції Конституційного Суду України [4] передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм їх реалізації може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів для збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути зумовлені потребою запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України є найважливішою функцією держави. Водночас зміст основного права не може бути порушений, що є загальновизнаним правилом, на що вказав вищий орган конституційної юрисдикції в своєму рішенні [5]. Неприпустимим також є встановлення правового регулювання, за яким розмір пенсій, інших соціальних виплат і допомог буде нижчим від рівня, визначеного в ч. 3 ст. 46 Основного Закону країни, й не дозволить забезпечувати належні умови життя особи в суспільстві і зберігати її людську гідність, адже це суперечитиме його статті 21. Розміри виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають гарантувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Хоча у ст. 48 Конституції й не закріплюється, що держава гарантує достатній життєвий рівень, проте завдання останньої, яка проголосила себе соціальною, полягає в тому, щоб створити такі належні умови для людини, щоб вона своєю працею могла б забезпечити гідну матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї.

Отже, соціальною є держава, яка визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, надає допомогу особам, які знаходяться у складній життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості, а своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві. Вона забезпечує соціальну спрямованість економіки, що є фундаментом для реалізації соціальних прав громадян, зокрема, на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім›ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Основними пріоритетами соціальної держави в питанні забезпечення достатнього рівня життя виступають: а) підвищення якості й рівня життя населення; б) чітке розмежування сфер державного і колективно-договірного регулювання оплати праці; в) поступальне зростання мінімального розміру заробітної плати; г) установлення й забезпечення державних гарантій у сфері оплати праці; д) обмеження розмірів утримань із заробітної плати, в тому числі розмірів оподаткування доходів; е) посилення захисту прав працівників на своєчасне й у повному розмірі одержання заробітної плати [6,с. 26].

У зв'язку із послідовною політикою України на зближення з Європейським Співтовариством важливе значення має вплив світових і європейських стандартів у сфері соціально-трудових прав людини. Деякі формулювання Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права буквально відтворені в тексті Основного Закону. Так, у ст. 23 Загальної декларації прав людини [7] проголошено, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці й на захист від безробіття. Кожна працююча особа без будь-якої дискримінації має право на рівну оплату за рівну

працю. Кожен працюючий має право на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім›ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. У ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [8] задекларовано право людини на працю, що включає право кожного отримати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, й мають зробити належні кроки до забезпечення цього права. У ст. 7 цього ж міжнародно-правового документа встановлено, що право кожного на справедливі і сприятливі умови праці включає, зокрема, винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим справедливу зарплату й рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці. Про посилення уваги Європейського Співтовариства до соціальної спрямованості державної політики свідчить прийняття Хартії основних соціальних прав трудящих, що передбачає право кожного на справедливу винагороду, яка б забезпечувала задовільний рівень життя для всіх працівників і членів їх сімей [9]. Відповідно до ст. 4 Європейської соціальної хартії [10] з метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливу винагороду держави-учасниці зобов'язалися: а) визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень; б) визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків; в) визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності; г) визнати право всіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи; ґ) дозволити відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями.

У той же час незважаючи на те, що право на оплату праці є конституційним, усе ж трапляються непоодинокі випадки, коли це право не дотримується і громадяни вимушені звертатися до вповноважених органів за його захистом, у тому числі стосовно невиплати чи неналежної виплати заробітної плати. Як свідчить практика, відповідних юридичних важелів внутрішнього рівня не завжди буває достатньо для захисту трудових прав працюючих, а тому останнім доводиться звертатися навіть до відповідних міжнародних інституцій, аби досягти успіху. Зокрема, велику кількість скарг, пов'язаних з порушенням трудових прав, розглянуто Європейським судом з прав людини. Усі вони в основному стосувалися невиплати або невчасної виплати заробітної плати та інших компенсаційних і гарантійних виплат. Скаржники обґрунтовували свої вимоги порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11], у якій закріплено право кожного на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який вирішує спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, а також порушенням права на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, який визначено у ст. 13 Конвенції.

Прикладами порушення наведених вище прав можна назвати такі справи: «Ромашов проти України», «Баландіна проти України», «Войтенко проти України», «Сичов проти України» та ін. Висновок з аналізу цих справ має важливе значення для захисту трудових прав осіб, які працюють на державних чи комунальних підприємствах і отримують заробітну плату за рахунок бюджетних асигнувань та полягає в тому, що відповідний державний чи комунальний орган – засновник відповідного підприємства – не може відмовитися покривати свої борги, що виникли у підприємства із зарплати працівників. У цьому випадку засновники не повинні керуватися ч. 3 ст. 96 Цивільного кодексу України, за якою учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, оскільки Європейський суд з прав людини наполягає, якщо виконання рішення про виплату заборгованості із зарплати неможливе через відсутність відповідних бюджетних асигнувань, держава не звільняється від відповідальності за невиконання цього рішення [12, с. 38-41].

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному можемо констатувати, що система конституційних прав і свобод у сфері праці своїм правом на оплату останньої надає можливість фізичного існування людини шляхом отримання нею певних матеріальних благ за свою працю. Право заробляти собі на належне існування є невід›ємним від права на саме життя, позаяк останнє є реальним, лише коли воно забезпечене матеріально. Це право (як і на працю) є невідчужуваним, адже тільки сама людина вправі розпоряджатися своїми здібностями до праці. Втім, незважаючи на те, що кожен має піклуватися про власний добробут особисто, держава зобов'язана створювати відповідні умови, щоб людина реально мала змогу забезпечити себе і свою сім'ю. Забезпечення людини такою можливістю – одне з головних зобов'язань соціальної держави.

Конституційне право на оплату праці, як і право на працю є найважливішим соціально-економічним

правом людини й громадянина, гарантоване Конституцією України, міжнародно-правовими актами та законами України, що дає можливість кожному отримувати справедливу винагороду за свою працю. Цьому праву притаманні такі ознаки, що визначають його місце в системі конституційних прав людини й громадянина, закріплених в Основному Законі України: а) є одним із фундаментальних прав людини, встановлених Конституцією України, міжнародно-правовими актами й законами України та визнається більшістю держав світу; б) має економічну й соціальну складові частини. Економічний складник полягає в тому, що людина за допомогою праці може забезпечувати себе та свою сім'ю засобами для існування. Соціальний складник зумовлюється тим, що держава через систему гарантій надає соціальну допомогу працівникам і їхнім сім'ям; в) визначається й гарантується державою через систему юридичних гарантій; г) важливе місце в реалізації права на оплату праці мають міжнародні нормативно правові акти, такі як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., конвенції Міжнародної організації праці тощо; д) гарантується не лише для громадян України, а й для іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території нашої держави на законних підставах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
2. Процевський О. І. Методологічні засади трудового права: моногр. Харків: ХНАДУ, 2014. 260 с.
3. Менгер А. Завоевание рабочим его прав. Право на полный продукт труда в историческом изложении. Санкт-Петербург, 1906. 148 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 р. №20-рп/2011. *Офіційний вісник України.* 2012. №3. Ст. 100.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 р. №5-рп/2005. *Офіційний вісник України.* 2005. №39. Ст. 2490.
6. Вегера В. М. Встановлення розміру мінімальної заробітної плати як спосіб державного регулювання оплати праці в Україні: моногр. Харків: Право, 2015. 168 с.
7. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт ООН від 16.12.1966 р. *Вісник Конституційного Суду України.* 2006. № 4.
9. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044.
10. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р. №163. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51.
11. Конвенція РЄ «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 04.11.1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Пилипенко П. Д. Право на оплату праці та його захист у Європейському суді з прав людини. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали III всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. С. 38–41.

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 r. No. 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 30, art. 141* [in Ukrainian].
2. Protsevskyy O. I. (2014) Metodolohichni zasady trudovoho prava. Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian].
3. Menger A. (1906). Zavoyevaniye rabochim ego prav. Pravo na polnyy produkt truda v istoricheskom izlozhenii. Sankt-Peterburg [in Russian].
4. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynymy podannyamy 49 narodnykh deputativ Ukrayiny, 53 narodnykh deputativ Ukrayiny i 56 narodnykh deputativ Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi

Ukrayiny (konstytutsiynosti) punktu 4 rozdilu VII «Prykintsevi polozhennya» Zakonu Ukrayiny «Pro Derzhavnyy byudzhet Ukrayiny na 2011 rik» vid 26.12.2011 r. No.20-rp/2011. (2012). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny – Official Gazzette of Ukraine, 3, art. 100* [in Ukrainian].
5. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannyam 51 narodnoho deputata Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen statti 92, punktu 6 rozdilu X «Perekhidni polozhennya» Zemelnoho kodeksu Ukrayiny (sprava pro postiyne korystuvannya zemelnymy dilyankamy) vid 22.09.2005 r. No. 5-rp/2005. (2005). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny – Official Gazzette of Ukraine, 39, art. 2490* [in Ukrainian].
6. Vehera V. M. (2015) Vstanovlennya rozmiru minimalnoyi zarobitnoyi platy yak sposib derzhavnoho rehulyuvannya oplaty pratsi v Ukrayini. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Zahalna deklaratsiya prav lyudyny: pryynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneralnoyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava: pakt OON vid 16.12.1966 r. (2006). *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 4* [in Ukrainian].
9. Khartiya Spivtovarystva pro osnovni sotsialni prava pratsivnykiv vid 09.12.1989 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044 [in Ukrainian].
10. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya (perehlyanuta): Khartiya Rady Yevropy vid 03.05.1996 r. No. 163. (2007). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 51* [in Ukrainian].
11. Konventsiya RYe «Pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod» vid 04.11.1950 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
12. Pylypenko P. D. (2014) Pravo na oplatu pratsi ta yoho zakhyst u Yevropeyskomu sudi z prav lyudyny. *Yednist i dyferentsiatsiya trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennya*: materialy III vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 lystop. 2014 r.) – *The right to remuneration and its protection in the European Court of Human Rights. Unity and differentiation of labor law and social security law*: Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical conference. Kharkiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav, *38–41* [in Ukrainian].

МАРЧЕНКО ЮЛИЯ

соискатель кафедры правоведения юридического факультета
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА ОПЛАТУ ТРУДА – ОДНО ИЗ ВАЖНЕЙШИХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассмотрено оплату труда как одну из гарантий реализации конституционного права на труд. Отмечено, что конституционное право на оплату труда, как и право на труд является важнейшим социально-экономическим правом человека и гражданина, гарантированное Конституцией Украины, международно-правовыми актами и законами Украины, что дает возможность каждому получать справедливое вознаграждение за свой труд. Выделены присущие этому праву признаки, определяющие его место в системе конституционных прав человека и гражданина, закрепленных в Основном Законе Украины.

Ключевые слова: государство, конституционные права, оплата труда, работник, социально-экономические права, труд.

MARCHENKO JULIA

applicant for the Department of Law Faculty of Law East Ukrainian National Vladimir Dahl University

CONSTITUTIONAL RIGHT TO PAY – ONE OF THE MOST IMPORTANT SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS

Problem setting. Remuneration is the main source through which the employee meets both their primary needs and the needs of a higher level. At a time when, on the one hand, the problem of meeting material needs is exacerbated, and

on the other - the transition to market relations and building a socially oriented market economy in Ukraine requires a broader outlook and highly skilled workers, wages, its level, timeliness payments are brought to the fore by life itself. Remuneration is one of the guarantees of the realization of the constitutional right to work, and, consequently, one of the most essential rights of workers.

Analysis of recent researches and publications. The issue of wages was the subject of research by such scientists as V.M. Bozhko, N.B. Bolotin, V.M. Weger, Y.M. Veres, O.V. Gaeva, N.D. Hetmantseva, S.Yu. Golovina, O.O. Ershova, M.I. Kuchma, L.I. Lazor, R.Z. Livshits, M.V. Lushnikova, A.Yu. Pasherstnik, O.I. Protsevsky, V.O. Radionova-Vodyanytska, N.M. Salikova, N.M. Khutoryan, E.B. Khokhlov, G.I. Chanisheva, O.M. Yaroshenko, and others.

Target of research to consider remuneration as one of the guarantees of realization of the constitutional right to work.

Article's main body. The constitutional right to remuneration, as well as the right to work, is the most important socio-economic right of a person and a citizen, guaranteed by the Constitution of Ukraine, international legal acts and laws of Ukraine, which allows everyone to receive fair remuneration for their work. Despite the fact that the right to remuneration is constitutional, there are still many cases when this right is not respected and citizens are forced to apply to the authorities for protection, including non-payment or improper payment of wages.

Conclusions and prospects for the development. The right to remuneration is characterized by the following features that determine its place in the system of constitutional human and civil rights enshrined in the Basic Law of Ukraine: a) is one of the fundamental human rights established by the Constitution of Ukraine, international legal acts and laws of Ukraine and recognized by most states the world; b) has economic and social components. The economic component is that a person can provide for himself and his family by means of subsistence. The social component is due to the fact that the state through a system of guarantees provides social assistance to workers and their families; c) is determined and guaranteed by the state through a system of legal guarantees; d) international normative legal acts, such as the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, the European Social Charter (revised) of 1996, and conventions play an important role in the realization of the right to remuneration. International Labor Organization, etc.; e) is guaranteed not only for citizens of Ukraine, but also for foreigners and stateless persons who are on the territory of our state on legal grounds.

Keywords: constitutional rights, employee, labor, remuneration, socio-economic rights, state.

Марченко Ю. І. Конституційне право на оплату праці – одне із найважливіших соціально-економічних прав людини. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Marchenko14.pdf

УДК 349.3
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-6

СОРОКА ОЛЕНА ПАВЛІВНА
здобувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ – ГАРАНТІЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ НА ВИРОБНИЦТВІ

У статті розглянуто загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантію права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Зроблено висновок, що соціальне страхування виступає основною матеріальною гарантією реалізації права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Його головна суть і призначення зводяться до отримання застрахованою особою в разі настання страхового випадку від страховика матеріального забезпечення і соціальних послуг за рахунок страхувальника.

Ключові слова: гарантія, держава, матеріальне забезпечення, населення, нещасний випадок, професійне захворювання, соціальне страхування, соціальний захист.

Постановка проблеми. В умовах переходу до ринкової економіки соціальні права набувають принципово нового змісту, оскільки покликані гарантувати докорінні зміни в соціально-економічному становищі людини як учасника ринкових відносин. У рамках цих прав потрібно забезпечити поєднання 2-х внутрішньо суперечливих напрямків – ринкової свободи і соціальної справедливості. Система соціальних прав повинна забезпечувати не тільки свободу підприємництва, а й права, що гарантують особі захист від стихії ринку, від безробіття і злиднів. У розвинених країнах світу відбувається поступове перенесення центру ваги соціальної діяльності держави з патерналістських акцій допомоги на формування системи умов для максимально повного використання трудового, інтелектуального й підприємницького потенціалу працездатних громадян і стимулювання їх особистої відповідальності за майбутнє соціальне забезпечення [1, с. 21].

У Конституції України знайшло відбиття достатньо широке коло соціальних прав людини і громадянина на працю (ст. 43), відпочинок (ст. 45), соціальний захист (ст. 46), охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49), охорону сім'ї, дитинства, материнства й батьківства (ст. 51), освіту (ст. 53) та ін. Одним із центральних і загальновизнаних у системі соціальних прав громадян є право на соціальний захист, вимога якого втілена в ратифікованих Україною міжнародних актах: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 3 травня 1996 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., а також у численних документах МОП і рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у ст. 12 ЄСХ(п) зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення та ін. [2].

Частиною 1 ст. 46 Основного Закону [3] визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на їх забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Як бачимо, перелік випадків, з якими ця конституційна норма пов'язує право громадянина на соціальний захист, не є вичерпним. За ч. 2 ст. 46 Конституції право на соціальний захист гарантується (а) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, а також (б) створенням мережі державних, комунальних і приватних закладів для догляду за непрацездатними. Без указаних гарантій це право перетворюється на намір (побажання) у відповідній царині, не має ніякої практичної цінності ні для окремої людини, ні для суспільства загалом.

Метою статті є висвітлення певних моментів щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування як гарантії права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві.

Аналіз останніх досліджень. Питання соціального страхування були предметом дослідження таких науковців, як В. М. Андріїв, Д. В. Божко, Н.Б. Болотіна, М. М. Клемпарський, О. Л. Кучма, К. Ю. Мельник, О.В. Москаленко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О.І. Процевський, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Л.П. Шумна, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Основною гарантією права особи на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві є загальнообов›язкове державне соціальне страхування. Відповідно до ст. 1 Основ законодавства України про загальнообов›язкове державне соціальне страхування [4] загальнообов›язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов›язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [5], що визначає правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю, пологами, нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, охороною життя і здоров'я, пропонує таку дефініцію розглядуваного явища: це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати й надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Істотними ознаками загальнообов'язкового державного соціального страхування О. В. Москаленко називає: (а) це організаційно-правова форма соціального забезпечення; (б) воно становить собою сукупність економічних, організаційних і правових заходів; (в) створюється й гарантується державою; (г) спрямовано на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального й соціального становища громадян; (д) основними його суб'єктами є працівники, а в передбачених законом випадках інші категорії громадян; (е) його об'єктом виступає страховий випадок – хвороба, втрата працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від громадянина обставин, старість та ін.; (є) реалізується за рахунок страхових фондів; (ж) джерела соціально-страхових коштів – це обов'язкові страхові внески роботодавців, громадян, а також інші джерела надходжень, передбачені законом; (з) соціально-страхові кошти не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню й використовуються тільки за цільовим призначенням [6, с. 74].

У згаданих вище законодавчих актах закріплені наступні види соціального страхування: 1) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 2) від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) медичне.

Завданням соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності є проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих, небезпечних виробничих факторів; запобігання нещасним випадкам на виробництві, іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаних умовами праці; відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві; відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей.

Право на матеріальне забезпечення й соціальні послуги за страхуванням від нещасного випадку (нещасний випадок – це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть) та професійного захворювання (професійне захворювання – це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою) на виробництві мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства, члени їх сімей, які проживають в Україні (якщо інше не передбачено її міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України). Це право виникає з настанням страхового випадку, зокрема нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (у тому числі встановленого чи виявленого в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму та яке сталося внаслідок пору-

шення застрахованим нормативних актів про охорону праці;

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами. Зокрема, у разі настання страхового випадку Фонд здійснює наступні виплати: 1) допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності; 2) одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого; 3) щомісячну страхову виплату в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого; 4) страхову виплату потерпілому у розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу нижчеоплачувану роботу; 5) щомісячну страхову виплату особам, які мають на неї право в разі смерті потерпілого; 6) відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних з похованням померлого. Страхові виплати складаються із: 1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі - щомісячна страхова виплата); 2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); 3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; 4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Підтвердженням центрального місця соціального страхування від нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві в системі гарантій права громадян на соціальний захист можуть служити показники витрат на матеріальне забезпечення в цій царині. Звернімося, приміром, до фінансових звітів районних виконавчих дирекцій Харківського обласного відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Так, у 2019 р. у Дергачівському відділенні управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Харківській області страхові виплати отримувало 276 потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. За рахунок коштів Фонду потерпілих осіб внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання забезпечено медичною та соціальною допомогою, зокрема: санаторно-курортне лікування отримали 8 осіб на суму 103,5 тис. грн; лікарськими засобами та виробами медичного призначення забезпечено 15 осіб на суму 166,5 тис. грн.; на лікування 4 потерпілих на виробництві та їх медичну реабілітацію витрачено 53,7 тис. грн.; технічними та іншими засобами реабілітації забезпечено 8 осіб на суму 72,7 тис. грн.; компенсацію витрат на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів отримали 9 потерпілих на суму 3,3 тис. грн. [7]

Як бачимо, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності виступає матеріальною гарантією права на соціальний захист, адже його головна суть зводиться до того, що за ним застрахована особа в разі настання страхового випадку отримує за рахунок страхувальника від страховика матеріальне забезпечення. Воно є частиною державної системи соціального захисту населення, що здійснюється у формі страхування громадян, які працюють, від можливої зміни матеріального і соціального становища, в тому числі з незалежних від них обставин, за допомогою якого держава забезпечує соціальний захист, охорону життя та здоров'я громадян під час їх трудової діяльності, сприяє підвищенню ефективності соціального захисту працівників в умовах існуючих професійних ризиків.

При цьому відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України.

Висновки. У результаті вивчення місця й ролі загальнообов'язкового державного соціального страхування в системі гарантій права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві, можемо констатувати, що право на соціальний захист є одним із центральних і загальновизнаних у системі соціальних прав людини. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування виступає основною матеріальною гарантією реалізації права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Його головна суть і призначення зводяться до отримання застрахованою особою в разі настання страхового випадку від страховика матеріального забезпечення (допомоги по тимчасовій непрацездатності, на поховання) і соціальних послуг (оплати лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм) за рахунок страхувальника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божко Д. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 244 с.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. №51.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
4. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. №16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. №23. Ст. 121.
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. №1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. №46-47. Ст. 403.
6. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2013. 427 с.
7. Дергачівське відділення управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Харківській області підводить підсумки роботи за 2019 рік. URL: http://www.fse.gov.ua/fse/control/khr/uk/publish/article/95857;jsessionid=D73C3059066C4149B3E8911C336F75D6.

REFERENCES

1. Bozhko D. V. (2017). Pravovidnosyny iz zahalnooboviazkovoho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia u zviazku z tymchasovoiu vtratoiu pratsezdatnosti. *Candidate's thesis: 12.00.05*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehlianuta) vid 03.05.1996 r. (2007). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 51 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. №254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, Art. 141 [in Ukrainian].
4. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia vid 14.01.1998 r. №16/98-VR. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 23, Art. 121 [in Ukrainian].
5. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 23.09.1999 r. №1105-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 46-47, Art. 403 [in Ukrainian].
6. Moskalenko O. V. (2013). Pryntsypy sotsialnoho strakhuvannia v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. *Doctor's thesis: 12.00.05*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Derhachivske viddilennia upravlinnia vykonavchoi dyrektsii Fondu sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy v Kharkivskii oblasti pidvodyt pidsumky roboty za 2019 rik. URL: http://www.fse.gov.ua/fse/control/khr/uk/publish/article/95857;jsessionid=D73C3059066C4149B3E8911C336F75D6 [in Ukrainian].

СОРОКА ЕЛЕНА

соискатель кафедры правоведения юридического факультета
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ – ГАРАНТИЯ ПРАВА ГРАЖДАН НА СОЦИАЛЬНУЮ ЗАЩИТУ В РЕЗУЛЬТАТЕ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ НА ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассмотрено общеобязательное государственное социальное страхование в качестве гарантии права граждан на социальную защиту в результате несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве. Сделан вывод, что социальное страхование выступает основной материальной гарантией реализации права граждан на социальную защиту в результате несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве. Его главное предназначение сводится к получению застрахованным лицом при наступлении страхового случая от страховщика материального обеспечения и социальных услуг за счет страхователя.

Ключевые слова: гарантия, государство, материальное обеспечение, население, несчастный случай, профессиональное заболевание, социальная защита, социальное страхование.

SOROKA OLENA

applicant for the Department of Law Faculty of Law East Ukrainian National Vladimir Dahl University

SOCIAL INSURANCE – GUARANTEE OF THE RIGHT OF CITIZENS TO SOCIAL PROTECTION DUE TO ACCIDENTS AND OCCUPATIONAL DISEASES ON THE MANUFACTURER

Problem setting. In the transition to a market economy, social rights acquire a fundamentally new meaning, as they are designed to guarantee radical changes in the socio-economic situation of man as a participant in market relations. The Constitution of Ukraine reflects a wide range of social rights of a person and a citizen to work, leisure, social protection, health care, medical care, health insurance, family protection, childhood, motherhood and fatherhood, education, etc. One of the central and universally recognized in the system of social rights of citizens is the right to social protection, the requirement of which is embodied in international acts ratified by Ukraine. The right to social protection is guaranteed by the obligatory state social insurance at the expense of insurance contributions of citizens, enterprises, institutions and organizations, budgetary and other sources of social security, as well as the creation of a network of state, municipal and private institutions for the care of the disabled. Without these guarantees, this right becomes an intention (wish) in the relevant field, has no practical value either for the individual or for society as a whole.

Analysis of recent researches and publications. Issues of social insurance were the subject of research by such scientists as V. M. Andriyiv, D. V. Bozhko, N. B. Bolotina, M.M. Klemparsky, O. L. Kuchma, K. Yu. Melnyk, O. V. Moskalenko, P. D. Pilipenko, S.M. Prilipko, V. I. Prokopenko, O. I. Protsevsky, S. M. Sinchuk, I. M. Orphan, B. I. Stashkov, O. V. Tishchenko, L. P. Shumna, M. M. Shumylo, O. M. Yaroshenko, and others.

Target of research to consider compulsory state social insurance as a guarantee of the right of citizens to social protection due to accidents and occupational diseases at work.

Article's main body. The main guarantee of a person's right to social protection due to accidents and occupational diseases at work is compulsory state social insurance. The task of social insurance against accidents at work and occupational diseases that have caused disability is to carry out preventive measures aimed at eliminating harmful, dangerous production factors; prevention of accidents at work, other cases of threat to the health of the insured, caused by working conditions; restoration of health and working capacity of victims at work; compensation for damage related to the loss of insured persons' wages or the relevant part of it during the performance of their duties, provision of social services in connection with damage to health, as well as in the event of their death, making insurance payments to incapacitated members families. Confirmation of the central place of social insurance against accidents and occupational diseases at work in the system of guarantees of the right of citizens to social protection can serve as indicators of the cost of material support in this area.

Conclusions and prospects for the development. As a result of studying the place and role of compulsory state social insurance in the system of guarantees of the right of citizens to social protection due to accidents and occupational diseases at work, we can state that the right to social protection is one of the central and universally recognized social human rights. Compulsory state social insurance is the main material guarantee of the realization of the right of citizens to social protection due to accidents and occupational diseases at work. Its main essence and purpose are to receive the insured person in the event of an insured event from the insurer of material support (temporary disability benefits, burial) and social services (payment for treatment in the rehabilitation departments of the sanatorium after illness and injury) at the expense of the insured.

Keywords: accident, guarantee, material support, occupational disease, population, social insurance, social protection, state.

Сорока О. П. Соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Soroka14.pdf

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 81
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-7

ПИВОВАРОВ ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9642-3611

ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЗАСТОСУВАННІ ПРАВОПИСНИХ НОРМ У ПРАВОСУДДІ

У статті досліджуються проблеми запровадження нових правописних норм в систему правосуддя, у сферу міжособистісного спілкування, визначаються інноваційні тенденції та закономірності вживання фемінітивів в усному та писемному мовленні правників, характеризується проведене опитування щодо втілення правописний новацій у юридичну практику, визначається компетентність спеціалістів у володінні державною мовою.

Ключові слова: правописні норми, фемінітиви, сфера спілкування, компетентність, мовні новації, правосуддя.

Постановка проблеми. Мова є способом вираження світосприйняття людини, одним із головних важелів впливу на її свідомість. Тому збереження національної ідентифікації, власної самобутності та оригінальності в цивілізованому інноваційному суспільстві є стратегічним завданням держави щодо проведення гуманітарної політики, де визначальною складовою є вдосконалення правописних норм, відповідність їх сучасним вимогам часу.

В умовах постійного вдосконалення українського судочинства, посиленого впливу на сучасний стан української мови інших мов, укорінення іншомовних запозичень особливо важливим є питання впровадження в юридичну практику саме тих мовних засобів, словесних конструкцій, які найповніше відповідали б нормам сучасної літературної мови, відбивали своєрідність національної мови, становили її основу, були єдиними для всіх мовців.

Нова редакція Українського правопису (далі – НРУП) покликана стати невід'ємною складовою сучасного правосуддя. Адже довершеність письма, його досконалість, упорядкованість норм мови на всіх її рівнях, а саме: лексичному, морфологічному, пунктуаційному та ін. істотно визначає моральний і правовий клімат суспільства, бажання правників послуговуватися довершеною мовою, яка б найповніше відповідала потребам українського правосуддя.

Мета дослідження – теоретичне узагальнення та практичні підходи до з'ясування доцільності та важливості впровадження в українське судочинство НРУП.

Об'єктом цього дослідження є мовні засоби фахової літературної мови правового спрямування, що є основою усного та писемного спілкування.

Предметом дослідження є аналіз можливостей запровадження норм чинного та нового правопису в судову практику для надання текстам мовної досконалості та довершеності.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам становлення і розвитку українського правопису, упровадження норм сучасної літературної мови присвячено багато наукових і практичних розвідок. Питання розвою українського правопису, його реформування на різних важливих етапах досліджував В. Німчук [1]. Історія української орфографії, правописні дискусії кінця 1920-х років та новітнього часу, складні й суперечливі питання сучасного українського правопису представив В. Данильчук [2]. Аспекти фемінних інновацій висвітлювала А. Архангельська [3]. Проблему становлення терміносистеми гендерної лінгвістики з'ясовувала О. Чуєшкова [4] та ін.

Виклад основного матеріалу. Український правопис – це сукупність загальновизнаних і загальнообов'язкових правил, що встановлюють спо-

соби передачі мови на письмі, тобто система загальноприйнятих правил української мови, які визначають способи передавання мовлення на письмі. Досконалість правопису на всіх його рівнях відбиває сучасний стан українського законодавства, дозволяє точно відображати зміни в суспільному житті.

За останні десятиліття XXI ст. в усному та писемному мовленні правники усе частіше послуговуються словами, яких раніше не вживали, як-от: *наразі, троща, позаяк, береги, світлина* та ін. Водночас постійно виникають питання щодо правильності вживання чи написання того або іншого слова, зокрема: *веб-сторінка – вебсторінка, веб-камера – вебкамера, Европа – Європа* та ін. Це постійно спричиняє труднощі та не сприяє досягненню одностайності. Тому постала нагальна потреба в систематизації цілої низки слів відповідно до норм сучасної літературної мови.

Для утвердження НРУП важливим є статус мови, оскільки на державну мову покладається багато нових обов'язків. Адже слово повно та вільно може розвиватися лише у правовій державі, бо, як писав І. Огієнко, літературну мову розвивають не тільки самі письменники в своїх творах красного письменства, але ще більше все буденне живе життя: школа, церква, театр, кіно, преса, державні уряди, приватні підприємства та ін. [5, с. 190]. Тому кожен сучасний етап історичного розвитку мови ставить перед правописною системою нові завдання, які потребують свого вирішення.

Сучасна українська мова – відкрита й динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил [6]. Це спричиняє реагування на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, визначення правил написання нових запозичених слів, нових власних назв, уніфікувати орфографічні норми. А відтак, НРУП має адаптувати іншомовну лексику, що з'явилася в українські мові, до кодифікувати та повернути до активного вжитку правила, що здавна існували в українській мові, посилити історичний принцип написання слів [7].

З-поміж новацій НРУП найбільше питань спричинило вживання слів *філологиня, членкиня*, тобто фемінітивів. Слід зазначити, що фемініти – це слова жіночого роду, альтернативні однотипним поняттям чоловічого роду (які звичайно використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): *льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка, директор – директриса* тощо. Тобто можна сказати: *«Вона викладач»* і *«Вона викладачка»*.

Слід зазначити, що аналітики фундації «DEJURE» дослідили низку рішень українських судів, щоб виявити частотність уживання фемінітивів. Як з'ясувалося, українське законодавство не використовує фемінітивів у судовій практиці. Зазначається, що слово «громадянки» стосується поняття «громадяни», офіційні посади юридично вживають тільки в чоловічому роді. Проте при написанні судових рішень судді мають певну свободу. Було вибрано найбільш уживані слова, а саме: *позивачка, громадянка, відповідачка, скаржниця, представниця, юристка, адвокатка, прокурорка, правничка, членкиня* [8].

Факт невживаності фемінітивів у судочинстві можна пояснити тим, що упродовж тривалого часу, коли студенти закладів вищої освіти вивчали українську мову професійного спілкування, то здебільшого були зорієнтовані на те, що в діловій українській мові, незалежно від статі, уживають тільки чоловічий рід. Більшість авторів навчальних посібників, підручників ствердно доводила, що іменники – назви осіб за професією, посадою, званням уживаються у формі чоловічого роду: їм не властиве розмежування чоловічого і жіночого роду з використанням будь-яких спеціальних зовнішніх показників у межах слова. До них належать: *геолог, інженер, педагог, доцент, професор, генерал, технік, директор, декан, фотограф, географ* < … >. Вказівку на особу жіночої статі містять лише контекстуальні показники – дієслова: *Декан факультету іноземної філології О. В. Комарчук запросила нас на зустріч із першокурсниками* [9, с. 374–375].

На думку М. Зубкова, написання іменників на означення статусу, професії, посади, звання (у більшості випадків) у чоловічому роді: *викладач хімії (а не викладачка), лаборант відділу (а не лаборантка), працівник фірми (а не працівниця)* [10, с. 187].

Автори навчального посібника «Українська мова професійного спілкування» З. Мацюк і Н. Станкевич зазначали, що у морфологічній формі деяких іменників не закладено розмежування за статтю: 1) назви наукових ступенів і звань, напр.: *доктор, кандидат, професор, доцент*; 2) офіційні, адміністративні, посадові назви, напр.: *прем'єр-міністр, президент, дипломат, посол*; 3) назви осіб за військовими спеціальностями, напр.: *воїн, боєць, офіцер, пілот, майор, капітан*; 4) інші найменування соціально-оцінного типу, напр.: *лауреат, інженер, консультант, інспектор* тощо [11, с. 168].

Водночас, як відомо, назви осіб за професією з нейтралізованою родовою віднесеністю на рівні окремих лексем вважалися типовими граматичними омонімами. Тому в літературній мові широко послуговувалися нормативними співвідносними формами

чоловічого та жіночого роду, як-от: *позивач – позивачка, відповідач – відповідачка, студент – студентка, аспірант – аспірантка, працівник – працівниця, лаборант – лаборантка, учитель – учителька* тощо.

На думку автора, рекомендації щодо вживання слів лише в чоловічому роді можна пояснити намаганням відмежувати офіційну сферу спілкування від неофіційної. Проте, як доводить практика, фемінітиви властиві українській мові як системі, мають давню традицію[12], а тому їх уживання як в усному сучасному мовленні, так і писемному є цілком закономірним. Тим часом слова-фемінітиви фіксуються в словниках XX ст. Наприклад, у Російсько-українському словнику правничої мови (1924–1933) за редакцію А. Ю. Кримського наведено такі слова, як: *винувателька, обвинувателька, винувачка, позивачка, позивальниця, громадянка, представниця, заступниця. делегатка, інструкторка, інспекторка, друкарка, історичка (студентка), надихачка, випроб(ов)увачка, викладачка, професорка, демократка; виборниця, законодавиця, чинниця (діячка), з'ясовниця, віддячниця, заступниця, заводовласниця, коштодавиця, виконавиця* та ін. Проте не зафіксовано таких форм слова, як юристка чи правничка, прокурорка, членкиня [13].

У Словнику української мови зареєстровано, зокрема: *позивачка, громадянка, відповідачка, адвокатка, скаржниця, представниця, юристка* та ін. [14].

У наш час досить важливим є завдання відновлення ґендерно-лінгвістичної рівноправності, а відтак, називати жінок у суспільних процесах, наголошувати на їхній життєдіяльній ролі в усіх сферах суспільства, активно впроваджувати як в усне мовлення (що, власне, уже й реалізується в інформаційному просторі), так і писемне, зокрема в юридичний різновид офіційно-ділового стилю із застосуванням фемінітивів.

Отже, для перетворення слів у жіночій рід використовуються різні суфікси. Так, наприклад, із суфіксами -к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес- та ін. від іменників чоловічого роду утворюються іменники на означення осіб жіночої статі: *а́вторка, диза́йнерка, дире́кторка, реда́кторка, співа́чка, студентка* та ін.; суфікс -иц-(я) приєднується насамперед до основ на -ник: *верста́льниця, набірниця, порадниця* та -ень*: учениця*; суфікс -ин-(я) сполучається з основами на -ець: *кравчиня, плавчи́ня, продавчи́ня*, на приголосний: *майстриня, філологиня; бойки́ня, лемки́ня*; суфікс -ес- рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса* [6].

Інноваційні тенденції впровадження НРУП у юридичну практику також модернізують реалізацію принципів гуманізації вищої освіти, її демократизації, формування професійних і мовних компетентностей спеціалістів з права [15].

Для визначення ставлення до НРУП проведено опитування правників, у якому взяли участь 62 особи (30% чоловіки). Їм було поставлено запитання: «Чи застосовуєте Ви у своїй практиці фемінітиви?». У табл.1 наведено результати наданих відповідей на запитання, які диференційовані за статтю та віком.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання щодо використання опитаними правниками фемінітивів за статтю та віком

Рівень (ознака) оцінки	**Розподіл відповідей за статтю, %**	
	Чоловіки	Жінки
Так	25,0	8,7
Ні	31,3	23,9
Інколи	43,7	67,4

Рівень (ознака) оцінки	**Розподіл відповідей за віком, %**		
	До 30 років (12,9%)	30–50 років (72,6%)	Старше 50 років (14,5%)
Так	14,3	8,7	33,3
Ні	42,9	21,7	33,3
Інколи	42,8	69,6	33,4

Як видно з табл.1, якщо чоловіки більш прихильні до використання фемінітивів (25% відповіли «так» та 43,7% – інколи), то жінки в цьому менше зацікавлені (тільки 8,7% відповіли «так» і 67,4% – інколи). Щодо негативного ставлення, то чоловіки та жінки перебували в межах 30% з легким позитивним зсувом щодо несприйняття саме жінками. Така ситуація свідчить про те, що запровадження використання фемінітивів не буде швидким.

Питанням для обговорення може бути одержаний результат щодо невикористання фемінітивів спеціалістів віком до 30 років, яке становить майже 43%, а використання тільки 14%, тоді як особи старше 50 років менш категоричні щодо застосування фемінітивів, незважаючи на те, що в період свого навчання та практичного досвіду вони не були взагалі спрямовані на їх застосування.

Загалом слід відзначити, що рівень використання фемінітивів як чоловіками, так і жінками, а також у всіх вікових групах, є низьким, у найбільшій групі у віці 30-50 років питома вага відповідей щодо вживання фемінітивів «інколи» становить майже 70%. Це свідчить про незацікавленість правників галузі правосуддя використовувати цю мовну норму.

Згідно з НРУП відтепер вносяться певні зміни до широковживаних слів, наприклад, необхідно писати *проєкт, проєкція* (так само як *ін'єкція, траєкторія, об'єкт* та інші слова з латинським коренем -ject-), *плеєр* (play+er), *конвеєр* (convey+er), *фоє, феєрверк, Соєр, Феєрбах* та ін.. Відбулися зміни у відтворенні буквосполучення ck, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k] через українську букву к: *Дікенс, Дікінсон, Джексон, Текерей, Бекі, Букінгем, Бісмарк, Брюкнер, Брокес, Ламарк, Штокманн, Стокгольм, Рудбек, Шерлок* [6].

За новим правописом тепер разом пишеться *віцепрезидент, ексміністр, вебсайт*. Так само слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий та ін.) вияв чого-небудь: *гіпермаркет, макроекономіка, мультимільйонер, віцепрем'єр, віцеконсул, ексміністр, екпрезидент, але за традицією контр-адмірáл*. Змінилось написання слів: пів хвилини, пів яблука, пів Києва, які тепер слід писати нарізно без дефіса, але одним словом як цілісне поняття *півострів, піваркуш, півзахист, півзахисник, півмісяць* та ін. [6].

Отже, такі зміни теж потребують певного часу для їх імплементації в ділову мову правників. Для того щоб спрогнозувати, наскільки швидко це відбудеться, під час опитування були поставлені питання щодо ставлення правників до запровадження норм НРУП, що подано в табл.2.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання щодо ставлення і сприйняття норм нового Українського правопису опитаними правниками за статтю

Запитання	Рівень (ознака) оцінки	Розподіл відповідей за статтю, %	
		Чоловіки	Жінки
Ваше ставлення до запровадження нової редакції Українського правопису (НРУП)	Позитивне	50,0	48,1
	Негативне	-	17,4
	Нейтральне	50,0	34,5
Чи посилює НРУП Вашу мовну компетентність?	Так	75,0	69,6
	Ні	-	4,3
	Не маю відповіді	25,0	26,1
Як сприймаються новели НРУП?	Дуже важко	-	4,3
	Важко	50,0	65,3
	Без змін	50,0	30,4

Як видно з табл. 2, позитивне ставлення до НРУП як чоловіків, так і жінок перебуває на рівні 50%, тим часом у жінок дещо нижче. Чоловіки взагалі не демонструють негативного ставлення, тоді як 17,4% жінок ставляться негативно. При таких показниках висловлених думок виникає певне дискусійне сприйняття відповідей щодо посилення НРУП мовної компетентності, коли 75% чоловіків, і майже 70% жінок вважають, що їх мовна та мовленнєва компетентність буде поглиблюватися. Не зрозуміло лише, яким чином буде це досягатися, враховуючи те, що новели НРУП важко сприймають 50% чоловіків, та більше ніж 65% жінок. Така асиметрія відповідей свідчить про те, що потрібні спеціальні програми навчання, які зможуть пришвидшити компетентне запровадження норм НРУП для їх професійного застосування в документах галузі правосуддя.

У табл.3 наведено відповіді на запитання щодо необхідності вивчення ділової української мови (мови професійного спрямування) у закладах вищої освіти юридичного спрямування, які розподілені за статтю та віком.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання щодо необхідності вивчення ділової української мови (мови професійного спрямування) у ЗВО опитаними правниками за статтю та віком

Рівень (ознака) оцінки	Розподіл відповідей за статтю, %	
	Чоловіки	Жінки
Так	87,5	95,7
Ні	12,5	-
Інколи	-	4,3

Рівень (ознака) оцінки	Розподіл відповідей за віком, %		
	До 30 років (12,9%)	30–50 років (72,6%)	Старше 50 років (14,5%)
Так	100	91,4	100
Ні	-	4,3	-
Інколи	-	4,3	-

Як видно з табл.3, усі опитані позитивно відповіли щодо необхідності вивчати ділову українську мову у ЗВО юридичного спрямування: майже 90% чоловіків і більше ніж 95% жінок. За віком особи до 30 років, які щойно закінчили навчання, 100% це відзначили позитивно, і особи віком від 50 років, які мають досвід практичної роботи, також 100% позитивно до цього поставилися. Сумніви були поодинокі в осіб середнього віку. Отже, правники галузі правосуддя можуть вбачати можливість підвищення

власної мовної та мовленнєвої компетентності через навчання. Це свідчить про те, що потрібні додаткові форми занять для опанування української мови професійного спрямування, як-то: мовні тренінги, теоретичні семінари, практичні заняття, колоквіуми тощо.

Проведене опитування охоплювало більш широке коло питань, які стосувалися визначення рівня ставлення правників до впровадження НРУП, його значення для посилення не лише мовної та мовленнєвої компетентності, а й удосконалення судочинства, використання нововведень у судових рішеннях, інших юридичних документах.

Висновки. Упровадження норм НРУП у всі сфери суспільного життя є актуальним питанням, але водночас спостерігаються суттєві відмінності в його сприйнятті правниками галузі правосуддя різних вікових груп. Тому науковцям, спеціалістам у галузі філології потрібно активніше долучатися до освітньої діяльності в цьому напрямі, самим бути взірцем у використанні літературної українсько мови відповідно до вимог чинного Українського правопису для пришвидшення процесу реформи. Адже від того, настільки правильною, точною, варіативною буде в юридичному дискурсі мова судочинства, зокрема правових актів і рішень, наскільки повним, максимально наближеним до реальності буде і усне та писемне мовлення праників, усієї правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. Київ: [б. в.], 2002. 112 с.
2. Данильчук Д. В. Український правопис : Роздоріжжя і дороговкази. Київ: Либідь, 2013. 224 с.
3. Архангельська А. М. Фемінінні інновації в новітньому українському назовництві. URL: https://movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/273.html.
4. Чуєшкова О. Становлення терміносистеми гендерної лінгвістики. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2016. № 842. С. 161–164.
5. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та примітки М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
6. Український правопис. URL: https://mon.gov.ua/storage/ app/media/ zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf.
7. Мовознавці Академії – про нову редакцію Українського правопису. URL: http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?Message ID=5131.
8. Колотило М. Феміда і фемінітиви. URL: https://dejure.foundation/longread/femida-i-feminityvy.
9. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: підручник; вид. 2-ге, доп. і переробл. Київ: Атіка, 2004. 592 с.
10. Зубков М. Сучасне українське ділове мовлення Харків: Торсінг, 2001. 384 с.
11. Мацюк З. Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування: навч. пос.; 2-е вид. Київ : Каравела, 2007. 352 с.
12. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI – XV ст. URL: http://194.44.152.155/elib/local/2237.pdfhttp://194.44.152.155/elib/local/2237.pdf.
13. Російсько-український словник правничої мови: (понад 67 000 слів) / Правн.-Термінол. Коміс. при Соц.-Економ. Від. Акад. Наук; члени редкол.: В. І. Войткевич-Павлович [та ін.]; голов. ред. А. Ю. Кримський. Київ : [б. в.], 1926. 322 с.
14. Словник української мови: кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
15. Пивоваров В. М. Український правопис як закон нашого часу. Духовна культура України перед викликами часу (до 30-річчя кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого) : тези доповідей учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 квіт. 2020 р.) / [редкол.: А. П. Гетьман (голова), В. О. Лозовой, О. В. Уманець, О. А. Стасевська, В. М. Пивоваров]. Харків: Право, 2020. С. 64–69.

REFERENCES

1. Nimchuk V. V. (2002). Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st. Kyiv: [n. p.] [in Ukrainian].
2. Danylchuk D. V. (2013). Ukrainskyi pravopys : Rozdorizhzhia i dorohovkazy. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Arkhanhelska A. M. Femininni innovatsii v novitnomu ukrainskomu nazovnytstvi. URL: https://movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/273.html [in Ukrainian].

4. Chuieshkova O. (2016). Stanovlennia terminosystemy hendernoi linhvistyky. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii» – Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. Series "Problems of Ukrainian terminology", 842, 161–164* [in Ukrainian].
5. Ohiienko I. I. (Mytropolyt Ilarion). (1995). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. M. S. Tymoshyk (Ed.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Ukrainskyi pravopys. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/ zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf [in Ukrainian].
7. Movoznavtsi Akademii – pro novu redaktsiiu Ukrainskoho pravopysu. URL: http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131 [in Ukrainian].
8. Kolotylo M. Femida i feminityvy. URL: https://dejure.foundation/longread/femida-i-feminityvy [in Ukrainian].
9. Shevchuk S. V. (2004). Ukrainske dilove movlennia: pidruchnyk. Kyiv: Atika, 2004. [in Ukrainian].
10. Zubkov M. (2001). Suchasne ukrainske dilove movlennia Kharkiv: Torsinh [in Ukrainian].
11. Matsiuk Z. (2007). Stankevych N. Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
12. Brus M. P. Feminityvy v ukrainskii movi XI–XV st. URL: http://194.44.152.155/elib/local/2237.pdfhttp://194.44.152.155/elib/local/2237.pdf [in Ukrainian].
13. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk pravnychoi movy: (ponad 67 000 sliv); Pravn.-Terminol. Komis. pry Sots.-Ekonom. Vid. Akad. Nauk; V. I. Voitkevych-Pavlovych, A. Yu. Krymskyi et al (Ed.). (1926). Kyiv: [n. p.] [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy. V. V. Nimchuk, V. V. Zhaivoronok (Ed.). (2012). Kyiv: VTs «Prosvita» [in Ukrainian].
15. Pyvovarov V. M. (2020). Ukrainskyi pravopys yak zakon nashoho chasu. *Dukhovna kultura Ukrainy pered vyklykamy chasu (do 30-richchia kafedry kulturolohii Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho) : tezy dopovidei uchasnykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 16 kvit. 2020 r.) – Spiritual culture of Ukraine before the challenges of time: abstracts of reports of participants III All-Ukrainian. scientific-practical conf*. A. P. Hetman (holova), V. O. Lozovoi, O. V. Umanets, O. A. Stasevska, V. M. Pyvovarov (Ed.). Kharkiv: Pravo, *64–69* [in Ukrainian].

ПИВОВАРОВ ВАСИЛИЙ

кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры культурологии
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПРИМЕНЕНИИ НОРМ ПРАВОПИСАНИЯ В ПРАВОСУДИИ

В статье исследуются проблемы внедрения новых норм правописания в систему правосудия, в сферу межличностного общения, определяются инновационные тенденции и закономерности употребления феминитивов в устной и письменной речи юристов, характеризуется проведен опрос по воплощению правописания новаций в юридическую практику, определяется компетентность специалистов во владении государственным языком.

Ключевые слова: нормы правописания, феминитивы, сфера общения, компетентность, языковые новации, правосудия.

PYVOVAROV VASYL

Candidate of philological sciences (PhD), Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Cultural Studies, Yaroslav Mudryi National Law University

INNOVATIVE TRENDS IN APPLICATION SPELLING NORMS IN JUSTICE

Problem setting. Trends in the introduction of new spelling rules in justice are related to a number of issues. One of the main problems is the professional training of lawyers, their language competence, readiness to accept new prescriptions. The legal literature has not yet formed a single view on the use of language norms in justice, so it is

necessary to introduce into legal practice precisely those verbal constructions that are specifically Ukrainian, would be common to all speakers.

Analysis of scientific research. Problems of formation and development of Ukrainian spelling, terminology of gender linguistics, introduction of norms of modern literary language, aspects of feminine innovations were studied by V. Nimchuk, O. Chueshkova, V. Danilchuk, A. Arkhangelska and others.

Target of research. Research of the problem of introduction of new orthographic norms into the justice system, sphere of interpersonal communication, determination of tendencies of introduction of feminists into oral and written speech, regularities of use of these words, characteristic of the conducted interrogation on realization of orthographic innovations in legal practice.

Article's main body. The spelling rules are a system of generally accepted rules of the Ukrainian language, which determine the ways of transmitting speech in writing were found. The perfection of spelling at all its levels reflects the current state of Ukrainian legislation, allows you to accurately reflect changes in public life. Language as a way of expressing a person's worldview is able to change his consciousness, to adapt to their forms and patterns. The more accurate and rich the language, the more complete, as close as possible to reality, the language of justice will be.

It is important to introduce new spelling rules in the legal sphere, the use of femininities (the use of words in the feminine gender) to restore gender and linguistic equality.

The survey showed that men are more inclined to use femininities (25% answered "yes" and 43.7% - sometimes), while women are less interested in it (only 8.7% answered "yes" and 67.4% - sometimes). Regarding the negative attitude, men and women were in the range of 30% with a slight positive shift in the perception of women. The level of use of femininities by both men and women, as well as in all age groups, is low, in the largest group of people aged 30 to 50 the share of responses to the use of femininities "sometimes" is almost 70%, indicating the lack of interest of lawyers to use this language norm.

Conclusions and prospects for development. Linguistic innovations make it possible to respond correctly to changes in modern linguistic and written practice, to determine the rules of writing new borrowed words and proper names, to unify spelling rules. This significantly improves the linguistic perfection of the judiciary.

Keywords: spelling norms, femininities, sphere of communication, competence, language innovations, justice.

Пивоваров В.М. Інноваційні тенденції в застосуванні правописних норм у правосудді. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Pyvovarov14.pdf

УДК 658.330.341.1
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-8

КЛІМОВА ГАЛИНА ПАВЛІВНА
доктор філософських наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, п.н.с. НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6533-199X

ТРАНСФЕР ЗНАНЬ ЯК НАЙВАЖЛИВІША ФУНКЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Розглядаються особливості інноваційного суспільства як нового типу соціального розвитку. Розкриваються проблеми становлення дослідницького університету як модифікації класичних університетів в умовах сучасних глобальних викликів. Представлені основні характеристики дослідницьких університетів. Аналізується інноваційна інфраструктура дослідницького університету, яка інтегрує основні компоненти його інтелектуальної діяльності. Розкривається сутність і механізм трансферу знань в дослідницьких університетах. Аналізується міжнародний досвід трансферу знань на базі дослідницьких університетів.

Ключові слова: національна інноваційна система, дослідницький університет, інноваційна інфраструктура дослідницького університету, трансфер знань, трансфер технологій, мережа трансферу знань.

Постановка проблеми. Побудова сучасної конкурентоспроможної економіки в Україні на основі інноваційної діяльності можлива тільки при функціонуванні повноцінної інфраструктури, до складу якої мають входити університети, технологічні та наукові парки, інноваційні центри, бізнес-інкубатори, інвестиційні та венчурні фонди тощо. Такі структури найефективніше забезпечують співпрацю освіти, науки, виробництва, сприяють швидкому проходженню інноваційного циклу: нова ідея – дослідний зразок – патентування – впровадження у виробництво. Досвід розвинених країн світу свідчить, що домінантна роль у створенні зазначених структур належить провідним університетам дослідницького типу, де поряд з підготовкою висококваліфікованих кадрів виконуються наукові дослідження та впроваджуються інноваційні розробки.

В сучасних умовах, коли розвинені країни світу вступили до постіндустріальної, інформаційної епохи, світ стає все більш розділений вже не ідеологічно, а передусім, технологічно, і це вимагає цілком нового, інноваційного підходу до питання розвитку суспільства. Країни, що не встигають за глобальними інноваціями, нездатні утримувати свої життєві стандарти навіть на існуючому рівні, не говорячи про його підвищення. Ось чому, подальший соціально-економічний розвиток країн залежить у значному ступені від ефективності розвитку національної інноваційної системи, інтерактивним суб'єктом якої виступають дослідницькі університети, однією з найважливіших функцій якого є трансфер знань.

Ціль даної роботи – визначити сутність і механізм трансферу знань в дослідницьких університетах. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити взаємопов'язані **завдання**: проаналізувати особливості дослідницьких університетів, розкрити співвідношення понять «трансфер знань» і «трансфер технологій», дослідити способи і форми передачі знань в умовах створення сучасної інноваційної інфраструктури та культури сприйняття інновацій в дослідницьких університетах.

Об'єктом дослідження є дослідницький університет. **Предметом** даного дослідження виступає теоретико-методологічний аналіз сутності трансферу знань, розгляд механізму передачі знань на базі дослідницьких університетів.

Аналіз останніх досліджень. В сучасних умовах феномен трансферу знань дослідницьким університетом являє собою дуже актуальне питання, про що свідчить велика кількість публікацій в сучасній науковій літературі. Необхідно зазначити, що дослідженнями даної проблеми займаються як українські вчені (В. Антонюк, Л. Антошкіна, І. Бондар, Л. Лісогор. І. Каленюк, О.Карпенко, С. Кацура, О. Левченко, В. Лимар, В.Л. Семів та ін.), так і зарубіжні науковці (Т. Такеуші, К. Бейлон, Г. Іцковіц, Д. Белл, М. Бойсот, Дж. Даннінг, В. Келлер, Ф. Махлуп, М. Порат та ін.). Незважаючи на велику увагу видатних науковців до вивчення вищеназваної проблеми, деякі її аспек-

ти на сьогоднішній день все ще залишаються нерозкритими.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить досвід індустріально розвинених країн, становлення інноваційного суспільства розпочинається з формування національної інноваційної системи, орієнтованої на отримання і використання нових наукових знань, сприяння розвитку передових технологій, НДДКР, підвищення якості людського капіталу [1, с.20-21].

Одним із креативних компонентів національної інноваційної системи є університети, які покликані готувати висококваліфікованих кадрів для інноваційної сфери, активно займаються науковою діяльністю, генерацією нового знання і технологій.

Сучасні університети існують в умовах стрімко мінливих реалій сучасного світу, які складають сукупність історично безпрецедентних глобальних викликів.

Перед обличчям глобальних викликів, що були відмічені,університети втрачають стандартні моделі самообґрунтування. Одним із перших дослідників, які віднесли песимістичний діагноз стану класичних університетів в епоху транснаціональної глобальної економіки, «академічного капіталізму» і інституціонального прагматизму, став англійський вчений Білл Рідінгс. У своїй фундаментальній праці «Університет в руїнах», він відмічає, що теперішній Університет – це інститут, який втрачає потребу в трансцендентному обґрунтуванні своєї функції, яка підкорюється тільки логікі інституціонального прагматизму [2, с. 365]. Тим самим, Б. Рідінгс засвідчив кризу в основі класичної університетської ідеї, а його метафора «мешкання на руїнах» стала одним із синонімів самовідчуття представника академічної університетської сфери, який заткнувся з неминучими і фундаментальними трансформаціями вищої освіти на кінець XX ст.

Результатом модернізації класичних університетів постало виникнення дослідницьких університетів.

Світовий досвід свідчить про те, що, незважаючи на певні національні відмінності, можна виділити два основні критерії віднесення ЗВО до переліку дослідницьких університетів: 1) великий об'єм фінансування і висока результативність наукових досліджень; 2) великий масштаб підготовки фахівців вищої наукової кваліфікації (аспірантура, докторантура). Так, наприклад, відповідно до класифікації установ вищої освіти, запропонованої Фондом Карнеги, дослідницькі університети характеризуються найбільшим об'ємом фінансової підтримки досліджень і розробок із засобів федерального бюджету, а також тим, що вони щорічно присуджують не менше 50 докторських ступенів по широкому спектру наукових напрямів. Близькі критерії надбання університетам статусу світового класу затверджені Лігою європейських університетів: 1) виконання наукових досліджень на світовому рівні (excellence) не менше чим по трьох напрямах; 2) інтеграція наукових досліджень до освітньої діяльності; 3) підготовка аспірантів (PhD) по наукових напрямах рівня excellence [3].

Створення дослідницьких університетів відбувається трьома шляхами.

Перший шлях полягає у відборі невеликої кількості національних університетів, належного рівня й потенціалу, які вдосконалюються шляхом додаткового бюджетного фінансування.

Другий підхід базується на злитті окремо існуючих університетів в один новий, що відповідає світовим показникам.

Третій напрямок передбачає створення нових університетів світового класу «з нуля».

Кількість дослідницьких університетів в кожній країні невелике відносно загального числа ЗВО. Наприклад, в США дослідницьких університетів світового класу налічується близько 150 з 4800 ЗВО, в Китаї – близько 100 при загальній кількості приблизно 5 тис. ЗВО. У Індії налічується 10 таких університетів з наявних 18 тис. ЗВО. Ці учбові заклади проводять найбільший об'єм оригінальних досліджень як фундаментальних, так і прикладних і отримують найбільше фінансування для проведення своєї науково-дослідної роботи. У складі університетів таких країн, як США, Великобританія і Німеччина, зосереджена близько половини усіх учених. Їх доля в проведенні НДДКР складає від 14,5% досліджень в Японії до 25% в окремих країнах Європи (Нідерланди, Бельгія) [4, с.115]. В усіх розвинених країнах університети виконують не тільки наукову і освітню функцію у складі НІС, але виступають важливим елементом формування кластерних регіональних інноваційних підсистем. У системі «університет – промислові групи» науково-дослідницька діяльність лягає в першу чергу на університет, так як у нього зосереджена основна фундаментальна і прикладна база з інноваційної тематики. Через венчурні компанії дослідницьких університети мають можливість ефективно і оперативно здійснювати трансфер знання в нові технології. У свою чергу, фінансування університетів з боку держави і приватного бізнесу безпосередньо залежить від результатів їх науково-дослідницької діяльності.

Дослідницький університет, як специфічна форма організації наукової та освітньої діяльності, покликаний істотно активізувати інноваційну діяльність вищої школи.

Будучи джерелом нового знання, він активно бере участь в інноваційному розвитку вітчизняної економіки. Відмінні ознаки такого університету – це здатність генерації нового наукового знання на основі широкого спектру фундаментальних і прикладних досліджень, можливість трансферу технологій в реальний сектор економіки, наявність ефективної системи підготовки кадрів вищої кваліфікації. Дані ознаки визначають для ЗВО інноваційний шлях розвитку, який пов'язаний із впровадженням нових технологій, ідей і знань в науково-дослідницький процес з метою їх практичного використання.

Генерація нових наукових знань та освітня діяльність - це два основні стовпи функціонування дослідницького університету. Університет, що ґрунтується на концепції «трикутника знань», здійснює також і третій вид діяльності, пов'язаний з виробництвом інновацій. Здійснення інноваційної діяльності вимагає наявності системи її організації. Вона отримала назву системи трансферу знань. Трансфер знань має забезпечити передачу знань, включаючи технології, досвід і навички, від університету до зовнішніх замовників – підприємств, громадських і державних структур, приводячи до інновацій в економіці й громадській сфері.

Найбільш поширеним визначенням «трансферу знань» є офіційне визначення Єврокомісії, згідно з яким трансфер знань – це низка активностей, метою яких є залучити знання, як явні (патенти), так і неявні (ноу-хау, навички чи компетенції) від тих, хто їх створює, до тих, хто перетворить їх на результати [5].

Дещо відрізняється, проте по суті є тотожним вказаним, визначення трансферу знань, надане Інститутом трансферу знань Великої Британії, відповідно до якого «трансфер знань – системи та процеси, шляхом яких знання, включаючи технології, ноу-хау, експертизу та кваліфікації, передається від однієї сторони до іншої, викликаючи інноваційні, прибуткові чи економічні та соціальні покращення» [6].

Категорія «трансфер знань» є досить широкою категорією. Вона включає передачу як явного, так і неявного знання, як комерційну, так і некомерційну діяльність. Порівняно з нею «трансфер технологій» є більш вузькою категорією [7, с. 104]. Зокрема, згідно з визначенням, наданим Асоціацією університетських менеджерів із трансферу технологій – Association of University Technology Managers (AUTM), «трансфером технологій» є формальна передача нових знань чи інновацій, отриманих внаслідок науково-дослідних робіт в університетах та неприбуткових дослідницьких організаціях, до комерційного сектору для суспільної вигоди [8].

На сайті директорії «EurActive» «трансфер технологій» визначено як «процес здійснення практичних застосувань наукових досліджень. Цей термін вживається для опису формального трансферу прав використовувати та комерціалізувати нові винаходи та інновації, що є результатом наукових досліджень від іншої сторони» [9].

Таким чином, трансфер знань є більш широкою категорією, ніж «трансфер технологій». Він може відбуватися як у вигляді трансферу технологій (кодифікованого знання), так і у вигляді трансферу неявного знання. Трансфер знань у вигляді трансферу технологій називають також «технологічним проштовхуванням» (technology push).

Трансфер знань включає як комерційну, так і некомерційну діяльність.

Комерційний трансфер означає процес переходу результатів наукових досліджень у сферу практичного застосування, виробництва та маркетингу нових продуктів з метою отримання комерційної вигоди.

Некомерційний трансфер технологій найчастіше використовується у галузі наукових досліджень фундаментального характеру. Він переважно супроводжується невеликими витратами (особливо валютними) і може підтримуватися як державою, так і бізнесом.

Серед форм некомерційного трансферу технологій розрізняють: вільну науково-технічну інформацію, наукові і професійно-технічні журнали, періодику та іншу спеціальну літературу, бази і банки даних, патентні видання, документи, довідники, а також доповіді і виступи на конференціях, семінарах, симпозіумах, ярмарках, виставках. До некомерційного трансферу також належать стажування вчених і фахівців в університетах та організаціях; обмін ліцензіями і технічною інформацією на паритетній основі; створення невеликих фірм венчурного типу чи закордонних маркетингових підрозділів; міграція учених і фахівців, спільні дослідження, консультації, ліцензування, створення спін-оф та спін-аут компаній, мобільність дослідників та публікації у наукових статтях тощо.

Для проведення наукових досліджень і трансферу знань в дослідницьких університетах формується інноваційна структура, яка інтегрує чотири компоненти його інтелектуальної діяльності. Це:

• освіта (інноваційні освітні програми);

• науково-виробничі потужності (бізнес-інкубатор, технопарк, лабораторії тощо);

• структури, що підтримують інноваційну діяльність (офіси трансферу і комерціалізації результатів інноваційної діяльності);

• структури, що забезпечують управління інноваційною діяльністю і інноваційною інфраструктурою [10, с. 216; 7; 8] .

Досвід розвинених країн, передусім США, вказує на те, що інноваційна інфраструктура університету не є єдиною і незмінною для всіх університетів, а, навпаки, вона надзвичайна гнучка. Вона реалізується з урахуванням особливостей самого університету (наприклад, форми власності, основних наукових і освітніх напрямів, що реалізуються університетом, його розмірів і територіального розташування тощо), а також у відповідності з економічними, ресурсними і законодавчими особливостями міста, де цей університет розташований.

Тому, формуючи інноваційну інфраструктуру, дослідницький університет робить акцент на пріоритетному розвитку тих її компонентів, які в найбільшій ступені відповідають його місії, меті і завданням.

Зараз дослідницькому університету, стратегічна місія якого полягає у сприянні динамічному розвитку науково-технологічного комплексу країни і забезпеченні його необхідними людськими ресурсами, відводиться роль генератору інновацій. Підтвердженням дослідницького статусу університету є не тільки його спроможність здійснювати фундаментальні і прикладні дослідження, але й спроможність забезпечувати ефективний трансфер наукових досягнень в економіку, комерціалізувати отримані результати інтелектуальної діяльності.

До сприятливих передумов для трансферу знань дослідницьким університетом можна віднести:

– широкий і актуальний діапазон технологій, наукових досліджень;

– високий рівень фундаментальних результатів, що отримуються;

– наявність навчально-наукових циклів світового рівня;

– велика кількість публікацій у вітчизняних і закордонних журналах (вагомий індекс цитування).

З іншого боку, одним з найсерйозніших бар'єрів для здійснення технологічного трансферу знань є так званий «технологічний розрив», коли рівень «зрілості» університетських розробок недостатній для негайного використання промисловими підприємствами.

Якщо розглядати цей розрив на зразку класичної «лінійної» моделі інноваційного процесу «від ідеї до продаж», то він припадає на стадію дослідно-конструкторських розробок, створення прототипу і малосерійного виробництва.

Тому для ліквідації «технологічного розриву» необхідно на якісно новий рівень вивести проведення дослідно-конструкторських і технологічних праць, зокрема проводить їх на базі спеціалізованих малих інноваційних підприємств при університеті; створити умови для виготовлення прототипів, дослідних зразків і малих серій інноваційної продукції; встановити ефективну взаємодію між учасниками інноваційного процесу, а також забезпечити всі етапи життєвого циклу інноваційної продукції комплексною інфраструктурною підтримки.

Найважливішими формами реалізації інституту трансферу знань на базі дослідницьких університетів є бізнес-інкубація, центр трансферу технологій (ЦТТ), технопарк, науково-освітні центри (НОЦ) тощо.

Бізнес-інкубація призвана забезпечити організаційну і інфраструктурну підтримку малим інноваційним компаніям, що створюються при університетах. Бізнес-інкубатор, по-перше, являє собою за суттю невід'ємною часткою університету, і тому спроможний ефективно сприяти розвитку власних інноваційних рішень, що репрезентує результат наукової діяльності вчених університету. По-друге, бізнес-інкубатор проводить активну роботу з залучення зовнішніх компаній, які намагаються розвинути свою інноваційну діяльність саме на його території і взаємодіяти зі спеціалістами університету, що спеціалізуються у відповідній галузі, що, у свою чергу, створює синергічний ефект від їх взаємодії і знижує ризики, характерні для виводу інновацій на ринок.

Діяльність ЦТТ спрямована на підтримку і супровід різних аспектів інноваційних процесів за допомогою виконання ряду функцій: науково-технічної, маркетингової, юридичної, фінансової, консультаційної, освітньої, адміністративної. ЦТТ стає основною сполучною ланкою між малими інноваційними підприємствами на базі університетів, з одного боку, і великими промисловими підприємствами та іншими елементами інноваційної інфраструктури, з другого.

Метою створення технопарку є сприяння інноваційній діяльності в університеті і формування умов, необхідних для організації і розвитку малих інноваційних підприємств (МІП), що забезпечують прискорене освоєння результатів науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт в реальному секторі економіки, створення конкурентоспроможних технологій, товарів і послуг та доведення їх до споживача на комерційній основі. У технопарку, крім МІП, також розміщуються творчі колективи вчених університету, що реалізують інноваційні проекти.

Науково-освітні центри (НОЦ) створюються з метою проведення наукових досліджень, підготовки і перепідготовки кадрового складу в пріоритетних напрямках діяльності університету.

Іншими словами, механізмом трансферу знань може виступати створення різноманітних маркетингових моделей взаємодії дослідницького університету з зовнішніми стейкхолдерами, зокрема, з кампаніями реального сектора економіки. Причому ці моделі є інтерактивними, тобто мають на увазі ініціювання співробітництва щодо трансферу технологій з обох боків. Широкий міжнародний досвід, наприклад, у Великій Британії і США, свідчить про ефективність такої взаємодії. Конкретні її форми можуть здійснюватися за такими напрямами:

• замовниками досліджень виступають безпосередньо приватні кампанії;

• кампанії разом з університетом беруть участь в дослідженнях, які фінансуються державою;

• сумісна практична діяльність установ і університетів в галузі використання патентів і авторських прав;

• трансфер знань і технологій через обмін аспірантськими і викладацькими кадрами між університетами і підприємствами;

• створення дочірніх підрозділів корпорацій, а також утворення нових форм як своєрідних інкубаторів нових наукових розробок і бізнес-моделей.

Так, наприклад, велика кількість британських комерційних фірм здебільшого здійснюють фінансування наукових досліджень. Американські бізнес-структури також є постійними замовниками наукових і освітніх послуг, що, окрім практичного навчання студентів, забезпечує заклади вищої освіти фінансуванням: на долю приватних корпорацій припадає майже 60 % фінансових надходжень в науку. Американське законодавство передбачає чисельні пільги для корпорацій, що фінансують НІОКР, – це можливість роботи в лабораторіях, що належать державі; зниження податків на прибуток; безоплатна оренда державної землі; пільги на придбання сировини і матеріалів.

У західних країнах дослідницькі університети щільно взаємодіють з бізнесом. Так, Масачусетський технологічний інститут має зв'язки приблизно з 300-ми корпораціями (більше половини з них – найбільші). Важливою галуззю взаємодії дослідницьких університетів з бізнесом і суспільними структурами є розробка і реалізація різноманітних освітніх програм підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів [11, с. 16]. При цьому особливій увазі приділяється реалізації міждисциплінарного підходу. Більшість дослідницьких університетів виступають в якості інтеграторів в регіоні. Навколо них створюються дослідницькі парки (зони забезпечення безперервності інноваційного циклу), тобто формується особлива інфраструктура для підтримки стартапів. У структуру такого парку входять малі інноваційні підприємства і підрозділи, що забезпечують їх обслуговування і підтримку.

У дослідницьких університетах США сконцентровані великі фінансові ресурси. Річний бюджет Техаського університету складає 3 млрд $, Станфордського і Манчестер-метрополітен університетів – по 1 млрд $. Бюджети дослідницьких університетів формуються із різноманітних джерел фінансування [12, с. 111].

Чисельність джерел фінансування забезпечує гнучкість і мобільність ресурсної бази, дозволяє долучати в партнерські стосунки різноманітні категорії зацікавлених юридичних і фізичних осіб не тільки всередині країни, але й за її межами.

Обмеженість ресурсної бази навіть фінансово стійких дослідницьких університетів США спонукає їх вступати в різноманітні форми взаємодії і інтеграції. Зразком може слугувати спільний науково-дослідницький центр, створений Кембриджським університетом і Масачусетським технологічним інститутом. У Китаї також почалося формування науково-дослідницьких центрів світового рівня на основі трансформації низки університетів. Схожа тенденція спостерігається і в Сінгапурі.

У XXI ст. спостерігаються тенденції виходу напрямів діяльності дослідницьких університетів за національні межі, а також посилення їх інтеграції для вирішення світових проблем. Так, наприкінці 2005 р. був створений Міжнародний альянс дослідницьких університетів (International Allians of Research). У його склад увійшли 10 провідних наукоємних університетів світу (Австрійський, Кембриджський, Оксфордський, Каліфорнійський, Єльський, Пекінський, Токійський, Копенгагенський, національний університет Сінгапура і Швейцарська вища технічна школа Цюриха). На цей час вони співпрацюють за такими напрямами, як зміна клімату на планеті, старіння і довголіття населення, здоров'я, глобальна безпека, стійкий розвиток міст тощо.

Висновки. Сучасні національні дослідницькі університети мають великий інтелектуальний потенціал. Завдяки розгалуженій інноваційній інфраструктурі вони виконують важливу місію в регіонах, країнах, у світі не тільки в галузі економіки, але й в інших сферах суспільного життя. Дослідницькі університети як креативні суб'єкти національної інноваційної системи є центром появи передових ідей, концепцій та генерування інтелектуальної еліти суспільства. Тим самим вони забезпечують формування інноваційного суспільства – суспільства, заснованого на знаннях.

ЛІТЕРАТУРА

Клімова Г.П. Інноваційне суспільство – новий історичний етап цивілізаційного розвитку. *Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні*: монографія / за ред. Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової. Харків: Право, 2015. С. 8–40.

1. Ридингс Б. Университет в руинах. Москва: ВШЭ, 2010. 304 с.
2. Roberts, Edward B. and Eesley, Charles E., Entrepreneurial Impact: The Role of MIT (February 1, 2009). URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1352633
3. Казакова Н. Университеты и экономика, основанная на знаниях. Саратов: Сарат.гос.ун-т, 2002. 272 с.
4. Communication From the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Improving knowledge transfer between research institutions and industry across Europe: Embracing Open Innovation - Implementing the Lisbon agenda», Brussels, 4.4.2007, COM (2007) 182 final.
5. Official site of the Institute of Knowledge Transfer. URL: www.ikt.org.uk.
6. Білоус О. Ю. Державне регулювання у сфері трансферу знань та технологій як чинник інноваційного розвитку економіки України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 2. С. 100–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2015_2_13.
7. Association of University Technology Managers. About AUTM. URL: http://www.autm.net/autm-info/.
8. Knowledge and technology transfer. URL: http://www.euractiv.com/science/knowledge-technology-transfer/article-168514.
9. Миролюбова Т. В., Суханова П. А. Зарубежный опит развития инновационной инфраструктуры университетов в региональных инновационных системах. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 1. С. 215–220.
10. Салимьянова И. Г. Роль исследовательских университетов в развитии национальной инновационной системы. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2011. № 4. С. 15–19.
11. Мерстина Е. А. Этапы становления и особенности развития исследовательских университетов. *Integration of Education*. 2014. № 2. С. 104–118.

REFERENCES

1. Klimova H. P. (2015). Innovatsiine suspilstvo – novyi istorychnyi etap tsyvilizatsiinoho rozvytku. *Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [Conceptual bases of formation of innovative society in Ukraine]*. Yu. Ye. Atamanova, H. P. Klimova (Eds.). Kharkiv: Pravo, *8–40* [in Ukrainian].
2. Ridings B. (2010). Universitet v ruinakh. Moscow: VShE [in Russian].
3. Roberts B. Edward, Eesley E. Charles. Entrepreneurial Impact: The Role of MIT. 2009. URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1352633 [in English].
4. Kazakova N. (2002). Universitety i ekonomika. osnovannaya na znaniyakh. Saratov: Sarat. gos. un-t [in Russian].
5. Communication From the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Improving knowledge transfer between research institutions and industry across Europe: Embracing Open Innovation - Implementing the Lisbon agenda», Brussels, 4.4.2007, COM (2007) 182 final [in English].
6. Official site of the Institute of Knowledge Transfer. URL: www.ikt.org.uk [in English].
7. Bilous O. Yu. (2015). Derzhavne rehuliuvannia u sferi transferu znan ta tekhnolohii yak chynnyk innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Bulletin of socio-economic research, Issue. 2, 100-107.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2015_2_13 [in Ukrainian].
8. Association of University Technology Managers. About AUTM. URL: http://www.autm.net/autm-info/ [in English].
9. Knowledge and technology transfer. URL: http://www.euractiv.com/science/knowledge-technology-transfer/article-168514 [in English].
10. Mirolyubova T. V., Sukhanova P. A. (2013). Zarubezhnyy opit razvitiya innovatsionnoy infrastruktury universitetov v regionalnykh innovatsionnykh sistemakh. *Fundamentalnyye issledovaniya – Basic research, 1, 215–220* [in Russian].
11. Salimianova I. G. (2011). Rol issledovatelskikh universitetov v razvitii natsionalnoy innovatsionnoy sistemy. *Obshchestvo. Sreda. Razvitiye (Terra Humana) – Society. Environment. Development (Terra Humana), 4, 15–19* [in Russian].
12. Merstina E. A. (2014). Etapy stanovleniya i osobennosti razvitiya issledovatelskikh universitetov. *Integration of Education, 2, 104–118* [in Russian].

КЛИМОВА ГАЛИНА

докт. филос.н., проф. кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, в.н.с. НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины

ТРАНСФЕР ЗНАНИЙ КАК ВАЖНЕЙШАЯ ФУНКЦИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

Рассматриваются особенности инновационного общества как нового типа социального развития. Раскрываются проблемы становления исследовательского университета как модификации классических университетов в условиях современных глобальных вызовов. Представлены основные характеристики исследовательских университетов. Анализируется инновационная инфраструктура исследовательского университета, которая интегрирует основные компоненты его интеллектуальной деятельности. Раскрывается сущность и механизм трансфера знаний в исследовательских университетах. Анализируется международный опыт трансфера знаний на базе исследовательских университетов.

Ключевые слова: национальная инновационная система, исследовательский университет, инновационная инфраструктура исследовательского университета, трансфер знаний, трансфер технологий, сеть трансфера знаний.

KLIMOVA GALINA

Full PhD, professor of the Department of Sociology and Political Science Yaroslav the Wise National Law University, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

KNOWLEDGE TRANSFER AS AN ESSENTIAL FUNCTION OF RESEARCH UNIVERSITIES

Problem setting. The features of an innovative society as a new type of social development are considered. The problems of the formation of a research university as a modification of classical universities in the context of modern global challenges are revealed. The main characteristics of research universities are presented. The innovative infrastructure of a research university is analyzed, which integrates the main components of its intellectual activity. The essence and mechanism of knowledge transfer in research universities are revealed. The international experience of knowledge transfer based on research universities is analyzed.

Target of research. The purpose of this work is to determine the nature and mechanism of knowledge transfer in research universities.

Analysis of recent researches and publications. In modern conditions, the phenomenon of knowledge transfer by the research university is a very important issue, as evidenced by the large number of publications in the modern scientific literature. It should be noted that Ukrainian scientists (V. Antonyuk, L. Antoshkina, I. Bondar, L. Lisogor. I. Kalenyuk, O. Karpenko, S. Katsura, O. Levchenko, V. Limar, V. L. Semiv, etc.) and foreign scientists (T. Takeushi, K. Beylon, G. Itzkowitz, D. Bell, M. Boysot, J. Dunning, W. Keller, F. Mahlup, M. Porat, etc. .). Despite the great attention of prominent scientists to the study of the above problem, some aspects of it still remain undiscovered.

Article's main body. One of the creative components of the national innovation system are universities, which are designed to train highly qualified personnel for the innovation sphere, are actively engaged in research, generation of new knowledge and technologies.

The modernization of classical universities resulted in the emergence of research universities.

There are three ways to create research universities.

The first way is to select a small number of national universities, of the appropriate level and capacity, which are improved through additional budget funding.

The second approach is based on the merging of existing universities into one new one, which corresponds to world indicators.

The third direction involves the creation of new world-class universities "from scratch".

Generation of new scientific knowledge and educational activities are the two main pillars of the research university. The university, which is based on the concept of the "knowledge triangle", also carries out a third type of activity related

to the production of innovations. The implementation of innovative activities requires a system of its organization. It is called the knowledge transfer system. Knowledge transfer should ensure the transfer of knowledge, including technology, experience and skills, from the university to external customers - enterprises, public and government agencies, leading to innovation in the economy and the public sphere.

The category of "knowledge transfer" is a fairly broad category. It includes the transfer of both explicit and implicit knowledge, both commercial and non-commercial activities. Compared to it, "technology transfer" is a narrower category.

Conclusions and prospects for the development. For research and knowledge transfer in research universities, an innovative structure is formed, which integrates the four components of his intellectual activity. They are:

• education (innovative educational programs);
• research and production facilities (business incubator, technology park, laboratories, etc.);
• structures that support innovation (offices of transfer and commercialization of innovation results);
• structures that provide management of innovation activities and innovation infrastructure.

The most important forms of implementation of the institute of knowledge transfer on the basis of research universities are business incubation, technology transfer center (CTT), technology park, research and educational centers (REC), etc.

Keywords: national innovation system, research university, innovation infrastructure of a research university, knowledge transfer, technology transfer, knowledge transfer network.

Клімова Г. П. Трансфер знань як найважливіша функція дослідницьких університетів. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Klimova14.pdf

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК [343.72:004.738.5]:341.171(4-6ЄС)
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-9

ЄФРЕМОВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ: ДОСВІД ЄС

У роботі досліджено важливу науково-практичну проблему правового регулювання штучного інтелекту, що застосовується суб'єктами ринку фінансових послуг. Розглянуто правові ризики, пов'язані з використанням заснованих на штучному інтелекті систем у визначеній галузі. Висвітлено переваги та недоліки правового регулювання ЄС щодо використання штучного інтелекту у фінансовій сфері, особлива увага приділена діям органу пруденційного регулювання. Авторка стверджує, що найкращий спосіб заохотити стійке майбутнє в галузі інновацій щодо впровадження штучного інтелекту у фінансовому секторі – це підтримка проактивного регуляторного підходу до виникнення будь-якої фінансової шкоди.

Ключові слова: штучний інтелект, ринок фінансових послуг, фінансові технології (FinTech), персональні дані.

Постановка проблеми. Цифрова епоха дає нові можливості, бізнес набуває партнерів в особі нових технологій, завдяки яким можуть змінитися звичні для суб'єктів господарювання інститути і механізми ведення своєї діяльності та прийняття корпоративних рішень. Штучний інтелект (ШІ) швидко впливає на фінансовий сектор з незліченними потенційними вигодами щодо покращення фінансових послуг та дотримання нормативних вимог.

У фінансовій сфері алгоритмам штучного інтелекту, вже довіряють облік операцій, виявлення шахрайських схем, оцінку кредитоспроможності клієнтів, планування ресурсів та формування звітності. Але впровадження таких технологій тягне за собою й нові ризики.

Метою статті є визначення ключових стратегічних проблем і шляхів їх вирішення задля розбудови механізмів забезпечення ефективного впровадження та використання штучного інтелекту на ринку фінансових послуг. Відповідно до мети визначаються такі завдання: визначити роль та функції штучного інтелекту, можливі ризики у фінансовій сфері для подальшого цілеспрямованого врегулювання та уникнення негативних правового регулювання використання штучного інтелекту на ринку фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика правового регулювання застосування та розвитку штучного інтелекту у різних сферах привертає значну увагу науковців з початку XXI ст. Дослідження в цій сфері традиційно мають міждисциплінарний характер. Наявність значних ризиків застосування технологій ШІ та відставання державного регулювання зумовлюють чимало досліджень присвячених окремим аспектам правового регулювання FinTech та застосуванню штучного інтелекту. До таких наукових праць можна віднести публікації зарубіжних вчених D.W. Arner, J. Barberis, R.P. Buckley, які розкривають питання FinTech, RegTech та реконцептуалізації фінансового регулювання; роботи Jon Truby, Rafael Brown та Andrew Dahdal присвячені банківським операціям з ШІ та необхідності надання проактивного підходу до регулювання ШІ у фінансовому секторі. Серед вітчизняних авторів слід відзначити О. А. Баранова та його публікації щодо правового забезпечення інформаційної сфери, О. В. Вінник, яка розкриває проблеми правового регулювання цифровізації економіки, її переваги та істотні ризики застосування цифрових технологій, І. В. Яковюка, А. П. Волошина та А. О. Шовкуна, які приділили значну увагу правовим аспектам протидії фішингу в

ЄС; Н. Б. Пацурія, наукові праці якої присвячені електронним страховим послугам.

Виклад основного матеріалу. Впровадження штучного інтелекту стрімко змінює всі аспекти сучасного соціального, політичного та економічного життя. Згідно зі звітом компаній Econsultancy та Adobe під назвою «2018 Digital Trends in Financial Services report by Econsultancy/Adobe» (Цифрові тенденції фінансових послуг у 2018 році), майже 20% постачальників фінансових послуг у всьому світі вже використовують штучний інтелект у своїх операціях, тоді як 41% планує впровадити його найближчим часом [1].

Аналітика великих даних на основі штучного інтелекту надає великим постачальникам фінансових послуг небачені раніше можливості реагувати на споживчі та економічні тенденції в режимі реального часу. Системи автоматизації комплаєнса на основі ШІ різко скорочують витрати на «роздуті» юридичні департаменти й відділи ризику, а також зменшують відсоток людських помилок.

Масштаби використання штучного інтелекту в банківському секторі та в сфері FinTech розширюються, починаючи від послуг, орієнтованих на клієнта (таких, як чат-боти, персоналізований маркетинг), до внутрішніх процесів управління ризиками (наприклад, автоматизація операцій, аналіз контрактів, управління ризиками).

FinTech прийнято вважати технології, які пов'язані з початком діджиталізації фінансових сервісів. У середині 90-х років PayPal став однією з перших рушійних сил на ринку фінансових технологій завдяки революційному платіжному рішенню, а зараз ми регулярно здійснюємо покупки, використовуючи Інтернет та безконтактні платежі. Розпочавшись з еволюції на ринку електронних платежів, розвиток FinTech призвів до цифрового управління капіталом.

У період, коли онлайн-платежі почали набирати популярність, з'явилося взаємне або P2P кредитування. На сьогодні такі кредитори, як, наприклад, китайська Lufax і американська Lending Club, є одними з найбільших FinTech компаній в світі за розміром ринкової капіталізації. Разом з ними варто відзначити й компанію PayPal, яка хоча і зберігала за собою лідерство протягом останніх 20 років, зараз зіткнулася з сильною конкуренцією в особі американських (наприклад, Square) і європейських компаній, включаючи iZettle, Revolut та інших [2].

Наступним етапом розвитку FinTech та впровадження штучного інтелекту став перехід до цифрового управління капіталом. Більшість компаній, що надають фінансові послуги, як і раніше націлені на розширення спектра послуг без урахування змін споживчих переваг. Однак після зародження FinTech багато з них вважали за краще змінити курс і розвиватися в напрямку кастомізації та персоніфікації послуг.

Таким чином, загальна назва FinTech означає фінансові послуги на цифровому ринку, цифрові інфраструктури, які дозволяють впроваджувати нові типи угод та процедур у класичних сферах банківської діяльності, таких як кредитування, інвестиційні стратегії та платежі. Впровадження інноваційних фінансових технологій стимулює появу і розвиток нових ніш на фінансовому ринку, таких як альтернативні фінанси, краудфандінг і P2P-кредити, а також роботизовані консультації та автоматизоване управління інвестиціями.

Сучасний стан глобального регулювання ШІ залишається на рівні політики. Незважаючи на сформований міжнародний консенсус щодо принципів управління штучним інтелектом, законодавці поки не в змозі перетворити ці принципи на правове регулювання у фінансовому секторі. Визначення меж такого регулювання повністю залежить від способів застосування штучного інтелекту та можливих ризиків.

Регулювання більшості ризиків, які пов'язані з розвитком FinTech послуг у європейських країнах відносяться до компетенції різних наглядових органів, що вимагає міжсекторального співробітництва між державними інституціями. Як правило нагляд за FinTech сферою покладено на автономні підрозділи з виділеними ресурсами і лініями звітності для розробки регулятивної бази та дослідження FinTech сфери.

Розглянемо деякі способи застосування ШІ у фінансовій сфері, що дозволить виявити можливі істотні ризики, пов'язані із неправильним використанням та налаштуванням.

Однією з сильних сторін штучного інтелекту є безперервність збору даних. Чим база даних ширше, тим результативніше робота системи. Так, наприклад, банки отримують можливість активного впливу на клієнтську поведінку на основі доступу до великих баз даних, які можуть бути оброблені сучасними програмними засобами. Штучний інтелект інтегрує розрізнену інформацію (навіть поведінкові особливості, витягнуті з соціальних мереж), що дозволяє запропонувати клієнту персоніфікований продукт на умовах, які в найкращій мірі відповідають його перевагам, оскільки базуються на аналізі його цілей і фінансових можливостей. Нерідко такі продукти навіть випереджають бажання клієнта скористатися банківським продуктом, формуючи запит на нього шляхом консультацій і роз'яснень.

25 травня 2018 року набрав чинності Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR) [3]. Він застосовується безпосередньо у всіх державах-членах ЄС без необхідного законодавства відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу [4]. Серед інших прав, GDPR гарантує особам право приймати рішення, яке базується виключно на автоматизованій обробці (алгоритмі) та приймається або переглядається фізичною особою замість комп'ютера.

Найяскравішим проявом регулювання ШІ є стаття 22 Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) [3, Art. 22]. Що стосується не лише країнчленів ЄС, а й усіх суб'єктів, які займаються даними громадян ЄС, GDPR є далекосяжною транснаціональною регуляторною базою. Стаття 22 під назвою «Автоматизоване індивідуальне прийняття рішень, включаючи профілювання», передбачає таке: Суб'єкт даних має право не підлягати прийняттю рішення, яке ґрунтується виключно на автоматизованій обробці, включаючи профілювання, що спричиняє юридичні наслідки щодо нього або її аналогічного впливу чи на нього. Пункт 1 не застосовується, якщо рішення: а) необхідне для укладення або виконання договору між суб'єктом даних та контролером даних; б) уповноважене законодавством Союзу чи державчленів, якому підпорядковується контролер, а також встановлює відповідні заходи щодо захисту прав і свобод суб'єкта даних та законних інтересів; в) або ґрунтується на явній згоді суб'єкта даних. Зважаючи на відносну новизну статті 22, такі поняття, як «законний інтерес» та «необхідність укладення договору», ще мають бути термінологічно розроблені.

Законодавство про захист даних, мабуть, є найбільш важливим у контексті систем ШІ, що використовується для надання клієнтам фінансових послуг. Основні ризики полягають у тому, що компанії, які володіють цими даними та керують управлінням даними з метою включення їх до системи ШІ, не отримують згоди на використання таких даних з соціальних мереж та інших джерел. Проте нерегульований ШІ у наданні фінансових послуг дозволяє отримати можливі дискримінаційні результати. У межах GDPR люди мають право знати, яким чином їх особисті дані використовуються штучним інтелектом. GDPR сприяє справедливій та прозорій обробці, вимагаючи від суб'єктів господарювання, які використовують ШІ, надавати людям змістовну інформацію про логіку використання їх даних, а також про наслідки обробки. Фінансові установи повинні усвідомлювати, що GDPR і розділ 168 DPA (2018) дає особам право на пред'явлення цивільного позову про компенсацію, в тому числі за шкоду, спричинену порушенням персональних даних.

Щодо європейського досвіду, який стосується великих даних, то у своєму бізнес-плані на 2018/19 роки Фінансовий орган з питань фінансової поведінки (FCA) заявив, що перегляне використання даних фірмами фінансових послуг, включаючи аналіз машинного навчання великих пулів даних, а також торгівлю та більш широкий штучний інтелект [5].

Наступний притаманний для штучного інтелекту ризик, залежить від упереджених наборів даних та може створювати необ'єктивні результати, що може призвести до несправедливого чи дискримінаційного прийняття рішень. Так, у липні 2018 року Фінансовий орган з питань фінансової поведінки (FCA) та регулятор платіжних систем (PSR), висвітлили декілька прикладів використання штучного інтелекту у фінансових послугах, що ризикують посилити соціальне відчуження, наприклад, компанії, що займаються кредитними картками, скорочують кредитні ліміти, у разі коли з'являється оплата за консультування щодо розірвання шлюбу, що сильно корелює з дефолтом боргу [6]. Фінансові установи повинні стежити за таким використанням особистої інформації.

Крім того, при введенні нових інструментів фінансові компанії стикаються з ризиками, які раніше в їх практиці не зустрічалися та можуть призвести до фінансових і репутаційних витратам. Логічним постає правове питання про відповідальність у разі помилки: хто саме буде нести відповідальність – фінансовий спеціаліст, розробник ШІ чи колегіальний орган, який використовував технологію для прийняття рішення.

Розглянувши практичний приклад, вбачається, що навчений алгоритм не завжди може уникнути упередженості. Так, згідно з історичною вибіркою, в останні десятиліття жінкам рідше схвалювали кредити, ґрунтуючись на представлених даних, алгоритм робить висновок, що жінки з дітьми є неблагонадійними позичальниками, і відмовляє навіть кредитоспроможним.

Звертаючись до європейського досвіду управління FinTech, слід звернути увагу на дії органу пруденційного регулювання (PRA) та FCA, які виявили свою готовність застосовувати існуючі принципи регулювання щодо штучного інтелекту і нагадали фінансовим установам про недопустимість надмірної залежність від автоматизації та про досі недостатній рівень нагляду. У контексті розгляду автоматизованих інвестиційних послуг та робо-консультацій, використовуючи чат-ботів, слід зазначити, що суб'єкти фінансового ринку повинні забезпечити чіткий контроль за пропозицією щодо таких консультацій, а також чіткий розподіл обов'язків та відповідальності. Звертаючи увагу

на нагляд за алгоритмічною торгівлею на оптових ринках європейський орган пруденційного регулювання, нагадав, що має право вимагати від її учасників скласти опис своїх стратегій торгівлі Algo щодо детального опису алгоритмів, встановлюючи протоколи кодування, протягом всього 14 днів [5]. Цей європейський досвід вимагає від суб'єктів ринку фінансових послуг не лише правильного використання технологій штучного інтелекту, а й розуміння принципів його роботи та виконуваних функцій.

Наступним способом застосування ШІ фінансовими компаніями є створення чат-ботів, які відповідають клієнтам на найпростіші та часті питання. Бот навіть може швидко сформувати інвестиційний портфель, виходячи з переваг й інтересів конкретного клієнта, а також підготувати детальну звітність витрат і нагадати про оплату рахунків. Логічним постає правове питання про відповідальність у разі помилки. Це стосується будь-яких рішень ШІ: хто саме буде нести відповідальність – фінансовий спеціаліст, розробник ШІ чи колегіальний орган, який використовував технологію для прийняття рішення.

Довгий час всі поставлені питання та ризики не мали свого логічного вирішення та правового регулювання, тому що Європейський Союз не мав жодного конкретного законодавчого інструменту або стандарту, який би регулював використання, впровадження та розвиток ШІ.

У червні 2018 року Європейська Комісія створила незалежну експертну групу з питань інтелектуальної власності (AI HLEG) з метою надання рекомендацій щодо того, як ШІ може досягти надійності. 19 лютого 2020 року Комісія опублікувала «Білу книгу про штучний інтелект – європейський підхід до досконалості та довіри» [7]. Перелічені у книзі вимоги, ймовірно, стануть основою для майбутнього законодавства, аналогічного за обсягом та дією із Загальним регламентом про захист даних (GDPR) щодо конфіденційності.

Висновки. Побудова регуляторної інфраструктури вимагає, щоб розробники політики працювали разом з експертами з технологій, щоб зрозуміти, ефективно керувати та контролювати ризики, спричинені ШІ у цифровій, фізичній, економічній та політичній сферах.

Підсумовуючи можна виділити, що найактуальнішими ризиками, з якими потрібно вирішити питання щодо цілеспрямованого правового регулювання ШІ, є ризики для основних прав, конфіденційності даних, безпеки й ефективного виконання діяльності та визначення відповідальності.

Таким чином, найкращий підхід до регулювання повинен бути заснований на оцінці ризику, щоб забезпечити розвиток штучного інтелекту пропорційними механізмами контролю та регулювання, і не заважати розвитку інновацій.

Замість розробки окремих нормативно-правових актів на цьому етапі Європейська Комісія виклала юридичні вимоги, яким повинна відповідати будь-яка регуляторна база для забезпечення того, щоб ШІ залишався надійним та «поважав» цінності та принципи Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Опитування українських банків та фінтехкомпаній - 2019. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», листопад 2019 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/12/FinTech-Survey-Report_UKR_12-12-2019.pdf.
2. Крис Трюс. Искусственный интеллект в банках и цифровые сотрудники: новая эра финтех-решений на подходе. Forbes. 2017. URL: https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/346665-iskusstvennyy-intellekt-v-bankah-i-cifrovye-sotrudniki-novaya-era-finteh.
3. Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (GDPR), 2016 O.J. (L 119) 1. URL: http://eur-lex. europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN.
4. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), art. 288, para. 2, 2016 O.J. (C 202) 1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN.
5. Jim Marous. AI Could Destroy Traditional Banking As We Know It. 2018. URL: https://thefinancialbrand.com/74626/ai-transform-disrupt-banking-financial-wef-trends-analysis/.
6. Jon Truby, Rafael Brown, Andrew Dahdal. Banking on AI: mandating a proactive approach to AI regulation in the financial sector. *Law and Financial Markets Review. 2020. Volume 14. Issue 2.* URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17521440.2020.1760454.
7. White paper. On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. European Commission. Brussels, 19.02.2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.

REFERENCES

1. Opytuvannia ukrainskykh bankiv ta fintekhkompaniy (2019). Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru», lystopad 2019 r. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/12/FinTech-Survey-Report_UKR_12-12-2019.pdf [in Ukrainian].
2. Kris Tryus. (2017). Iskusstvennyy intellekt v bankakh i tsifrovyye sotrudniki: novaya era fintekh-resheniy na podkhode. Forbes. URL: https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/346665-iskusstvennyy-intellekt-v-bankah-i-cifrovye-sotrudniki-novaya-era-finteh [in Russian].
3. Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (GDPR), 2016 O.J. (L 119) 1. URL: http://eur-lex. europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN [in English].
4. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) (2016), art. 288, para. 2, 2016 O.J. (C 202) 1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN [in English].
5. Jim Marous (2018). AI Could Destroy Traditional Banking As We Know It. URL: https://thefinancialbrand.com/74626/ai-transform-disrupt-banking-financial-wef-trends-analysis/ [in English].
6. Jon Truby, Rafael Brown, Andrew Dahdal (2020). Banking on AI: mandating a proactive approach to AI regulation in the financial sector. *Law and Financial Markets Review. Vol. 14. Is. 2.* URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17521440.2020.1760454 [in English].
7. White paper. On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. (2020). European Commission. Brussels, 19.02.2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf [in English].

ЕФРЕМОВА ЕКАТЕРИНА

кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела правового обеспечения рыночной экономики НИИ частного права и предпринимательства имени академика Ф. Г. Бурчака НАПрН Украины

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ: ОПЫТ ЕС

В работе исследовано важную научно-практическую проблему правового регулирования искусственного интеллекта, который применяется субъектами рынка финансовых услуг. Рассмотрены правовые риски, связанные с использованием основанных на искусственном интеллекте систем в определенной отрасли. Освещены преимущества и недостатки правового регулирования ЕС по использованию искусственного интеллекта в финансовой сфере, особое внимание уделено действиям органа пруденциального регулирования. Автор утверждает, что лучший способ привлечь устойчивое будущее в области инноваций по внедрению искусственного интеллекта в финансовом секторе - это поддержка проактивного регуляторного подхода к возникновению любого финансового ущерба.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок финансовых услуг, финансовые технологии (FinTech), персональные данные.

YEFREMOVA KATERYNA

Ph.D, Senior Researcher of the Department of Legal Support of the Market Economy Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

PECULIARITIES OF APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FINANCIAL SERVICES SECTOR: EU EXPERIENCE

Problem setting. Artificial intelligence is rapidly affecting the financial sector with countless potential benefits in terms of improving financial services and compliance. In the financial sector, artificial intelligence algorithms are already

trusted to account for transactions, detect fraudulent schemes, assess customer creditworthiness, resource planning and reporting. But the introduction of such technologies entails new risks.

Analysis of resent researches and publications. The following scientists were engaged in research of the specified question: D.W. Arner, J. Barberis, R.P. Buckley, Jon Truby, Rafael Brown, Andrew Dahdal, O. A. Baranov, O. V. Vinnyk, I. V. Yakovyuk, A. P. Voloshin, A. O. Shovkun, N.B. Patsuriia.

Target of research. The aim of the article is to identify key strategic issues in developing mechanisms to ensure the effective implementation and use of artificial intelligence in the financial services market.

Article's main body. The paper investigates an important scientific and practical problem of legal regulation of artificial intelligence used by financial services market participants. The legal risks associated with the use of artificial intelligence programs in a particular area are considered. The most pressing risks to address targeted AI regulation are fundamental rights, data confidentiality, security and effective performance, and accountability. This article argues that the best way to encourage a sustainable future in AI innovation in the financial sector is to support a proactive regulatory approach prior to any financial harm occurring.

This article argues that it would be optimal for policymakers to intervene early with targeted, proactive but balanced regulatory approaches to AI technology in the financial sector that are consistent with emerging internationally accepted principles on AI governance.

Conclusions and prospects for the development. The adoption of rational regulations that encourage innovation whilst ensuring adherence to international principles will significantly reduce the likelihood that AI-related risks will develop into systemic problems. Leaving the financial sector only with voluntary codes of practice may encourage experimentation that in turn may result in innovative benefits – but it will definitely render customers vulnerable, institutions exposed and the entire financial system weakened.

Keywords: artificial intelligence, financial services market, financial technologies (FinTech), personal data.

Єфремова К.В. Особливості застосування штучного інтелекту у сфері фінансових послуг: досвід ЄС. *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Yefremova14.pdf

УДК 340.15:339.5(477)
DOI 10.37772/2309-9275-2020-1(14)-10

БІЛОУСОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ
доктор юридичний наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ (ОСОБЛИВОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)

Статтю присвячено дослідженню особливостей правового регулювання зовнішньоторговельної діяльності з точки зору доктринального та законодавчого підходів. Автором проаналізовано вихідні поняття зовнішньоторговельної політики, визначено її основні складові, а також охарактеризовано інструменти регулювання зовнішньої торгівлі, у тому числі, митні тарифи.

Ключові слова: зовнішня торгівля, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоторговельна діяльність, зовнішньоекономічна політика.

Постановка проблеми. З усталених позицій вітчизняних представників економічних наук (які в подальшому часто матеріалізуються в конструкції правових норм у разі їх запозичення з рівня доктринальних наукових праць) зовнішньоторговельна діяльність (далі – ЗТД) являє собою комплекс системоутворюючих факторів, покладених в основу єдиного технологічного процесу виробництва і реалізації експортної продукції у відповідності з обраною суб'єктом господарювання зовнішньоекономічною стратегією, а також формами і методами роботи на зарубіжних ринках.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню питань правового регулювання зовнішньоторговельної діяльності свої праці присвятили так вітчизняні й зарубіжні представники юридичної та економічної наук, як Бачило І., Задихайло Д., Клєщова С., Карвацка Н., Саркісян Л., Ставицький Л. та ін.

Мета статті – визначити особливості правового регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Виклад основного матеріалу. ЗТД здійснюється, як правило на рівні підприємств (інколи-це фізичні особи-підприємці). Вихідний принцип ЗТД – комерційний розрахунок на основі господарської і фінансової самостійності і самоокупності. ЗТД –сфера підприємництва в системі міжнародного обміну товарами, послугами, роботами, інформацією і результатами інтелектуальної діяльності, пов'язана з підготовкою і здійсненням зовнішньоторговельних операцій і угод. В якості особливих режимів ЗТД розглядають транскордонну торгівлю і вільні економічні зони.

Кожна держава світу в рамках участі у зовнішньоекономічних відносинах (як безпосередньо так і через національних суб'єктів ЗТД) провадить зовнішньоекономічну політику, у тому числі і в сфері зовнішньої торгівлі. Зовнішньоекономічна політика держави – це діяльність держави, спрямована на розвиток і регулювання економічних відносин з іншими країнами. Здійснення зовнішньоекономічної політики передбачає визначення стратегічних цілей держави у зовнішньоекономічних відносинах загалом і з окремими країнами та групами країн, а також вироблення методів і засобів, що забезпечують досягнення поставлених цілей і збереження згодом досягнутих результатів. Зовнішньоекономічна політика націлена на всю сукупність зовнішньоекономічної діяльності, відмінною ознакою якої є міжнародна купівля-продаж товарів і послуг, а також міжнародне переміщення матеріальних, грошових, трудових та інтелектуальних ресурсів. Зовнішньоекономічна політика нерозривно пов'язана з внутрішньою економічною політикою держави. Тому її зміст обумовлено тими завданнями розширеного відтворення, які країна вирішує в рамках свого національного господарства. Можна стверджувати , що головним завданням здійснюваної зовнішньоекономічної політики держави є створення сприятливих зовнішніх економічних умов для розширеного відтворення всередині країни. В рамках загальної зовнішньоекономічної політики держава здійснює:

а) зовнішньоторговельну політику – це регулювання державою експортних та імпортних операцій;

б) політику стимулювання експорту – політика, спрямована на реалізацію на зовнішніх ринках товарів, щодо яких країна має економічні переваги, стимулювання змагальності вітчизняних підприємств із зарубіжними, підвищення серійності вітчизняного виробництва конкурентоспроможної продукції з метою розширення її експорту (на зовнішні ринки);

в) політику регулювання ввезення і вивезення капіталів. Характерною особливістю руху капіталу на сучасному етапі є включення все більшого числа країн у процес експорту та імпорту капіталів. При цьому більшість країн світового ринкового господарства одночасно виступають і в ролі експортерів, і в ролі імпортерів капіталовкладень. Вплив розвинутих держав на рух капіталів здійснюється, наприклад, шляхом стимулювання експорту-імпорту капіталу на національному і міждержавному рівнях;

г) валютну політику - має за мету підтримання економічної стабільності і створення міцної основи для розвитку міжнародних економічних відносин шляхом впливу на валютний курс та на операції обміну валюти;

д) митну політику – це комплекс заходів, здійснюваних з метою забезпечення найбільш ефективного використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, участі у реалізації торговельно-політичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку, стимулювання розвитку національної економіки;

е) політику вільної торгівлі (free trade) – політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, яка розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Суть такої політики полягає в тому, що митні органи беруть на себе зобов'язання лише щодо реєстрації продукції, яка перетинає кордони країни. Ціна на товари і послуги формується співвідношенням попиту та пропозиції на міжнародному ринку, і більше ніякі фактори на неї не впливають;

є)політику протекціонізму (protectionism) – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торгової політики.

В умовах ринкових відносин сукупність економічних функцій держави реалізується через механізм державного регулювання. Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності – це певна міра втручання адміністративних органів держави у підприємницьку діяльність шляхом використання різних форм і методів переважно економічного характеру. Головна мета державного регулювання полягає у вирішенні проблем і усуненні протиріч в рамках механізму вільної конкуренції.

Класичним інструментом регулювання зовнішньої торгівлі є митні тарифи, які належать за характером своєї дії до економічних регуляторів.

Митний тариф - це систематизований перелік мит, якими обкладаються товари при імпорті, а в окремих випадках при експорті з даної країни. При цьому мито виконує функцію податку, який стягується при перетині товаром митного кордону, який підвищує ціну імпортованих (експортованих) товарів і тим самим чинить вплив на обсяг і структуру зовнішньоторговельного обороту. В результаті цього митні тарифи залишаються одним з найважливіших інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі, що дозволяє здійснювати з його допомогою захист національних виробників від іноземної конкуренції.

Митно-тарифне регулювання відображає принципи державної зовнішньоторговельної політики – протекціоністський, фіскальний, ліберально-преференційний.

Нетарифне регулювання – це встановлювана державою система заборон та обмежень на ввезення та вивіз товарів та транспортних засобів з метою захисту внутрішнього ринку та економічних інтересів країни. Нетарифні регулятори – це адміністративні важелі впливу держави на зовнішню торгівлю. У складі нетарифних обмежень виділяють кількісні та некількісні регулятори. Нетарифні методи регулювання поділяються на кількісні методи і методи прихованого протекціонізму. Кількісні обмеження (quantative restrictions) – адміністративна форма нетарифного державного регулювання торговельного обороту, що визначає кількість і номенклатуру товарів, дозволених до експорту або імпорту. Кількісні обмеження включають в себе квотування (контингентування), ліцензування і «добровільне» обмеження експорту. Способи прихованого протекціонізму встановлюються та визначаються, як правило, в актах національного законодавства держави.

Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється переважно на основі наступних принципів:

1) принцип обґрунтованості та об'єктивності застосування заходів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності - вимагає їх реалізації на виключно науковій і практичній основі, що передбачає всебічне та повне вивчення структури та обсягу експорту та імпорту, ступеня їх впливу на внутрішній ринок і т. і.;

2) принцип виключення невиправданого втручання держави або її органів у зовнішньоторговельну діяльність - розкриває публічно-правову складову конституційного принципу свободи здійснення під-

приємницької та іншої, не забороненої законом економічної діяльності в сфері зовнішньої торгівлі, розкриваючи особливості взаємовідносин держави і суб'єктів підприємництва в цій сфері;

3) принцип єдності системи державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності – випливає з єдності здійснюваної в державі зовнішньоторговельної політики, передбачає застосування однакових форм і методів впливу на здійснення зовнішньоторговельної діяльності, включаючи встановлення вимог до її учасників, і знаходить відображення, зокрема, в розподілі сфер її ведення і повноважень органів державної влади у цій сфері. З інституційної точки зору його реалізація означає наявність системи органів державної влади загальної та спеціальної компетенції, уповноважених здійснювати державне регулювання в цій сфері, а з правової – наявність єдиної нормативної правової бази здійснення зовнішньоторговельної діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що головним регулятором торгівлі завжди був ринок, де панують закони попиту та пропозиції. Однак, на практиці незамінним виявляється державний вплив на процеси товарного обігу. Потреба у ньому виникає хоча б тому, що саме держава здатна захищати інтереси власних товаровиробників, гарантувати захист конкуренції, життя і здоров'я громадян, забезпечення інших законних інтересів суспільства. При цьому важливо визначити межі допустимого втручання у процеси, що відбуваються в економіці, в тому числі у зовнішньоторговельній діяльності, задля того, щоб не знизити ефективність ринкових механізмів регулювання. Цілі торговельної політики в даний час визначаються досить широко, і охоплюють не лише створення сприятливих умов для національних експортерів, імпортерів, виробників та споживачів товарів і послуг, але і посилення позицій держави у глобальній економіці, поліпшення якісних параметрів зовнішньоекономічної діяльності, підвищення внеску зовнішньоекономічної сфери в модернізацію національного господарства.

Стосовно України слід зауважити, що сучасна державна політика у досліджуваній сфері цілком вписується в рамки політики неолібералізму, яка притаманна більшості демократичних держав світу. Політика неолібералізму в цілому заперечує участь держави як активного суб'єкта управління економічними процесами, але необхідність досягнення бажаного стану розвитку економіки (особливо щодо підвищення її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках) потребує від державного апарату розроблення та реалізації заходів, спрямованих на підтримання належного стану функціонування економічної системи.

Можна стверджувати, що Україна після здобуття незалежності перетворилася на активного учасника глобальних торгово-економічних процесів, що й зумовило необхідність трансформації адміністративно-командної моделі управління суспільними процесами в ліберальну. Подальший рух у бік європейської спільноти та входження в орбіту економічно розвинених держав потребує від України прийняття нової парадигми побудови публічно-політичних процесів. Тому важливим, на нашу думку, є те, щоб економічна система держави вибудовувалася на основі нової системи ціннісних орієнтирів та програмних вимог. Усе це може привести до появи нової якості управлінської діяльності ліберального спрямування, коли економічна система перетвориться не лише на об'єкт регулювання, але й на безпечне й ефективне середовище функціонування суб'єктів господарювання, які є першоосновою економічної системи будь-якої держави світу.

У цьому зв'язку І. Л. Бачило зауважує, що держава – не сторонній предмет, а інструментарій, засіб вибору адекватних прийомів організаційної дисципліни суспільства **(1)**. Ця теза найбільш влучно та повноцінно відображає зміст політики правового забезпечення зовнішньоторговельної діяльності – створення умов функціонування економічної системи держави в спосіб, який із мінімальним імперативним втручанням забезпечить бажаний рівень розвитку зовнішньоторговельних відносин за рахунок синергетичного ефекту від поєднання державно-управлінського впливу, ініціативної діяльності суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства, спрямованих на досягнення цілей економічного правопорядку, орієнтиром якого є певний бажаний стан розвитку економіки держави.

На сьогодні держава як певне організаційне інституціолізоване утворення має змогу реалізовувати власну політику правового забезпечення досліджуваних відносин сукупністю методів та форм правового й організаційно-нормативно-правового впливу, який утворює інструментарій державного регулювання. Утім, необхідно підкреслити, що така політика оформлюється у вигляді відповідних програм та нормативно-правових актів, затверджених та легітимізованих різними органами державної влади, що свідчить про комплексність державної політики у даній сфері. Тобто механізм (система) правового забезпечення зовнішньоторговельних має розгалужену структуру, яка базується на економічних законах, способах виробництва та організації функціонування економіки держави, розміщенні продуктивних сил тощо. Однак вихідним слід уважати правове забезпечення, створення належного рівня законодавчого

закріплення основних засад функціонування економічної системи та меж впливу держави на суб'єктів господарювання в процесі досягнення визначених же державою стандартів здійснення зовнішньоторговельної діяльності.

Як слушно зауважує Д. В. Задихайло, «держава повинна створити умови для розвитку економічної системи. Ці умови мають дотримуватися всіма учасниками економічних процесів, в тому числі і самою державою. При цьому державна політика не обмежується встановленням стандартів та вимог, вона повинна бути утилітарною та практичною з точки зору того набору механізмів і засобів, які нею передбачаються» **(2)**. У контексті зазначеного вище, ми розуміємо що держава створює умови та стимули для розвитку економічних процесів та розкриття суб'єктами господарювання власного потенціалу, але й при цьому держава повинна визначати межі потенційного втручання в процеси економічного розвитку з метою оперативного та дієвого забезпечення нової якості економічних відносин.

У цьому контексті цікавою видається точка зору О. В. Ставицького, що «правова регламентація господарської діяльності повинна спрямовуватись на закріплення в законодавстві економічно і морально обґрунтованих принципів її функціонування в умовах конкуренції, тобто виходячи з принципу рівності форм власності та суб'єктів господарювання. Разом із тим, досвід свідчить, що на саморегульований механізм ринку не можна повністю покладатися, без контролю та допомоги з боку держави він не є дієвим» **(3)**. Держава не «допомагає» буквально, але формує таку архітектоніку господарських та економічних процесів, яка максимально об'єктивує необхідність еволюціонування суб'єктів господарювання та їх власного прагнення до підвищення стандартів діяльності. Крім того, держава засобами стимулювання та мотивації також спрямовує діяльність суб'єктів господарювання в такому напрямку, який дає змогу говорити про перманентність їх розвитку.

Разом із тим, ми стверджуємо, що така установча функція держави є однією з, а не ключовою чи навіть першочерговою щодо мети забезпечення бажаного стану розвитку зовнішньоторговельних відносин. Держава дійсно визначає основні засади та принципи регулювання і навіть саморегулювання економічної системи, але в той же час держава не обмежує себе у спробах активізації економічного розвитку, інтенсифікації господарських процесів, покращення інвестиційного та іншого клімату національної економіки.

Висновки. Таким чином, формування й реалізація державної політики в досліджуваній сфері передбачає можливість та необхідність (не абсолютну) втручання держави в економічні процеси з метою створення дієвої та ефективної системи забезпечення зовнішньоторговельної діяльності. Виконання цього завдання можливе лише за умови стратегічного планування та концептуалізації засад державно-управлінського впливу, що, власне, і є змістом та сутністю державної економічної політики загалом та державної політики у сфері забезпечення зовнішньоекономічної діяльності зокрема.

Розуміння цієї проблематики та подальше вирішення цих актуальних питань на доктринальному (в подальшому – законодавчому) рівнях дозволить державі бути активним учасником зовнішньоторговельних відносин, а отже – забезпечити національних учасників цих відносин потенційними ринками збуту товарів, робіт, послуг, ефективно конкурувати на цих зовнішніх ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачило И. Л. Информационное право: учебник для академического бакалавриата. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 419 с.
2. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.
3. Ставицький О. В. Порядок та умови застосування окремих засобів державного регулювання господарської діяльності у державному секторі економіки. *Форум права.* 2013. № 1. С. 954-961.
4. Омельченко А. Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність. *Право України.* 2011. № 6. С. 23–29.
5. Юшина С. І. Сучасний стан та деякі колізії правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник господарського судочинства.* 2009. № 1. С. 54–58
6. The Theoretical Aspects of Foreign Economic Activity. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/722/1/031-074-075.pdf
7. Foreign Economic Activity As a Source of Economic Growth) (February 11, 2019). URL: https://ssrn.com/abstract=3339331 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3339331.

REFERENCES

1. Bachilo I. L. (2016). Informatsionnoye pravo: uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata. Moskva : Izdatelstvo Yurayt [in Russian].
2. Zadykhailo D. V. (2012). Hospodarsko-pravove zabezpechennia ekonomichnoi polityky derzhavy. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
3. Stavytskyi O. V. (2013). Poriadok ta umovy zastosuvannia okremykh zasobiv derzhavnoho rehuliuvannia hospodarskoi diialnosti u derzhavnomu sektori ekonomiky. *Forum prava – Forum of Law, 1, 954–961* [in Ukrainian].
4. Omelchenko A. (2011). Shliakhy vdoskonalennia ta rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro zovnishnoekonomichnu diialnist. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 6, 23–29* [in Ukrainian].
5. Yushyna S. I. (2009). Suchasnyi stan ta deiaki kolizii pravovoho rehuliuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva – Bulletin of commercial litigation, 1, 54–58* [in Ukrainian].
6. The Theoretical Aspects of Foreign Economic Activity. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/722/1/031-074-075.pdf [in English].
7. Foreign Economic Activity As a Source of Economic Growth. (February 11, 2019). URL: https://ssrn.com/abstract=3339331 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3339331 [in English].

БЕЛОУСОВ ЕВГЕНИЙ

доктор юридический наук, доцент, доцент кафедры права Европейского Союза Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, ведущий научный сотрудник НИИ правового обеспечения инновационного развития Национальной академии правовых наук Украины

ВНЕШНЕТОРГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (ОСОБЕННОСТИ ДОКТРИНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ)

Статья посвящена исследованию особенностей правового регулирования внешнеторговой деятельности с точки зрения доктринального и законодательного подходов. Автором проанализированы исходные понятия внешнеторговой политики, определены ее основные составляющие, а также охарактеризованы инструменты регулирования внешней торговли, в том числе, таможенные тарифы.

Ключевые слова: внешняя торговля, внешнеэкономическая деятельность, внешнеторговая деятельность, внешнеэкономическая политика.

BILOUSOV EVGEN

2nd PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of the European Union of the Yaroslav Mudryi National Law University, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine

FOREIGN TRADE ACTIVITY (FEATURES OF DOCTRINAL AND LEGAL SUPPORT)

Problem setting. The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regulation of foreign trade in terms of doctrinal and legislative approaches. The author analyzes the basic concepts of foreign trade policy, identifies its main components, as well as describes the tools for regulating foreign trade, including customs tariffs.

Analysis of recent research and publications. Both domestic and foreign representatives of legal and economic sciences, such as Bachylo I., Zadykhailo D., Kleshchova S., Karvatska N., Sarkisyan L., Stavytsky L. and others, devoted their works to the study of the legal regulation of foreign trade.

Article's main body. Presenting main material. CTD is carried out, as a rule, at the level of enterprises (sometimes they are natural persons-entrepreneurs). The initial principle of the CTD is a commercial calculation based on economic and financial independence and self-payment. CTD – the sphere of entrepreneurship in the system of international exchange of goods, services, works, information and results of intellectual activity, related to the preparation and implementation of foreign trade operations and agreements. Cross-border trade and free economic zones are considered as special regimes of the CTD.

Each country of the world in the framework of participation in foreign economic relations (both directly and through national entities of the CTD) pursues foreign economic policy, including in the field of foreign trade. The foreign economic policy of the state is the activity of the state aimed at the development and regulation of economic relations with other countries. The implementation of foreign economic policy involves defining the strategic goals of the state in foreign economic relations in general and with individual countries and groups of countries, as well as developing methods and tools to achieve the goals and preserve the results achieved later. Foreign economic policy is aimed at the whole set of foreign economic activity, the hallmark of which is the international purchase and sale of goods and services, as well as the international movement of material, monetary, labor and intellectual resources. Foreign economic policy is inextricably linked with the domestic economic policy of the state. Therefore, its content is due to the tasks of expanded reproduction, which the country solves within its national economy. It can be argued that the main task of the foreign economic policy of the state is to create favorable external economic conditions for expanded reproduction within the country. Within the framework of the general foreign economic policy the state carries out:

a) foreign trade policy – is the state regulation of export and import operations;

b) export promotion policy – a policy aimed at selling in foreign markets goods for which the country has economic advantages, stimulating the competitiveness of domestic enterprises with foreign ones, increasing the serial production of competitive products in order to expand its exports (to foreign markets);

c) the policy of regulating the import and export of capital. A characteristic feature of capital movements at the present stage is the inclusion of an increasing number of countries in the process of export and import of capital. At the same time, most countries of the world market economy simultaneously act as exporters and importers of investments. The influence of developed countries on the movement of capital is carried out, for example, by stimulating the export-import of capital at the national and interstate levels;

d) monetary policy – aims to maintain economic stability and create a solid foundation for the development of international economic relations by influencing the exchange rate and currency exchange operations;

e) customs policy is a set of measures taken to ensure the most effective use of instruments of customs control and regulation of trade in the customs territory, participation in trade and policy tasks to protect the domestic market, stimulate the national economy;

f) free trade policy – a policy of minimal government intervention in foreign trade, which develops on the basis of free market forces of supply and demand.

Conclusions and prospects for the development. The formation and implementation of state policy in the study area involves the possibility and necessity (not absolute) of state intervention in economic processes in order to create an effective and efficient system of foreign trade. Fulfillment of this task is possible only under the condition of strategic planning and conceptualization of the principles of state-administrative influence, which, in fact, is the content and essence of state economic policy in general and state policy in the field of foreign economic activity in particular.

Understanding this issue and further resolving these pressing issues at the doctrinal (hereinafter – legislative) levels will allow the state to be an active participant in foreign trade relations, and thus – to provide national participants in these relations with potential markets for goods, works and services, to compete effectively in these foreign markets.

Keywords: foreign trade, foreign economic activity, foreign trade activity, foreign economic policy.

Білоусов Є. М. Зовнішньоторговельна діяльність (особливості доктринального та правового забезпечення). *Право та інноваційне суспільство*: електрон. наук. вид. 2020. № 1 (14). URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Bilousov14.pdf.

Електронне наукове видання

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

№ 1 (14) 2020

Випусковий редактор *А. В. Стріжкова*

Комп’ютерна верстка *А. Г. Якшиної*